

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**ELEŞTİREL TOPONİMİ BAĞLAMINDA TOPLUMSAL HAFIZANIN
MEKANDAKİ KODLARI: BOMONTİ'DE YER İSİMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sezen TÜRKOĞLU

Kentsel Tasarım Anabilim Dalı

Kentsel Tasarım Programı

Haziran 2018

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**ELEŞTİREL TOPONİMİ BAĞLAMINDA TOPLUMSAL HAFIZANIN
MEKANDAKİ KODLARI: BOMONTİ'DE YER İSİMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Sezen TÜRKOĞLU
(519141027)**

Kekntsel Tasarım Anabilim Dalı

Kentsel Tasarım Programı

Tez Danışmanı: Doç.Dr. Zeynep GÜNAY

Haziran 2018

İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü'nün 519141027 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi Sezen TÜRKOĞLU, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “ELEŞTİREL TOPONİMİ BAĞLAMINDA TOPLUMSAL HAFIZANIN MEKANDAKİ KODLARI: BOMONTİ'DE YER İSİMLERİ” başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Doç. Dr. Zeynep GÜNAY**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Prof. Dr. Mehmet OCAKÇI**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya TURGUT
Özyeğin Üniversitesi

Teslim Tarihi : 4 Mayıs 2018
Savunma Tarihi : 5 Haziran 2018

Anneme,

ÖNSÖZ

Bu tezin oluşma sürecinde, bana bilgi birikimi ve açık fikirliliği ile sonsuz destek olan, benim bile kendimi anlayamadığım zamanlarda, söylemek istediklerimi benden daha önce anlayarak sorularıyla beni düşünmeye zorlayan sevgili danışmanım Doç. Dr. Zeynep Günay’a tezimi sahiplenerek yaptığı katkılar için çok teşekkür ederim.

Taşkışla’ya aidiyetimi güçlendiren ve mesleğimi yapabilmem için bana fırsat sunarak yüksek lisans hayatım boyunca akademik ve mesleki anlamda da gelişmem için desteklerini benden esirgemeyen başta Prof. Dr. Mehmet Ocakçı ve Doç. Dr. Fatih Terzi olmak üzere Şehir ve Bölge Planlaması bölümündeki tüm hocalarıma, tez jürisine katılımı ve tezin olgunlaşmasına yönelik değerli katkıları için Prof. Dr. Hülya Turgut’a çok teşekkür ederim.

Yardım ve desteğini benden hiç esirgemeyerek tüm süreçte yanımda olan Esra Demirel’e, lojistik ve psikolojik desteği ile süreçteki yol arkadaşım Seda Suman’a, aramızdaki saat farklarına rağmen beni hiç yalnız bırakmayan motivasyon kaynağım Cihan’a, Türkiye ve dünyanın farklı şehirlerinde de olsak her zaman yanımda olan, kalplerimizin bir olduğunu bildiğim, Taşkışla’nın bana kazandırdığı aileme ve tüm hayatım boyunca verdiğim her karara saygı duyarak bana destek olan anneme ve babama, varlıkları ile yaptıkları katkılardan dolayı çok teşekkür ederim.

Mayıs 2018

Sezen Türkoğlu
Şehir Plancısı

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xi
ŞEKİL LİSTESİ.....	xiii
ÖZET.....	xv
SUMMARY	xvii
1. GİRİŞ	1
1.1 Araştırma Problemi	1
1.2 Araştırmanın Amacı ve Hedefleri	5
1.3 Araştırma Soruları	6
1.4 Araştırma Stratejisi, Yöntemi ve Strüktürü.....	6
2. TOPLUMSAL HAFIZA VE MEKANSAL KODLARI: TOPOS, TOPONİM, TOPONİMİ.....	11
2.1 Toplumsal Hafıza	11
2.2 ‘Topos’: Hafızanın Mekanı	16
2.3 ‘Toponim’: ‘Yer’lerin hafızası	20
2.4 Eleştirel Toponimi: Toplumsal Hafıza, Yer İsimleri Ve Güç	22
2.5 Toplumsal Hafızanın Manipülasyonu: Süreklilik, Kırılglılık ve Yeni Anlamlılık Durumları.....	30
3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ: BOMONTİ KENTSEL METNİNİN HERMENEUTİK BİR OKUMASI.....	35
3.1 Hermeneutik Yaklaşım.....	36
3.2 Hermeneutik Yaklaşım Çerçevesinde Alan Çalışmasının Tasarımı	39
3.3 Çalışma Alanı: Bomonti.....	42
4. ALAN ÇALIŞMASI: ELEŞTİREL TOPONOMİ BAĞLAMINDA BOMONTİ KENTSEL METNİNİN HERMENEUTİK BİR OKUMASI	53
4.1 Bomonti’de Yer İsimleri	53
4.2 Bomonti’de Yer İsimlerinin Toplumsal Hafıza Üzerindeki Gücü	61
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	81
5.1 Yer İsimlerinin Toplumsal Hafıza Üzerindeki Gücü Nedir?	81
5.2 Yer İsimleri İle Toplumsal Hafızanın İlişkisinin Kentsel Tasarım Disiplinindeki Yansıması Nedir?	85
KAYNAKLAR	89
ÖZGEÇMİŞ.....	95

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 4.1 : Bomonti Semtinde yer isimlerinin kategorileri.	58
Çizelge 4.2 : Bomonti’de toplumsal hafızanın sürekliliğini temsil eden yer isimleri.	62
Çizelge 4.3 : Toplumsal hafızanın kırılma durumunu temsil eden yer isimleri. ..	68
Çizelge 4.4 : Bomonti’de toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumunda tabula rasa’yı temsil eden sokak isimleri.	71

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1	: Araştırma problemi.	7
Şekil 1.2	: Araştırma süreç şeması.....	10
Şekil 2.1	: Toplumsal hafızanın mekanı.	19
Şekil 2.2	: Mekanın yere, ismin hafızaya dönüşmesi.	21
Şekil 2.3	: Toplumsal hafızanın mekansal kodları.....	22
Şekil 2.4	: Eleştirel toponimi çalışmaları.....	23
Şekil 2.5	: Toplumsal hafızanın manipülasyonunda yer isimlerinin ideolojik bir araç olarak kullanımı.....	35
Şekil 3.1	: Araştırmanın tasarımı.	35
Şekil 3.2	: Kentsel metin olarak Bomonti kent kesiti.	38
Şekil 3.3	: Alan araştırmasının tasarımı.....	41
Şekil 3.4	: Bomonti Semtinin İstanbul İli içindeki konumu.	42
Şekil 3.5	: Kentsel metnin bütünü içerisinde Bomonti semtine bakmaya yönelik merkezi iş alanının değişimi ve demografik yapı verileri.	43
Şekil 3.6	: Bomonti Bira Fabrikası: Fabrikanın kültür ve kongre merkezi projesinden önceki durumu; Günümüzdeki durumu.....	47
Şekil 3.7	: Bölgeyi bir kültür ve sanat merkezine dönüştürme politikaları	47
Şekil 3.8	: Tarihsel kırılma noktalarına göre Bomonti’de sokak ve cadde isimlerinin değişimi.....	49
Şekil 3.9	: Bomonti’nin 1892-2015 yılları arasındaki değişim süreci.	50
Şekil 3.10	: Bomonti Semt’inin 1859-2015 yılları arasında tarihi haritalarda gelişimi.....	51
Şekil 4.1	: Bomonti Bira Fabrikası	53
Şekil 4.2	: Bomonti Bira Bahçesi’ne bira içmeye gelen aileler	54
Şekil 4.3	: Sokak isimlerine yönelik uygulamaların 13 Temmuz 1930 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nde halka duyurulması	56
Şekil 4.4	: Bomontiada(Eski Bomonti Bira Fabrikası) ve Hilton Otel’in Silahşor(Bomonti) Caddesi’nden görünüşü.	60
Şekil 4.5	: Toplumsal hafızanın manipülasyonu ve manipülasyon sonucunda gerçekleşen süreklilik, kırılmalık, yeni anlamlılık durumları.	61
Şekil 4.6	: 1934 ve 1950 yıllarında yeniden isimlendirilen Gürcü Kilisesi Sokak (Kazım Orbay Caddesi) ve Bomonti Caddesi (Silahşor Caddesi).	64
Şekil 4.7	: Abide-i Hürriyet Caddesi’nin çok kültürlü yapısını gösteren örnekler: Fransız Latin Kilisesi; Feriköy Protestan Mezarlığı; Özel Saint Michel Fransız Lisesi; Tekstil ürünleri mağazası.	66
Şekil 4.8	: Toplumsal hafızanın süreklilik durumunun mekana kodlanmasına bir örnek.....	67
Şekil 4.9	: Bomonti semti, Sağlam (Kaypak) Sokak’ın günümüz görüntüsü.....	70
Şekil 4.10	: Bomonti’de üretim faaliyetlerinin yaygın olduğu sokaklar: Huzur Sokak; Güvenç Sokak; Güvenç Sokak; İyiniyet Sokak.	73

Şekil 4.11 : Toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumlarını temsil eden ‘imgesel yerler’in sokak perspektiflerine girerek vitrine dönüşmesini gösteren örnekler: Silahşor Caddesi ; Sağlam Sokak; Halepli Şükrü Sokak; Oktay Cebeci Sokak.	74
Şekil 4.12 : Bomonti’de yer isimlerinin referans aldığı içerikler ve tarihi kırılma noktalarına göre değişiminin analizi.	76
Şekil 4.13 : Bomonti’de yer isimlerinin referans aldığı içerikler ve tarihi kırılma noktalarına göre değişiminin mekansal temsili.	77
Şekil 4.14 : Bomonti’de yer isimlerinin tarihsel kırılmalara göre değişiminin toplumsal hafızanın manipülasyonu çerçevesinde değerlendirilmesi. ..	78
Şekil 4.15 : Bomonti’de yer isimlerinin tarihsel kırılmalara göre değişiminin toplumsal hafızanın manipülasyonu çerçevesinde değerlendirilmesinin mekansal temsili.	79

ELEŞTİREL TOPONİMİ BAĞLAMINDA TOPLUMSAL HAFIZANIN MEKANDAKİ KODLARI: BOMONTİ'DE YER İSİMLERİ

ÖZET

Araştırma, eleştirel kentsel toponimi bağlamında toplumsal hafızanın mekandaki kodlarının izini sürerken, yer isimleri -toponimler- ile toplumsal hafızanın ilişkisine odaklanmaktadır. Kentsel mekan, toplumun bir ihtiyacı ve toplumsal ilişkilerin bir ürünü olarak ortaya çıkmış; toplumsal ilişkilerin, normların ve hafızanın yeniden üretilmesinde etkili olmuştur. Nesneler, değerler ve deneyimlerin oluşturduğu soyut ve somut kavramların bir toplamı olan kentler, hakim ideolojilere bağlı olarak evrilirken, toplumsal hafıza da kolektif olarak üretilmekte ve kentsel mekanda yer isimleri aracılığıyla kodlanmaktadır. Anlamı ve dolayısıyla toplumsal hafızayı mekanda görünür kılan isimler, kentsel mekanı anlamlı/hafızası olan yerlere (topos) dönüştürdüğü gibi; hafızayı manipüle ederek ya da kesintiye uğratarak anlamı olmayan ya da diğer bir deyişle hafızası olmayan yerlere (atopos) dönüştürmektedir. Bu süreçte hakim ideolojinin meşrulaştırılması, ulus kimliği inşası ve toplumsal gerçekliğin inşasında ideolojik bir araç olarak kullanılarak hatırlama ve unutma arasındaki seçimleri etkileyerek toplumsal hafızayı manipüle eden yer isimlendirme politikalarının ideolojik bir araca dönüşme sürecinin tartışılması gereği ortaya çıkmaktadır.

Bu kapsamda, araştırmanın amacı, eleştirel toponimi bağlamında toplumsal hafızanın kentsel mekandaki kodlarını ve izlerini yer isimleri üzerinden okumak ve yer isimlendirme politikalarının toplumsal hafıza üzerindeki gücünü Bomonti semti örneği üzerinden sorgulamaktır. Araştırmanın hedefleri ise, toplumsal hafızanın mekansallığını ve mekandaki kodlarını yer, yer olmayan ve yer isimleri üzerinden tartışmak, eleştirel toponimi bağlamında yer isimlendirme politikalarının toplumsal hafıza üzerindeki etkisini irdelemek ve Bomonti'nin toplumsal hafızasının kentsel mekandaki kodlarını yer isimleri ve isimlendirme politikaları üzerinden okumaktır.

“Eleştirel toponimi bağlamında, yer isimlerinin toplumsal hafıza üzerindeki gücü nedir?” sorusuna yanıt arayan araştırmanın çıkış noktasını oluşturan problemler doğrultusunda tanımlanan amaç ve hedefleri gerçekleştirmek, araştırma sorularına yanıt vermek amacıyla kavramsal çerçevenin oluşturulması, alan çalışmasının tasarımı, alan çalışması ile sonuç ve öneriler olacak şekilde araştırma dört bölümden oluşmaktadır.

Araştırma problemi, amaç ve yöntemin sunulduğu giriş bölümünü takip eden araştırmanın ikinci bölümünde, uluslararası ve ulusal literatür üzerinden gerçekleştirilen okumalar ile odaklanılan temel kavramlar sorgulanarak bunlara yönelik kuramsal altyapı oluşturulmaktadır. Kavramsal çerçeveyi yer isimleri, toplumsal hafıza, kentsel mekan ve eleştirel toponimi kavramları oluşturmaktadır. Birinci ve ikinci araştırma sorusuna yanıt vermeyi hedefleyen bu bölümde toplumsal hafıza, yer ve yer isimlerinin ilişkisi eleştirel toponimi bağlamında ortaya konulmaktadır.

Üçüncü bölüm, toplumsal hafızanın kentsel mekandaki izlerinin yer isimleri üzerinden okunması, toplumsal hafıza katmanlarının görünürlüğün ve kırılabilirliğinin tartışılabilir olduğu aynı zamanda yeninin de görünür olduğu Bomonti Sementi üzerinden gerçekleştirilmektedir. Toplumsal hafızanın kentsel mekandaki kodlarını ve izlerini yer isimleri üzerinden okumak ve yer isimlendirme politikalarının toplumsal hafıza üzerindeki gücünü sorgulamak için araştırmada, ‘kentsel metin’ olarak ele alınan kentsel kesiti bütüncül bir şekilde okumaya ve eklemelendiği metnin bütünü içinde değerlendirmeye yol gösteren bir anlam bilimi olan ‘hermeneutik’ yaklaşım benimsenmiştir. Toplumsal hafızanın mekansal kodlarını yer isimleri üzerinden araştıran çalışmada literatür taramaları, tarihi ve güncel sokak haritaları, arşiv incelemesi, otobiyografik yazılar ve görüşmelerden elde edilen kişisel deneyimlerin karma veri toplama tekniği ile toplanmasının ardından verilerin derlenmesi için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bomonti üzerine oluşturulan kentsel metnin hermeneutik bir okuması gerçekleştirilerek toplumsal hafızasının kentsel mekandaki kodları yer isimleri ve isimlendirme politikaları üzerinden değerlendirilmektedir.

Araştırmanın son bölümünde ve yer isimleri ile toplumsal hafızanın ilişkisi kentsel tasarım disiplini içerisinde ele alınarak öneriler geliştirilmiştir.

Araştırma, mekanla kurulan ilişkideki anlamın, isimler aracılığı ile dışsallaştırıldığını ve gelecek nesillere aktarıldığını göstermektedir. Başka bir deyişle, yerdeki hafıza haline gelen isimler üzerinden toplumsal hafızanın kaynağıdır. Yer isimlerine yapılan her müdahale, ölçeği ve içeriğine bağlı olarak değişen kapsamlarda mekana kodlanan toplumsal hafızayı manipüle etmektedir. Yer isimleri, mekanın üretimi üzerinde politik, ekonomik ve sosyal mücadelelerden bir şekilde kopuk ve tamamen kültürel bir fenomen olmaktan öte toplumsal hafızanın yönetilmesinde kullanılan siyasi ve ideolojik araçlardır. İsimler, hatırlama ve unutma arasındaki seçimleri etkileyerek toplumsal hafızayı manipüle etmekte ve toplumsal hafızanın süreklilik, kırılabilirlik ve yeni anlamlılık durumlarını yaratmaktadır. Toplumsal hafızanın korunması ve sürdürülmesi günümüz kentlerinin ekonomik gerçekliğiyle her zaman bağdaşmıyor gibi görünse de kentsel tasarım pratiklerinde, kentsel kimlik, mekansal aidiyet ve yerel sahiplenme gibi parametrelerin sağlanması için toplumsal hafızanın sürekliliği oldukça önemlidir.

Yer isimlendirme politikalarının toplumsal hafıza ile ilişkisini ortaya koymak gelecekteki yer isimlendirme uygulamalarına yol gösterici olabilmesi açısından önem taşımaktadır. Yer isimleri üzerinden tarihsel bir metin olarak ele alınan kentsel kesitin, dolayısıyla bugünün koşullarını geçmişten referans alarak anlamının, geleceğe yönelik yeni tasarımlara imkan vereceği düşünülmektedir.

SPATIAL CODES OF COLLECTIVE MEMORY WITHIN THE CONTEXT OF CRITICAL TOPONYMS: PLACE NAMES IN BOMONTI

SUMMARY

This research focuses on the relationship between place names -toponyms- and collective memory to examine the spatial codes of collective memory within the context of critical urban toponymy. Urban places emerge as a product of community needs and social relations, and they affect the reproduction of social relations, norms and memory. The urban policies that commemorate the meaning of place or reproduce it for the legitimization of ideological discourses put the visibility and spatiality of collective memory at forefront of urban discourse. While collective memory as a socially constructed memory is coded in urban areas through place names, urban areas as an amalgam of abstract and physical notion are subject to continuous evolution and change by dominant ideologies. Place names do not only assert meaning to urban spatiality through collective memories, they also manipulate memory to transform places into 'non-places' or in other words, 'atopos'. In this regard, it is necessary to discuss diverse factors behind place-naming policies and explore how place-naming is transformed into an ideological tool to manipulate collective memory.

Within this context, the purpose of this research is to read the spatial traces of collective memory in the city through place names, and to examine the power of place-naming as a policy within the scope of critical toponymy by a hermeneutic case study on Bomonti, Istanbul. The objectives of the research are threefold: (i) to discuss the spatiality and spatial codes of collective memory through 'topos', 'atopos' and 'toponym'; (ii) to examine the effects of place-naming policies on collective memory, (iii) to create an urban text on Bomonti through a reading on the urban space codes of Bomonti's collective memory based on place names and place-naming policies.

As part of aims and objectives mentioned above, the research attempts to respond to the key research question: "What is the power of place names on collective memory within the context of critical toponymy?". To respond to this question, the research is structured in five parts.

Following the introduction that presents the statement of purpose, the goal and objectives of the research, the research questions, context and methodology, the second part of the research outlines the theoretical and conceptual framework through an in-depth literature review on international and national scholar work. In this context, main domains constituting the theoretical and conceptual framework of the research are place names, collective, memory, urban space and critical toponymy. Place names are codes that integrate space and meaning with reference to history and culture. In the traditional sense, the place names reflecting historical, cultural or environmental characteristics provide the users of the city with spatial orientation, and regulate administrative control over the city. However, place names are more than spatial designations. 'Toponyms', which give meaning to urban place are also considered as the names/the topics of meanings. Beyond the traditional classifications of place

names, this research pays considerable attention to the naming of urban places following cultural or political change, and the ideological use of place-naming policies.

The third part presents research design within the context of Bomonti, where the visibility and fragility of different layers of collective memory can be discussed. Bomonti is considered as ‘urban text’ to read the traces of collective memory within urbanity through place names and to examine the power of place-naming policies on the collective memory. The ‘hermeneutics’ approach, which is a semantics that leads to a holistic reading of an urban text, is adopted. .

The fourth part introduces the hermeneutical reading of Bomonti urban text in the context of critical topology, designed to test the theoretical and conceptual framework. Content analysis method is used to organize and categorize the data gathered from literature, historical and current street maps, archival studies, personal experiences obtained from autobiographical writings and interviews by using mixed data collection technique. The research shows that the collective and social reproduction of memory brings temporality and spatiality notions at the forefront. The connection between history and memory presents at the same time the temporality of collective memory. Accordingly, societies need a common history to identify their identities and continuities. The connection between the time and the collective memory, which is regarded as the primary tool for the rewriting of the historical narrative, is not one-dimensional. The collective memory provides a median that not only builds the future of communities but also re-builds or sheds light on their past. In this context, the continuity of communities necessitate an urge to embody collective memory in urban spatiality. Therefore, the space and spatial evolution of collective memory can be evaluated within three pillars: (i) places where culture and history are coded in by societies that remember through the place and in the place, (ii) places that are embraced by the locality against attempts to detribalization and, (iii) places that introduce meanings independently from local culture and history. Based on this contextualization, the case study on Bomonti questions the ideological uses of place names as they are considered in the context of critical toponymy. The content analysis is carried out accompanied with synchronic city cross-section readings based on hermeneutic approach. Through the synchronic reading of the theoretical framework and Bomonti urban text, the changes of place names in the historical breakpoints, place-naming policies, the references of place names, the virtues of re-naming, the symbolic role and social significance of the place names are explored as part of the manipulation of collective memory. The hermeneutic approach and the selected case study area provide the opportunity to evaluate the visibility of the symbolic role of place names in the manipulation of collective memory and the continuity, fragility and re-semantic of the collective memory resulting from manipulations.

The last part provides major remarks by addressing the relationship between place names and collective memory within the discipline of urban design. The research shows that every intervention on place names manipulates the collective memory, which is coded in space, in varying degrees depending on the scale and its content. Place-naming is a powerful political, economic and cultural tool in the production and reproduction of urban space. It has an ideological influence in the legitimization of dominant ideology, the building of national identity and the reconstruction of social reality. Place names introduces continuity, fragility and re-semantic of collective memories resulting from varied manipulations of how we remember and forget. Although the sustainability and continuity of collective memory does not always seem

to be compatible with the economic and political reality of today's cities, the continuity of collective memory is crucial for local belonging, identities and sense of place in urban design practices.

It is therefore of major importance to bridge between place-naming policies and collective memory to ensure the success over new urban design practice that regards city and urban space as a historical text without diversing it from its meaning and processes that asserts meaning.

1. GİRİŞ

Araştırma, eleştirel toponimi bağlamında toplumsal hafızanın mekandaki kodlarının izini sürerken, yer isimleri -toponimler- ile toplumsal hafızanın ilişkisine odaklanmaktadır. Bu çerçevede öncelikle araştırma problem tanımlanarak, tanımlanan probleme yönelik olarak geliştirilen araştırmanın amacı ve hedefleri ile araştırma soruları tanımlanarak araştırma stratejisi, yöntemi ve strüktürü sunulmaktadır.

1.1 Araştırma Problemi

Kentsel mekan, toplumun bir ihtiyacı ve toplumsal ilişkilerin bir ürünü olarak ortaya çıkmış, toplumsal ilişkilerin, normların ve hafızanın yeniden üretilmesinde etkili olmuştur. Mekanı ve sahip olduğu anlamı, barındırdığı bireysel ya da toplumsal normlar ve öznel deneyimleri göz ardı ederek cisimleştiren, metalaştıran ya da egemen ideolojik söylemlerin meşrulaştırılmasına yönelik olarak yeniden üreten kentsel politikalar ve kentleşme pratiği, toplumsal hafızanın mekandaki görünürlüğünü tartışma odağı haline getirmektedir. Toplumsal hafızaya yönelik kesin bir tanımlama olmamakla birlikte Halbwachs, (1925/2016)'a göre birey doğal olarak bir topluma ait olduğundan hafıza da toplumsaldır. Bireysel bir hatırlama eyleminden öte, resmi tarihi ve yerel kültürü içeren bir toplumsal örgütlenme biçimi olan toplumsal hafıza, çoğu zaman manipulasyona açık olan hatırlama ve unutma arasındaki seçimlerin sonucunda ortaya çıkmaktadır (Connerton, 1999; Riceour, 2004/2012; Schudson, 2007). Nesneler, değerler ve deneyimlerin oluşturduğu soyut ve somut kavramların bir toplamı olan kentler, hakim ideolojilere bağlı olarak evrilirken, toplumsal hafıza da kolektif olarak üretilmekte ve kentsel mekanda yer isimleri aracılığıyla kodlanmaktadır. Böylece nesiller boyu aktarılacak sembolleşen kavram ve deneyimler mekanın kendisi ile bütünleşirken, yer isimleri toplumsal hafızanın korunmasında ya da yeniden üretilmesinde önemli bir araç konumuna gelmektedir.

Sembolik bir mekansal yönlendirme ögesi olarak kente eklenmenin yanında, hatırlama ve unutma arasındaki seçimlere dahil olarak toplumsal hafızanın manipulasyonunu ve belirli bir imgenin meşrulaştırılmasını sağlayan yer isimleri, diğer bir deyişle Yunanca topos (yer) ve onoma (ad) kelime kökeninden gelen ‘toponim’ler, bu araştırmanın odağını oluşturmaktadır. İsim bilimi anlamındaki onomastik biliminin bir alt dalı olan toponimi çalışmaları yer isimlerinin kökenlerini, anlamlarını, kullanım biçimleri ve tipolojilerini araştırmaktadır. Ancak yirminci yüzyılın sonlarına doğru, araştırmacılar yer isimlerine yönelik klasik sınıflandırmaların ötesine geçerek; yer isimlendirme sürecinin temelini oluşturan eşitsiz güç ilişkilerini inceleyen daha kritik bir perspektife yönelmiştir. Toplumsal hafızanın kurulması ve yönetilmesinde, yer isimlerinin ideolojik bir araç olarak kullanımına yönelik araştırmalar ‘eleştirel toponomi’ çalışmaları altında yürütülmektedir (Alderman, 1996; Azaryahu, 1992, 1996, 1997; Myers, 1996; Yeoh, 1992, Rose-Redwood vd. 2010 vd., 2010; Light ve Young, 2014). Güncel eleştirel toponimi çalışmaları, hem yer isminin kendisinin hem de yer isimlendirme uygulamasının politik analizine ve ‘yer’in kültürel üretimine odaklanmaktadır (Rose- Redwood, Alderman ve Azaryahu, 2010, Azaryahu, 2011).

Eleştirel toponomi bağlamında, tarih söylemini sıradan düzenin bir özelliğine dönüştüren yer isimlerinin bir özelliği, yarattığı bu karakteri gizlemesidir (Azaryahu, 1997). Özellikle sokak isimlerini tarihin ve kültürün resmi belgeleri olarak ele almak mümkündür. Büyük caddelerin ve bulvarların, tarih boyunca geçitler ve törenler ya da yapımlar ve yıkımlar aracılığıyla bir güç göstergesi olarak kullanılması da cadde isimlerini resmi tarih anlatısının ve ideolojilerin meşrulaştırılmasında bir araç olarak ön plana çıkarmaktadır. Sokaklar ve caddeler, değişimlere karşı en dirençli olan ve hem fiziksel hem de sosyal olarak kentin iskeletini oluşturan kamusal alanlardır. Ancak yirmi birinci yüzyıl kentlerinde geçmişten sınırlı referanslar alan ya da tarihten ve yerel olandan kopuk, zaman-mekan kavramının hızlı tüketimine ve her an değişime açık mekanlar ‘tabula rasa’ -boş levha- üzerine eklenmektedir (Auge, 1997). Auge (1997)’nin ‘yok-yer’ (*non-place*) olarak tanımladığı bu mekanlar tarihten referans almaz ancak tarihi kullanabilir; anlam üretmez ancak kendi imgesini dayatır ve kimlik kurucu değildir çünkü geçici toplumsallıkları barındırır. Ona göre “...onun işi yalnızca bireylerdir ama bu bireyler yalnızca girişte ve çıkışta kimliklendirilmiş, toplumsallaştırılmış ve yerelleştirilmiştir.” (s.95). Ayrıca, eski olan ya da tarihi ile toplumun ilişkisini kesintiye uğratarak bu yerleri sadece seyredilebilenler haline

getirdiğini belirtmektedir. Gürbilek (1992, s.29)'in de dediği gibi, “Bakılanla kurulan ilişki aslen bir seyir ilişkisine, sözün kendisi bir vitrine dönüştü. Birçok şeyin, gösterildiği için ve görüldüğü kadarıyla var olduğu, sergilendiği için ve seyredildiği kadarıyla değer kazandığı bir toplum çıktı ortaya. Epeydir vitrinde yaşıyoruz hepimiz.”

Kentin bir vitrine dönüşmesi fikri ile paralel olarak De Certeau (2009)'nun bahsettiği göstergelerin bu vitrinde sunulan metinsel kodlar olduğu söylenebilir. Kenti metinsel bir söylem olarak ele alan De Certeau (2009)'ya göre, insan kentsel mekanla kurduğu ilişkilerde mekanı sadece uzamsal yönüyle deneyimlemez; kentin kentliyi yönlendiren bir dili vardır ve bu dil sokak isimleri, tabelalar, reklam panoları gibi göstergeler aracılığıyla deneyimlenmektedir. Bu kapsamda anlamı ve dolayısıyla toplumsal hafızayı mekanda görünür kılan isimler, kentsel mekanı anlamlı/hafızası olan yerlere (*topos*) dönüştürdüğü gibi; hafızayı manipüle ederek ya da kesintiye uğratarak anlamı olmayan ya da diğer bir deyişle hafızası olmayan yerlere (*atopos*) dönüştürmektedir.

Bu süreçte:

- Yer isimleri ve resmi olarak belirlenen anlamının, hakim ideolojiyi ve iktidarın gücünü kentsel mekanda meşrulaştıracak şekilde kullanılması,
- Ortak bir ulusal anlatı ve resmi tarih yazımına dahil olan yer isimlerinin ulusal kimlik inşasında kullanılması,
- Yer isimlerinin içerdiği ideolojinin toplumsal gerçekliğin ve algılayışın inşasında kullanılması,
- Kentsel mekanın öznesi haline gelen plazalar ya da rezidanslar gibi ikonik mekanlar aracılığı ile isimlerin ‘atopos’a dönüşmesi.
- Toplumsal hafıza ve yer isimlerinin ilişkisini daha geniş bir perspektifte yorumlamaya yönelik çalışmaların, özellikle Türkiye literatüründe, yetersiz olması,

gibi problemler doğrultusunda hatırlama ve unutma arasındaki seçimleri etkileyerek toplumsal hafızayı manipüle eden yer isimlendirme politikalarının ideolojik bir araca dönüşme sürecinin tartışılması gereği ortaya çıkmaktadır (Şekil 1.1).

Yer isimlerinin ideolojik kullanımıyla ilgili olarak, sadece ismin değil, gerçekleşen eylemin de bünyesini oluşturan ideolojiyi anlamak önemlidir. İsimlendirme ve ismin bileşenleri, neyin nasıl hatırlanacağı ve bu hafızanın nasıl meşrulaştırılacağı ile ilgili

karar verme gücünü, dolayısıyla kamusalın ve kamusal mekanın sembolik kontrolünü meşrulaştırmaktadır (Azaryahu, 1996; 1997; Rose-Redwood vd. 2010; Alderman, 2015). Bu nedenle yer isimleri ideolojinin ve iktidarın gücünü meşrulaştırmak için bir araç haline gelmektedir. Genellikle, mekanın söylemsel ve somut üretimi mekanın kimliğini güvence altına almak için sınırları belirlemeye yönelik bir projenin parçası olmaktadır (Rose-Redwood, 2008). Yeniden isimlendirme uygulamalarında bu süreç iki taraflı işlemektedir. Bir geçmiş imgenin hatırlanarak hatırlama figürüne dönüştürülmesi kadar bir başkasının unutturulmasını da içerdiğinden (Azaryahu, 1996), yer isimlerinin içeriğinde ideolojik olarak yok etmeye/silmeye dayalı unutturma dürtüsünün olması kaçınılmazdır (Alderman, 2003).

İdeolojik unutturma çoğunlukla tektipleştirme ve ulusal kimlik yaratma süreçlerine de işaret etmektedir. Geçmişin bu günde kurulması (Huyssen, 2003) ve toplumun ortak bir tarih anlatısı etrafında örgütlenmesi, geçmişin hatırlanmasının yanı sıra bugüne dair eylemlerin ve toplumun geleceğinin de belirlenmesinde rol oynadığından; unutmama ve hatırlama arasındaki seçimler hakim ideolojinin öngördüğü geleceğe hizmet edecek şekilde gerçekleşmektedir (Nora, 2006, Connerton, 1999). Toplumların geleceğini inşa etmeye yönelik olarak yaratılan ‘ulus’ ve ‘ulusal kimlik’ de, kaynağını toplumsal hafızadan almaktadır (Nora, 2006); dolayısıyla hatırlama eylemi ile bugün kurgulanan geçmiş, toplumun geleceğidir. Toplum ile yer arasındaki bağ, ulus inşasına yönelik süreçlerin merkezindedir (Yeoh, 1996). Bu kapsamda yer isimleri ulusal kimlik inşasına yönelik kullanılmaktadır.

Hatırlama ve unutmama arasındaki seçimlere müdahale eden yer isimleri, toplumsal gerçeklik ve algının inşasında da araç olarak kullanılmaktadır (Azaryahu 1996; 1997; Rose-Redwood, 2008). Doğrudan bir baskı unsuru olmadan dolaysız bir şekilde bireyin karşısına çıkarak içeriği gündelik olana dahil edilen yer isimlerinin içerdiği ideoloji, toplumun iletişimine ve düşünce sistemine katılarak, toplumsal hafızada yer bulmakta ve onu manipüle etmektedir. Toplumsal gerçekliğin ve algılayışın yeniden inşa edilmesi, toplumsal iletişim araçları aracılığıyla bireyin toplumla ve mekanla olan ilişkilerinin biçimlerinin şekillendirmesi ile ilgilidir (Rose-Redwood, 2008). Sembolik bir aidiyet ve dışlama politikası da içeren yer isimleri, mekanın markalaşma ve pazarlama stratejisi olarak kullanılmaktadır (Alderman, 2003; Light, 2014; Alderman, 2015). Böylece, yer isimleri mekanın imgesini, dolayısıyla toplumun mekanı anlamlandırma ve ona bağlanma biçimlerini yeniden üretmektedir. Kentsel mekanın

anlamını yeniden üretilmesi ile yere özgü anıların birikimini kesintiye uğratarak toplumsal hafızanın sürekliliğinde kesintilere yol açılmaktadır.

Toplumsal hafızanın inşa edilmesi, korunması ve yeniden üretilmesi, dolayısıyla mekan ile kurulan ilişkilerin yeniden üretilmesinde bir araç olarak kullanılan yer isimleri, bir resmi tarih ve hakim ideoloji belgesi olduğu kadar, yerel ya da küresel olandan referanslar ve çağrışımsal anlamlar da içermektedir (Light ve Young, 2014). Toplumsal hafızanın kaynağını oluşturan anlatılar yoluyla gündelik hayatın mekan ile bütünleşmesini sağlamakta; kentin çok sayıdaki anlatısının gündelik hayatın mekansal pratikleri ile kodlanmasında yardımcı olmaktadır (Azaryahu, 1996). Bu nedenle yer isimlerinin analizi, kentsel mekanları toplumsal süreçlerle birlikte okumaya olanak sağlamaktadır. Ancak, sürekli değişen kentsel mekanın; alışkanlıklar, günlük rutinler ve iletişim biçimleri değişen bir toplum ile iletişim kurma biçiminin sabit kalmasını beklemek mümkün olmamaktadır. Öznesi değişen kentsel mekanın yeni kodlarını cadde ve sokak isimleri üzerinden okumak ise yetersiz kalmaktadır.

Toplum ile mekanın kurduğu ilişkilerde ortaya çıkan anlamı tartışan bu kuramsal altyapı çerçevesinde, mekanda kolektif olarak üretilen bu anlamın toplumsal hafızayı oluşturduğu savunulmaktadır. Toplumsal hafızanın mekan, yerel kültür ve resmi tarih anlatısına yapılacak müdahaleler ile manipüle edilebileceği yaklaşımını benimseyen bu çalışmada, anlamı mekana kodlayan yer isimlerinin toplumsal hafızanın süreklilik, kırılabilirlik ve yeni anlamlılık durumlarına dahil olduğu süreçlerin bir bütün olarak kavranması ve yorumlanması gerekmektedir. Bu noktada, toplumsal hafızanın manipülasyonunda yer isimlerinin ideolojik bir araç olarak kullanımına yönelik araştırmaları kapsayan eleştirel toponimi yaklaşımı, yer isimlerinin mekandaki anlam ve dolayısıyla toplumsal hafıza üzerindeki gücünü ortaya koymak için bir fırsat sunmaktadır.

1.2 Araştırmanın Amacı ve Hedefleri

Bu kapsamda, araştırmanın amacı, yukarıda tanımlanan problematiğe yanıt verecek şekilde, eleştirel toponimi bağlamında toplumsal hafızanın kentsel mekandaki kodlarını ve izlerini yer isimleri üzerinden okumak ve yer isimlendirme politikalarının toplumsal hafıza üzerindeki gücünü Bomonti semti örneği üzerinden sorgulamaktır (Şekil 1.1).

Belirtilen amaç çerçevesinde, araştırmanın temel hedefleri ise:

- Toplumsal hafızanın mekansallığını ve mekandaki kodlarını ‘topos’ (yer), ‘atopos’ (yer olmayan) ve ‘toponim’ (yer isimleri) üzerinden tartışmak,
- Eleştirel toponimi bağlamında yer isimlendirme politikalarının toplumsal hafıza üzerindeki etkisini irdelemek,
- Bomonti üzerine bir kentsel metin oluşturmak ve Bomonti’nin toplumsal hafızasının kentsel mekandaki kodlarını yer isimleri ve isimlendirme politikaları üzerinden okumaktır.

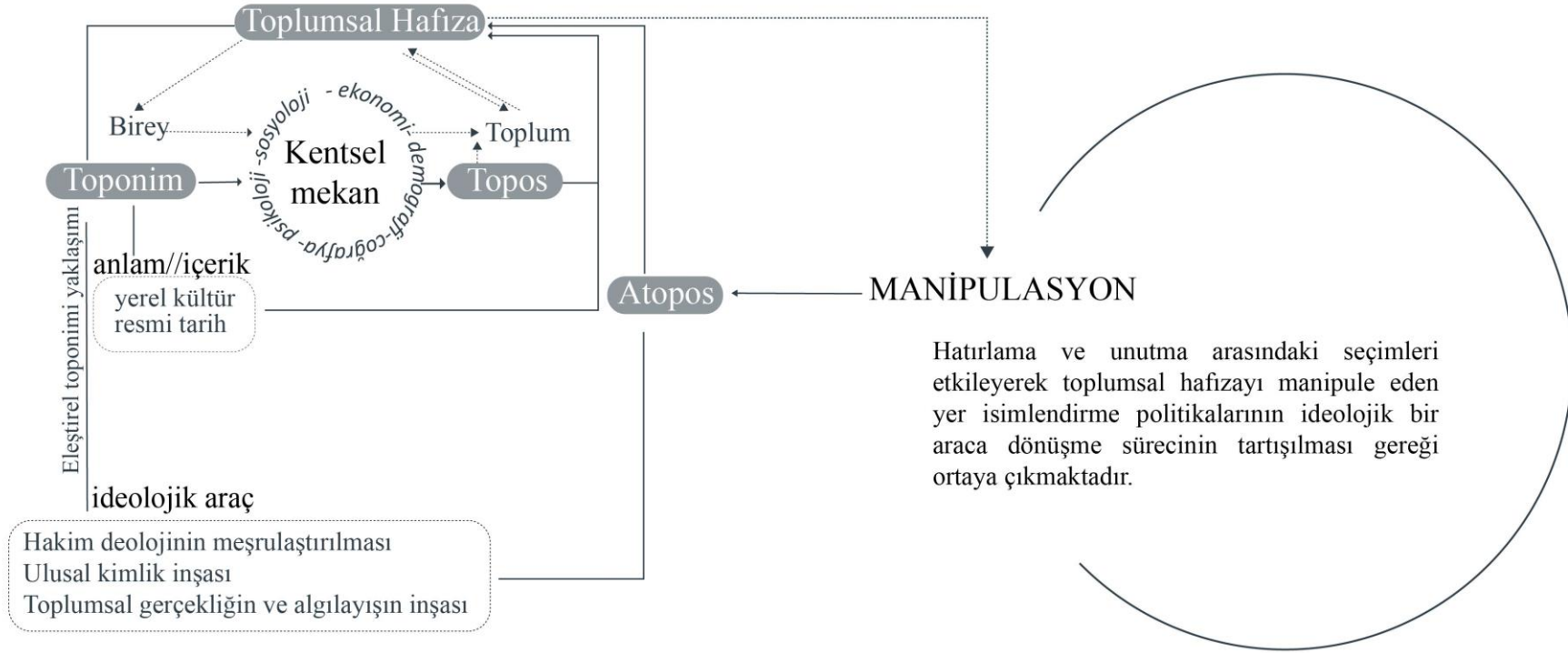
1.3 Araştırma Soruları

Önceki bölümlerde tanımlanan araştırma problemi, amaç ve hedefler bağlamında araştırmada, “Eleştirel toponimi bağlamında, yer isimlerinin toplumsal hafıza üzerindeki gücü nedir?” temel sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu temel soruya bağlı olarak araştırma aşağıda sunulan alt sorular çerçevesinde kurgulanmıştır:

- Toplumsal hafızanın mekansal kodlarını izlerini yer isimleri üzerinden okumak mümkün mü?
- Eleştirel toponimi bağlamında, toplumsal hafıza ile ‘topos’ (yer), ‘atopos’ (yer olmayan) ve ‘toponim’ (yer isimleri) arasındaki ilişki nedir?
- Bomonti’de yer isimlerinin toplumsal hafızanın süreklilik, kırılabilirlik ve yeni anlamlılık durumlarındaki araçsal rolü nedir?

1.4 Araştırma Stratejisi, Yöntemi ve Strüktürü

“Eleştirel toponimi bağlamında, yer isimlerinin toplumsal hafıza üzerindeki gücü nedir?” sorusuna yanıt arayan araştırmanın çıkış noktasını oluşturan problemler doğrultusunda tanımlanan araştırmanın amaç ve hedeflerini gerçekleştirmek, araştırma sorularına yanıt vermek amacıyla kavramsal çerçevenin oluşturulması, araştırmanın tasarımı, alan araştırması ile sonuç ve öneriler olacak şekilde dört aşamadan oluşmaktadır (Şekil 1.2).

Şekil 1.1 : Araştırma problemi.

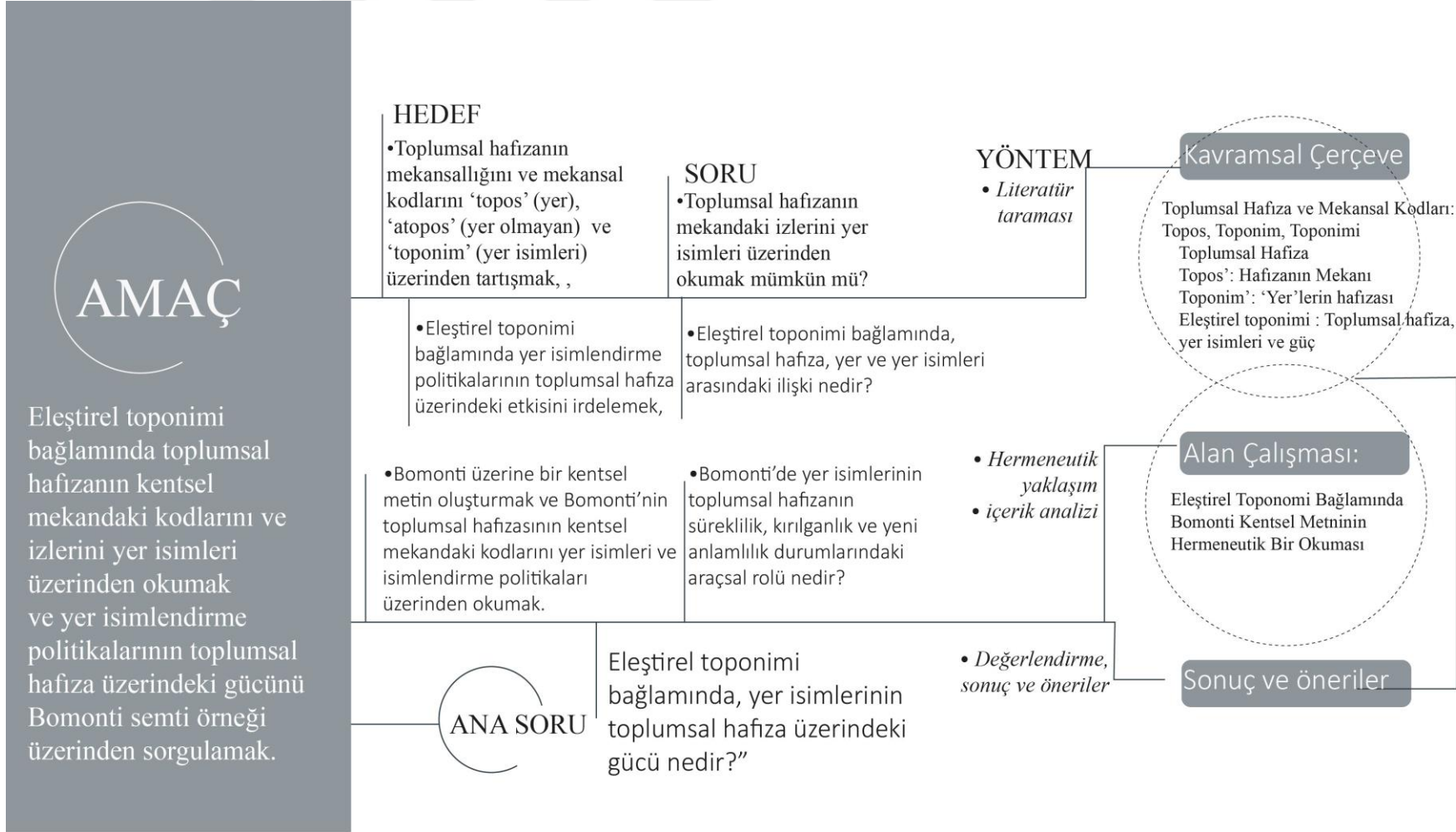
Birinci aşamada, uluslararası ve ulusal literatür üzerinden gerçekleştirilen okumalar ile araştırmanın odağını oluşturan temel kavramlar sorgulanarak bunlara yönelik kuramsal altyapı oluşturulmaktadır. “Toplumsal Hafıza ve Mekansal Kodları” başlığı altında araştırmanın ikinci bölümünde sunulan kavramsal çerçeveyi yer isimleri, toplumsal hafıza, kentsel mekan ve eleştirel toponimi kavramları oluşturmaktadır. Dört başlık altında kurgulanan kavramsal ve teorik çerçevede toplumsal hafıza ile yer isimlerinin ilişkisi toplumsal hafıza, topos, toponim ve eleştirel toponimi olacak şekilde dört temel başlıkta kurgulanmış olup; bireysel hafıza, yer, kimlik, algı, mekansal aidiyet, imge, kültür, tarih ve ideoloji kavramlarını da içermektedir. Birinci ve ikinci araştırma sorusuna yanıt vermeyi hedefleyen bu bölümde toplumsal hafıza, yer ve yer isimlerinin ilişkisi eleştirel toponimi bağlamında ortaya konulmaktadır. Yer isimlendirme politikalarının toplumsal hafıza üzerindeki gücünü tartışan eleştirel toponimi yaklaşımı tanımlanmakta; yer isimlerinin hakim ideolojinin ve iktidarın gücünün meşrulaştırılması, ulus inşası, toplumsal gerçekliğin ve algılayışın inşası süreçleri ile toplumsal hafızanın kesintiye uğratılması ve yeniden üretilmesinde bir araç olarak kullanımını tanımlayan kuramsal ve kavramsal altyapı oluşturulmaktadır. Yer isimlerinin, toplumsal hafızanın manipüle edilmesinde bir araç olarak kullanımına yönelik araştırmalar eleştirel toponimi kapsamında gerçekleştirildiğinden, araştırma kapsamında bu yaklaşım benimsenmiştir.

İkinci aşamada, “Bomonti Kentsel Metnin Hermeneutik Bir Okuması” başlığı altında üçüncü bölümde tanımlanan araştırma tasarımı sunulmaktadır. Bu kapsamda *hermeneutik*-anlam bilimi- yaklaşım tanımlanarak gerçekleştirilecek olan araştırmaya yönelik sunduğu olanaklar ve kısıtlar tartışılmaktadır. Toplumsal hafızanın kentsel mekandaki kodlarını ve izlerini yer isimleri üzerinden okumak ve yer isimlendirme politikalarının toplumsal hafıza üzerindeki gücünü sorgulamak için araştırmada, ‘kentsel metin’ olarak ele alınan kentsel kesiti bütüncül bir şekilde okumaya ve eklemlendiği metnin bütünü içinde değerlendirmeye yol gösteren, metinsel bağlamların tarihsel koşullar çerçevesinde okunarak yorumlanması sonucu metinde gömülü anlamları kavramaya olana sağlayan bir anlam bilimi olan, ‘hermeneutik’ yaklaşım benimsenmiştir. Toplumsal hafızanın kentsel mekandaki izlerinin yer isimleri üzerinden okunması, toplumsal hafıza katmanlarının görünürlüğün ve kırılabilirliğinin tartışılabildiği aynı zamanda yeninin de görünür olduğu Bomonti Senti üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bomonti semtinin konumsal özelliklerinin

tanıtılmasının ardından kentsel makraformun ve buna bağlı demografik yapının değişim süreçleri tarihsel bağlamında özetlenerek; gerçekleştirilecek olan kentsel okumaya referans oluşturacak tarihsel kırılma noktaları tespit edilmektedir.

Üçüncü aşama, hermeneutik yaklaşım çerçevesinde mekana kodlanan toplumsal hafıza ve resmi tarih anlatısının çift taraflı okunmasını kapsamaktadır. Bomonti semtindeki yer isimlerinin değişimi, sürekliliği ve yeniden anlamlandırılması ile kentin temel dinamikleri ve değişiminin süreçleri eşsüremlili bir şekilde ele alınarak, yer isimlerinin bu döngüdeki rolü tartışılmaktadır. Ön plana çıkan tarihsel kırılma noktalarını dikkate alarak gerçekleştirilecek bir kentsel okuma ile metinde söylenenden hareketle söylenmeyeni sorgulamak ve kavramak hedeflenmektedir. Bomonti semtindeki toplumsal yapıya ve ideolojilere yönelik anlamlar içeren tarihsel metinler olan sokak haritaları (1924 Pervititch haritaları, 1934 Şehir Rehberi ve 1948-1949 Kadastral Haritaları gibi), ansiklopediler, arşiv incelemesi gibi belge ve doküman taramalarından faydalanılarak kurgulanan kentsel metni desteklemek için kişilerin deneyimleri hem yüz yüze görüşmeler hem de otobiyografik yazılara başvurulmuştur. Bu kapsamda alanda altı kişiyle yapılandırılmamış görüşme ve gözlemler gerçekleştirilmiş olup, kentsel kesiti deneyimleyen hikayeleri ile kentsel okuma desteklenmiştir. Toplumsal hafızanın mekansal kodlarını yer isimleri üzerinden araştıran çalışmada karma veri toplama tekniği ile toplanan verilerin derlenmesinde kentsel metnin detaylı ve sistemli bir şekilde incelenmesi ve yorumlanmasına olanak sağlayan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, genel anlamıyla, bir metindeki temaları, imaları ve anlamları ortaya çıkarmak amacıyla metnin detaylı ve sistemli bir şekilde incelenmesi ve yorumlanmasıdır (Berg ve Lune, 2015). Tanımlanan araştırma yaklaşımı ve seçilen çalışma alanı, yer isimlerinin toplumsal hafızanın süreklilik, kırılma ve yeni anlamlılık durumlarındaki araçsal rolünü ve bu durumların kentsel mekandaki görünürlüğünü test etmeye imkan vermektedir. Bu kapsamda, içerik analizi ile ortaya çıkarılmış kentsel metnin temaları, kaynakları, ima ve anlamları; tarihsel ve siyasi olandan daha fazlasını kapsadığı düşüncesiyle bütüncül bir içerikte okunarak toplumsal hafızanın süreklilik, kırılma ve yeni anlamlılık durumlarının mekansal temsili üretilen haritalar ile sunulmuştur.

Çalışmanın son aşamasında, elde edilen bulgular değerlendirilerek ve yer isimleri ile toplumsal hafızanın ilişkisi kentsel tasarım disiplini içerisinde ele alınarak öneriler geliştirilmiştir.

Şekil 1.2: Araştırma süreç şeması

2. TOPLUMSAL HAFIZA VE MEKANSAL KODLARI: TOPOS, TOPONİM, TOPONİMİ

Bu bölümde sunulan kavramsal çerçeveyi yer isimleri, toplumsal hafıza, kentsel mekan ve eleştirel toponimi kavramları oluşturmakta, toplumsal hafıza, yer ve yer isimlerinin ilişkisi eleştirel toponimi bağlamında ortaya konulmaktadır. Yer isimlendirme politikalarının toplumsal hafıza üzerindeki gücünü tartışan eleştirel toponimi yaklaşımı tanımlanmakta; yer isimlerinin hakim ideolojinin ve iktidarın gücünün meşrulaştırılması, ulus inşası, toplumsal gerçekliğin ve algılayışın inşası süreçleri ile toplumsal hafızanın kesintiye uğratılması ve yeniden üretilmesinde bir araç olarak kullanımını tanımlayan kuramsal ve kavramsal altyapı oluşturulmaktadır. Bu değerlendirmeye çerçeve oluşturan alt bölüm başlıkları şunlardır: (i) toplumsal hafıza; (ii) ‘topos’: hafızanın mekanı, (iii) ‘toponim’: ‘yer’lerin hafızası; (iv) eleştirel toponimi: toplumsal hafıza, yer isimleri ve güç.

2.1 Toplumsal Hafıza

Genel anlamıyla hafıza, deneyimleri, edinimleri ve bunların zamansal süreçteki ilişkilerini zihinde saklama gücü olup, bilinçli bir eylem olarak tanımlanmaktadır. Felsefe, psikoloji, nöroloji, sosyoloji ve tarih gibi birçok disiplinde ele alınmış olan hafızanın öznesi ve kaynağı birbirini besleyen kuramlar ile farklı şekillerde tanımlanmış; öğrenme, algılama ve imgeleme, seçici unutma, hatırlama, unutmama gibi edinimler çerçevesinde yorumlanmıştır (Bergson, 1932/2007; Halbwachs, 1950/2017; Nora, 2006, Assman, 1997/2001). Hafıza çalışmaları, birey merkezli hatırlama ve unutma süreçlerini incelerken, bireyin siyasal ve toplumsal bir varlık olarak ele alınması kaçınılmaz olmuştur. Buna göre, toplumsal hafıza sadece hatırlamaya dayalı iki boyutlu bireysel bir hatırlama eyleminden öte, resmi tarihi, yerel kültürü ve dolayısıyla zaman-mekan boyutunu da içeren bir toplumsal örgütlenme biçimidir.

Bilinen ilk hafıza çalışmaları, felsefe disiplininde ele alınmış ‘anımsama’ üzerine geliştirilmiş kuramlardır. Modern dönemin hafıza çalışmalarına bir nevi kaynaklık eden, Platon ve Aristoteles’in anımsama kuramları, antik dönemin hafıza çalışmalarına ışık tutmaktadır. Sokrates’in öğrencisi olan Platon, onun düşüncelerinden yola çıkarak bir hatırlama kuramı oluşturmuştur. Bu bağlamda, Barash (2007)’in atıfta bulunduğu gibi Platon’un anımsama kuramına göre aslında bir öğrenme olan hafıza, duyuların anlık ya da kısa süreli olarak algıladıklarını hatırlamaktadır. Çağla (2007)’nın atıfta bulunduğu gibi Platoncu anımsama kuramı doğuştan gelen bir hafızaya dayanmaktadır; ancak, Aristoteles anımsamayı deneyimler ile ilişkilendirerek yorumlar. Burada görüldüğü üzere Aristoteles, Platon’dan farklı olarak bireyselliğin yanında toplumsal bir insan yaklaşımı destekleyerek bireyi toplum içinde yaşayan bir varlık olarak ele almaktadır. Aristoteles’in yaklaşımı Locke (1999)’un *tabula rasa* yaklaşımı ile benzerlikler taşımaktadır. Locke (1999), bu kavramı öne sürerken, “Zihni başlangıçta üzerine hiçbir şey yazılmamış boş bir kağıt gibi düşünelim.” diye belirtmekte ve önceden deneyimlenmemiş olan hiç bir şeyin zihinde bulunamayacağına dair bir varsayımda bulunmaktadır (s.133). Felsefe disiplini daha çok hatırlama/anımsama ile ilgilenmiş olup, hafızayı sadece zihinsel bir kapasite olarak ele almıştır.

Hatırlama ve hafıza, çokça değinilen ve tartışılan, üzerine birçok kuram geliştirilmiş bir kavramdır. Bu kavram karmaşası nedeniyle yirminci yüzyıl sonlarından günümüze, psikoloji ve antropoloji disiplinlerinde hafızaya yönelik birçok tanımlama girişi olmuştur (Wertsch, 2015, Olick, 2014, Bartlett, 1995). Toplumsal hafıza alanında çalışmalarını yürüten antropolog Wertsch (2002), toplumda bir hafıza olduğu ancak bunun toplumun hafızası olmadığı görüşünden yola çıkarak bu ayrıma yönelik varsayımlar geliştirmiştir. Buna göre hafıza sosyal olarak ve araçsal olarak dağılmış olarak iki farklı hatırlamaya işaret etmektedir. Sosyal olarak dağılan hafıza küçük grup etkileşimlerini ifade ederken; araçsal olarak dağılan hafızada, hatırlama eylemini yönlendiren araçlar söz konusudur. ‘Araçsal dağılım’, geçmiş hafızada canlandırmak için kullanılan kültürel araçları kapsar. Bu araçlar, aktif olarak hatırlama sürecini etkileyen, hikayeler gibi sözel formlar ya da direk sözel formlar olmayan, takvimler ve işaretler gibi kuralları belirli uygulamalardır. Bunlar aynı zamanda bireyin zaman ve mekana yönelik algılayışını şekillendirerek hatırlama ve unutma arasındaki seçimleri etkileyen göstergelerdir.

Hafızanın temelini algıların oluşturduğunu ve algılama sonrası imgeleri zihnimizde canlandırırken kişisel geçmişimizden faydalandığımızı söyleyen Bergson (1932/2007), hafızanın içsel bir eylem olduğunu bu nedenle bireysel olduğunu vurgulamıştır. Durkheim (1912/1971) ise, bireysel olan toplumsal olandan ayırarak; bireysel olanı psikolojinin, toplumsal olan ve toplumsalın bireysel olana etkisi sosyolojinin konusu olarak görmektedir. Bergson ve ardından Durkheim'in öğrencisi olan Halbwachs, Bergson'un aşırı bireyselci yaklaşımını reddederek Durkheim'in bakış açısını geliştirmiş ve 'kolektif hafıza' kavramını ilk kez *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* kitabında bir kavram olarak literatüre katmıştır.

Halbwachs (1950/2017)'a göre, birey kendini bir gruba tanımlar ve ait olduğu grubun bakış açısından bakarak, gruba ait ortak kavramlarla yola çıkarak hatırlar. Bireyler, kaynağını ait olduğu gruptan aldığı anıların, çoğu zaman kendisine ait olduğunu zannetmektedir. Bu durum bireysel ve toplumsal olarak addedilen hafıza formları arasındaki belirsiz çizgidir. Halbwachs (1925/2016), bireylerin içinde bulunduğu toplum ile beraber hatırlayabileceğini, bu bağlamın dışına çıktığında ya da çevresi değiştiğinde tutarlı bir hatırlamaya sahip olamayacağını söyleyerek, hafıza çalışmalarını tamamen toplum üzerine kurgulamıştır. Öte yandan, hatırlama ediminin yalnızca bireyler tarafından gerçekleştirilebileceğini söylemesi önceki çalışmaları yok saymadığı; toplumsal bir bakış açısıyla yeniden yorumlayarak farklı bir seviyeye taşıdığını göstermektedir. Sosyal grupların bireyler tarafından doğrudan deneyimlenmemiş olayların da hafızasını oluşturulabileceği yaklaşımına göre, hafızayı bireye ait içsel bir olgu olarak düşünmek ve bireyi toplumdan bağımsız düşünmek mümkün değildir. Bu yaklaşım, Freud (1923)'un 'unutma' merkezli yorumladığı ve bilinçaltı ile doğrudan ilişkilendirdiği bireysel hafızaya da karşıt bir tez oluşturmaktadır. Ona göre, bireylerin bilinçaltında tüm geçmiş deneyimler depolanır, ancak birey tramvaya bağlı gelişen kişisel tercihler sonucunda unutmayı seçtikleri ile hafızasını şekillendirmektedir.

Hafıza, bireyin toplumda var olması ve sosyalleşme sürecine katılması ile gerçekleşen iletişim ile canlı kalan bir olgudur ve değişken ilişkiler bağlamında şimdide yeniden kurulmaktadır. Başka bir deyişle, bireyin sahip olduğu hafıza, kişinin doğal olarak bir aile ya da herhangi bir gruba dahil olmasının sonucu ve toplumsal bir üründür (Halbwachs, 1925/2016). Toplumsal hafıza bağlamında, Halbwachs ile benzer görüşleri savunan Assman (1997/2001), Halbwachs'ın hafıza teorisini kurgularken

kültür teorisinden hiç bahsetmemiş olmasını eleştirerek toplumsal hafıza ile yerel kültür arasındaki ilişkinin altını çizmektedir. Assman (1997/2001), toplumların kendilerini imgesel olarak gerçekleştirirken bir hatırlama kültürü oluşturduğunu ve bu imgenin nesiller arasında aktarımını sağladıklarını öne sürerek, bunu nasıl yaptıklarıyla ilgilenmektedir. Buna göre, hafıza içsel bir olgu olmaktan uzaktır ve içeriği bireyin kapasitesinden çok toplumsal koşullara ve grubun kültürüne bağlıdır. Sosyal gruplar doğası gereği kendi kültürünü sağlamlaştırmak ister ve bunu hafızalarını koruyarak yapmaktadır. Toplumlar, süreklilik ihtiyacı nedeniyle, değişimi tehdit olarak algılar ve tarihi değişmez bir kesinlik içinde kabullenmeyi tercih etmektedir (Assman, 1997/2001). Kabullendiği tarihsel anlatıyı kutsallaştıran toplum, çeşitli ritüeller ve gelenekler ile tekrara dayalı bir unutmama pratiği yaratarak toplumsal hafızasının sürekliliğini garanti altına almak istemektedir. Bir toplumun geleneğinden vazgeçmesi ancak onun yerini alacak yeni bir gelenek var ise mümkündür (Halbwachs, 1925/2016). Bu nedenle mekansal ve zamansal olarak gerçekleşen değişimlere ayak uydurmak ve kendini bu değişkenlik içinde yeniden tanımlamak ve sabitleştirmek için yeni gelenekler üreterek kesintiye uğrayan toplumsal hafızanın yeniden üretilmesi meydana gelmektedir.

Modernite ve postmodernite deneyimlerinin getirdiği yapım-yıkımlar nedeniyle geleneksel olanın kaybolması ve geçmişe yönelik ilginin artması, tarih disiplininde de hafıza çalışmalarına ivme kazandırmıştır (Neyzi, 2011). Toplumlar ve bireyler üzerindeki travmatik etkisi olan ve ekonomik, politik ve kültürel düzeyde büyük etkiler yaratan tarihsel olayları deneyimleyen neslin kaybolmaya başlaması, 1980’li yıllarda tarihçileri bu konuyla ilgili çalışmaya ve düşünmeye ve dolayısıyla hafızayı tarihe karşıt bir olgu olarak ele almak yerine hafızanın tarih ile ilişkisini kurmaya yöneltmiştir. Nora (2006) hafızanın tartışmaların odağı haline gelmesini geçmiş imgelerimizin artık olmamasına bağlayarak, toplumların süreklilik duygusunu köklendirmek için toplumsal hafızayı taşıyacak mekanlar inşa edildiğini belirtmektedir. Bunlar, somut olarak mekanda bulunduğu gibi sembolik olarak da ortaya çıkmaktadır. Sembolik olanın değeri ise ritüelleşmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Hafıza ve tarihin farklı olmasından öte taban tabana zıt kavramlar oldukları düşüncesiyle akıl yürüten Nora (2006)’ya göre:

Hafıza her zaman yaşanan gruplar tarafından üretilen yaşamın kendisidir. Bu amaçla, hafıza anımsama ve unutmaya diyalektiğine açık, onların sürekli biçim değiştirmelerinden habersiz, her türlü kullanımlara ve el oyunlarına karşı çok duyarlı, uzun belirsizliklere ve ani dirilmelere elverişlidir ve

devamlı bir gelişim halindedir. Tarih ise artık bulunmayan şeylerin yeniden oluşturulmasıdır, ama bu hep sorunlu ve eksiktir (s. 19).

Halbwachs (1925/2016), tarih ve hafıza ilişkisine yaklaşımı, Nora (2006) ile benzerlikler taşımaktadır. Bu bağlamda, tarihin, toplumsal hafızanın tam zıttı olduğunu ve geçmişin hatırlanmadığı, geleneklerin kaybolduğu yerde tarihin ortaya çıktığını savunulmaktadır.

Sosyal grupların süreklilik ihtiyacı ile yeniden kurulan geçmiş, kültürel yapıların ve gelenekler ya da ritüeller gibi sembolik temsillerin bir ürünüdür (Assman, 1997/2001). Assman (1997/2001)'a göre, özellikle yazısız toplumlarda, grubun kimliğini oluşturmak ve korumak için hafızaya ihtiyaç olmuştur ve bu hafızanın ilk örgütlenme biçimi ritüeller olarak ortaya çıkmıştır. Hafızanın, ritüeller ile dışsallaştırıldığı toplumlarda, taşıyıcısı olan yerel kültür metinsel hale geldiğinde tekrarlama ihtiyacı azalmış ve yazı ile dışsallaşan hafızanın kesintiye uğraması kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda, hafıza artık yok olma tehlikesinde olduğu için için geçmiş ile bağlarını korumak isteyen toplumlar tarih yazımlarına başvurmuştur. Toplamları oluşturan sosyal gruplar unutmaya karşı örgütlenerek kendi kimliklerini tanımlayacakları yüceltilmiş bir tarih anlatısı oluşturmaya yönelmiştir (Nora, 2006).

Resmi kültür ve tarih, toplumsal hafızanın çarpıtılmış halleridir ve Nora (2006)'ya göre:

Bunlar riti olmayan bir toplumun ritleridir; kutsallığı olmayan bir toplumdaki geçici kutsallıklardır; yerel ya da bölgesel özellikleri bertaraf eden bir toplumun farklılaşmalarıdır; sadece eşit ve benzer bireyleri tanımaya yarayan bir toplumda gruba aitlik işaretleridir (s.23).

Toplumların 'ulus' olarak örgütlenmesi sonucu, ritüeller önemsizleştirilmiş ve geçmiş sadece geleceğe hizmet edecek bir olgu olarak kurumsallaştırılmıştır (Nora, 2006). Böylece sadece bir hatırlama pratiği olan tekrarlama ile devam edebilecek olan yerel kültür, ulusal bir tarih anlatısından kaynağını alan resmi kültürlere dönüşmüştür. Bu bağlamda Bodnar (1992), hatırlama eylemini bir toplumun resmi kültürü ve yerel kültürü arasındaki mücadele olarak tanımlamaktadır.

Tarih ile toplumsal hafızanın ilişkisiyle ilgili bir diğer çalışmada, Connerton (1999) toplumsal hafızayı, genel anlamda tarihin yeniden kurulması olarak nitelendirmektedir. Bu görüşe göre, tarihçiler, toplumların geride bıraktığı izleri yani belge ve bulguları yorumlayarak belli çıkarsamalar yaparak tarihi kurabilir ve bunu toplumsal hafızaya ihtiyaç duymaksızın gerçekleştirebilirler; ancak toplumsal hafıza,

tarihe ihtiyaç duyar. Başka bir deyişle, doğrudan deneyimlenmiş bir olgunun ya da durumun bile toplumsal hafızada canlandırılırken tarihsel anlatıdan etkilendiğini ve aslında deneyimini değil tarihi bugünde kurduğunu savunmaktadır. Connerton (1999), tarih ve toplumsal hafıza arasındaki bu ayrımı yaparak tarihi toplumsal hafızadan bağımsız bir konumda tanımlamış olmasına rağmen; devletin tarihi yeniden kurmaya yönelik bir araç olarak sıklıkla toplumsal hafızaya başvurduğunu belirtmektedir.

Özetle, yaşananları ve öğrenilenleri, toplumsal, mekansal ve zamansal boyutuyla, gerektiğinde geri çağırarak üzere, zihinde depolamak olan hafıza farklı disiplinler bağlamında ele alınmıştır. Toplumsal hafızaya yönelik kesin bir tanımlamanın olmadığını gösteren tartışmalar sonucunda ve Halbwachs (1925/2016)'ın yaklaşımları doğrultusunda, bireyin doğal olarak bir topluma ait olması nedeniyle hafızanın da toplumsal bir ürün olduğu kabulü benimsenmiştir. Toplumsal hafızanın zamansallık boyutunda öne çıkan resmi tarih ile olan ilişkisi literatürde sıklıkla ele alınmıştır. Buna göre toplumların süreklilik eğilimi, kimliklerini tanımlayabilecekleri bir ortak geçmiş anlatısına-resmi tarih- ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada toplumsal hafıza resmi tarih anlatısının yeniden yazılması için birincil araç olarak değerlendirilmektedir. Toplumların süreklilik isteğine bağlı olarak, hafızanın zamansallık boyutu kadar mekansallık boyutu da ön plana çıkmaktadır. Bu durum toplumsal hafızanın mekan ile ilişkisini sorgulamayı gerekli kılmaktadır.

2.2 'Topos': Hafızanın Mekanı

Bireylerin toplumsal olarak var olduğu, sosyal ilişkilerin görünür hale geldiği, deneyimin ve üretimin gerçekleştiği mekanlar hafıza ile doğrudan bir ilişki içerisindedir. Hafıza ile mekan arasındaki ilişki ilk önce hatırlamayı ya da akılda tutmayı kolaylaştırıcı bir yöntem olarak ortaya konmuştur. Connerton (1999)'un Cicero'ya atıfta bulunduğu gibi hatırlama sanatı-ars memoria- olarak isimlendirilen, düşünme pratiği, hatırlanmak istenen şeylerin belli bir mekanda yerleştirildiği bir zihinsel eylem ile hafızayı korumanın olanaklarından bahsetmektedir. Böylece, mekansal düzenin korunması ile çağrışım yapacak nesneler muhafaza edilmiş olacağından hatıraların da düzeni korunmuş olur. Ancak, burada hafıza bireysel bir yeti olarak ele alınmış; mekan ile kurduğu ilişki bireyin kişisel yaşam öyküsünden hatırladıklarını şimdide kurgularken bir araç olarak mekanı kullanması ile sınırlı bir

ilişkidir. Hafızanın, toplumsal olarak ele alınışı mekan ile olan ilişkisine yeni boyutlar katmaktadır (Şekil 2.1).

Toplumların, kültürlerini ve varlıklarını ispat etme ve sürdürme eğilimleri ile paralel olarak hafızalarını bir mekanda cisimleştirme ve güncelleme eğilimi vardır (Assman, 1997/2001). Mekanları hafızaların saklama kapları olarak gören Assman (1997/2001)'a göre, insan var olduğundan beri günlük hayatına dahil ettiği ve kendini gerçekleştirmesine imkan veren nesneler ile çevrilidir. Lefebvre (1975/2014, s.104)'e göre “Bu nesneler şey değil aynı zamanda ilişkidir.”. Çünkü toplumsal üretim süreçleri ve ‘emek’, nesneleri dönüştürmektedir. Bu nesneler bireyin yansıması olarak görülebilir ve geçmiş imgeleri hatırlatarak geleceğe aktarılmasını sağlamaktadır. Nesneler, yerleştirildiği ve sınırladığı mekanlarda deneyimlenerek, deneyimleyen topluluk için bir hafıza oluşturmaktadır.

Mekan, kültürel olan ile zihinsel olanı, toplumsal olanla tarihsel olanı birbirine bağlamaktadır (Lefebvre, 1975/2014). Toplumlar, eklendiği mekanları kendi ihtiyaçları ve mevcut koşulları doğrultusunda değiştirerek mekanı kendi imgesine dönüştürürken mekanla birlikte kendini de dönüştürür (Halbwachs, 1950/2017). Lefebvre (1975/2014, s.67)'e göre “toplumların mekansal pratiği kendi mekanını yaratır”. Buna göre mekan toplumsal olarak üretilmektedir ve mekanı analiz ederek toplumun mekan ile kurduğu diyalektik ilişkiyi kavramak mümkündür. Lefebvre (1975/2014)'in toplumsal mekanı Tuan (1979) tarafından ‘yer’ olarak kavramsallaştırılan olguyla benzerlikler taşımaktadır. Ona göre ‘yer’ sadece yeryüzündeki herhangi bir konum değil, dünyayı anlayış ve kavrayış biçimidir (Tuan, 1979). Yer, çokça tartışılan ancak mekandan bağımsız bir şekilde tanımlaması güç olan bir kavramdır. Fiziksel sınırlarla çakışmak zorunda olmayan algısal sınırlara tabidir; toplumların bir şekilde bağ kurduğu anlamlı kesitlerdir (Cresswell, 2004). Mekan ise bu ilişkileri insanlar ve nesneler arası tüm bağdaşıklıkları kapsayan fiziksel sınırlardır; toplumsal ilişkilerin gerçekleşmesine imkan veren fiziksel olarak sınırları tanımlanabilen bir alandır (Hasol, 2005). Bu çalışma kapsamında mekan ile yer ayrımına odaklanılmamakla birlikte, ‘yer’ deneyimler ve edinimlerden ziyade anlam ile üretilen mekanlar olarak ele alınmıştır.

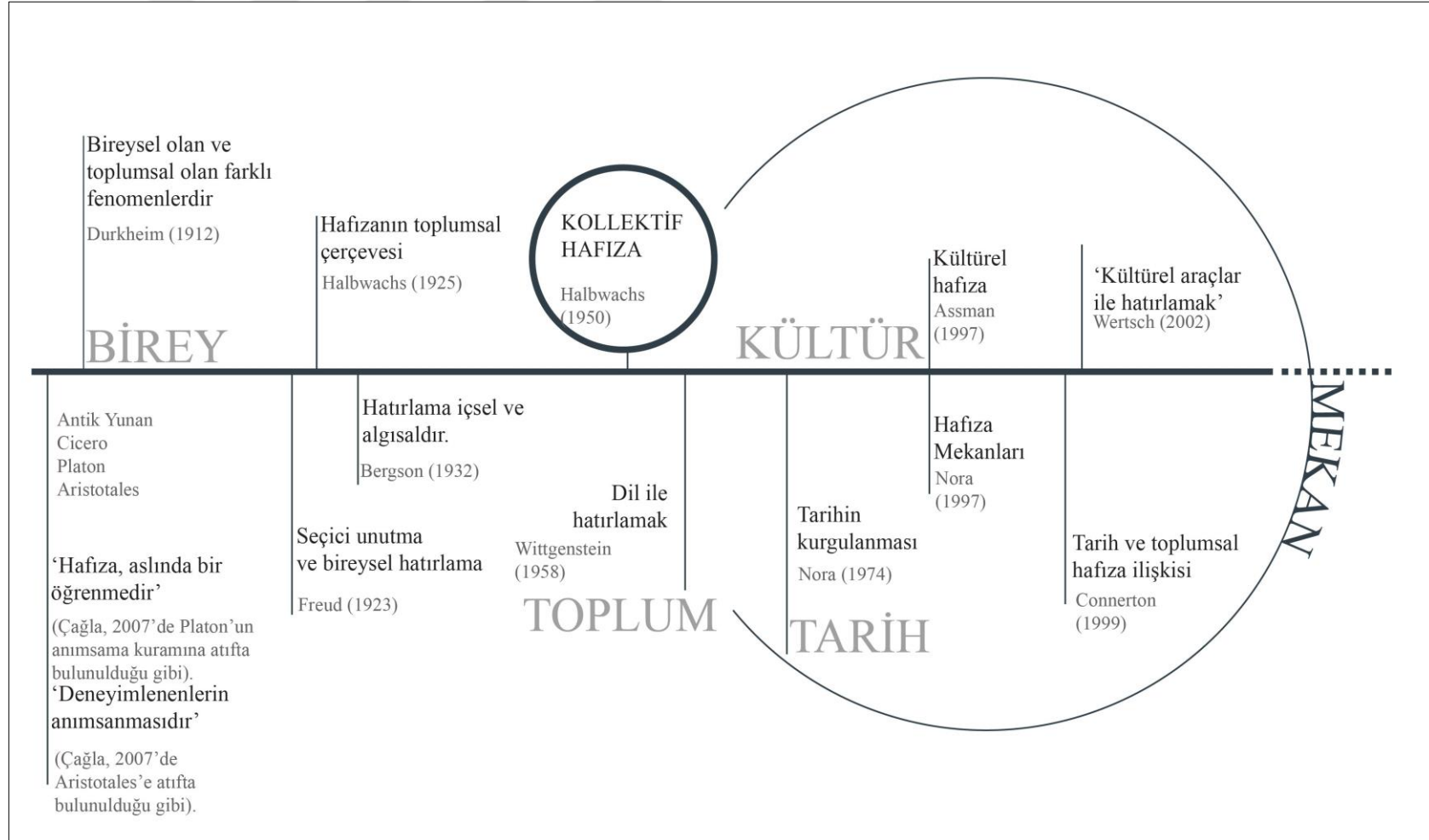
Yunanca ‘topos’tan gelen bir kavram olan ‘yer’, mekan ile toplumun ilişkisinin içerdiği anlama işaret etmektedir. Bu kapsamda, her biri bir anlam üreten ilişkilerin mekanı olan ‘yer’ toplumsal hafızanın mekanı olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla

mekana yapılacak her müdahale, ölçeği ve içeriğine bağlı olarak değişen kapsamlarda bu ilişkiyi etkileyeceğinden, mekan ile toplumun iletişiminin içerdiği anlama yani ‘topos’a müdahale ettiği ve toplumsal hafıza üzerindeki etkileri gözardı edilemez. Mekan hafızayı korumak, üretmek ve sürdürmek kadar yok etmek ya da yeniden anlamlandırmak için de kullanılmaktadır.

Toplumsal hafızanın mekan ile üretimine dahil olan parametrelerden biri de sosyal gruplardır. Foucault (1980)’a göre hafızanın kendi alternatifleriyle mücadele içine girmesi, bireyin tarihin resmi versiyonlarına karşı bir direniş olarak tanımlanan bir karşı hafıza yaratmaktadır. Karşı hafızanın kodlandığı yerler ise sosyal gruplar ile doğrudan ilişkilidir, toplumun unutmayı kabul etmediği ve resmi olarak tanımlanan toplumsal hafızayı reddettiği mekanlardır.

Karşı hafıza ile anlamlandırılan yerlerin aksine tarihten bağımsız olarak yeniden anlamlandırılmış hafızanın yerleri sosyal gruplardan çok ekonomik çıkarlar ile ilişkili gruplar tarafından belirlenmektedir. Auge (1997)’ye göre, yer, sınırları belli olan mekana ya da coğrafyaya özgü toplumsal bir yapının yerel kültürünü, geleneklerini, dilini ve günlük hayat pratiklerinin izlerini barındırırken, yirmi birinci yüzyıl kentlerinde yer sadece kendi coğrafyasıyla ilişki kurmaz; yerin mekan ve zamanı sınırlarla tanımlanamaz. Bu anlamda dünyanın herhangi bir noktasıyla ekonomik ve toplumsal olarak ilişki kurabilen yerdeki toplumsal örgütlenme de kapitalist ekonomi ile doğrudan bir ilişki içerisinde (Auge, 1997)

Ulusal tarih anlatısı ve yerel kültürden referanslar alan, toplumsal ilişkileri ve bu ilişkilerin anlamını kapsayan yer, tarihi olmayan, zamansız ve mekansız bir yere dönüşmüştür ki buraya yer demek mümkün olmayacağından ‘yer olmayan’, ‘yok mekan’ ya da ‘arada olan’, ‘atopos’ şeklinde temsiller geliştirilmiştir. Bu tez kapsamında, Auge (1997)’nin yer olmayan/yok-yer tanımlamalarından yola çıkılarak tartışılan yer kavramı ‘atopos’ olarak ele alınmıştır. Yunancada yersiz-yurtsuz olan, sınıflandırılmayan anlamlarına gelen ‘atopos’ kavramını Eisenman (1989), ‘mimarlıkta arada olan’ üzerine tartışırken, yer olan ve yer olmayan arasında kalma durumunu ‘toposun atopyası’nda aramak gerektiğini belirtmek için kullanmaktadır. Buna göre, modernizmden geleceğin ‘topos’ları olmayacağı öğrenildiği için yeni ‘topos’ların, bugünün kaçınılmaz ‘atopya’sı aracılığıyla keşfedilmesi gerekmektedir.

Şekil 2.1: Toplumsal hafızanın mekanı.

Norberg-Schulz (1980), mekan ve yer ayrımının fiziksel olandan daha öte bir açıklamaya ihtiyaç duyduğu düşüncesinden yola çıkarak mekanın yere dönüşümünü Antik Roma inancı olan ‘koruyucu ruh’a referans vererek ‘yerin ruhu’ kavramıyla açıklamıştır. Bu görüşe göre, yer yalnızca anlam, kimlik ve tarih ile açıklanabilir ancak yirmi birinci yüzyılda kentlere eklenen mekanlar; çevresiyle, toplumun yerelliğiyle ve tarihle sınırlı bağlar kurarak ya da geçmişi tamamen yok sayarak kullanıcıların ve toplumsal yapının geçici olacağı düşüncesiyle yaratılmıştır. Bu bağlamda, artık birbirini gerektiren yapım-yıkımlar mevcut olanı bir referans olarak kabul etmeyerek, kendi anlamıyla ve kendi kimliğiyle eklendiği mekandakileri şekillendirme kaygısı bile gütmeyiz; çünkü hiç bir zaman kalıcılığını garantilemez. Bu tutum, ‘yok-yer’i çağrıştırmaktadır. Auge (1997), yok-yeri tanımlarken yerin zıttı olarak ele almak yerine aralarındaki ayrıma odaklanmıştır. Buna göre en önemli ayrımlarından birisi zamanı ve mekanı olan yerin tam anlamıyla yok olmaması, yok-yerin ise hiç bir zaman tam anlamıyla kendini gerçekleştirmemesidir.

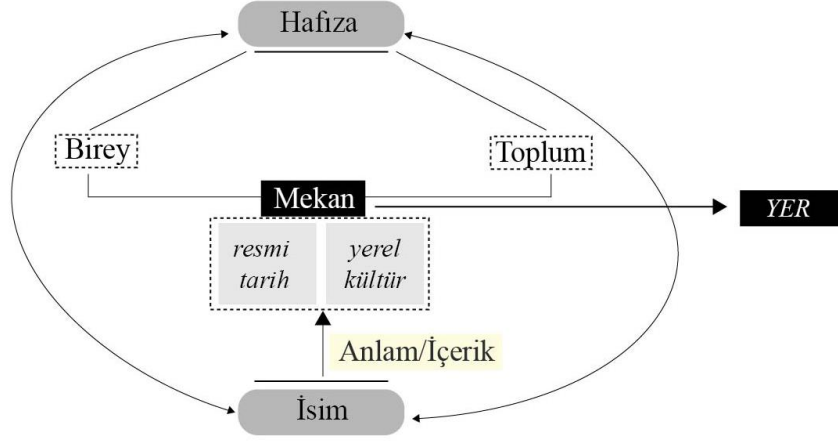
Sonuç olarak, toplumsal hafızanın mekanda ve mekanla evrimi, (i) Mekanda ve mekan ile hatırlayan toplumların kültürlerini ve tarihlerini mekana kodlayarak bağlandığı ve anlamlandırdığı yerler; (ii) Resmi tarihin unutturmayı da kapsayan versiyonlarına karşı, yerelin sahiplendiği tarihten referans alan hafıza ile anlamlandırılan yerler; ve (iii) Yerelden ve tarihten bağımsız olarak üretilerek kendi imgesini topluma sunan yerler üretmektedir.

2.3 ‘Toponim’: ‘Yer’lerin hafızası

Yer isimleri (toponimler) toplumun mekanda ve mekanla kurduğu ilişkilerin; öznel ve toplumsal deneyimlerin, edinimlerin ya da çağrışımların hafızasıdır. İsimlendirme ile kentsel mekanlar fiziksel anlamının ötesinde yerel kültür ve resmi tarihten referanslar barındıran bir içeriğe kavuşarak yere dönüşmektedir (Şekil 2.2).

Yer isimleri, bir toplumun dilinin gücünü nasıl kullandığını, neyi hatırlamaya değer gördüğünü ve nasıl anlamlandırdığını, kimliğini mekana bağlamak için çevresini nasıl anlamlandırdığının yansımalarıdır. Yazısız toplumlarda bilginin dışsallaşması ve resmedilmesi kelimeler ile sağlanmıştır (Assman, 1997/2001). Dilin kökenini ve manasını felsefi anlamda inceleyen ilk filozof Platon, bir ismin, verildiği nesneyi resmettiğini ve o nesnenin gerçekliğini gösterdiğini söylemektedir. Bu bağlamda,

isimlendirilerek resmedilen nesne de artık sahip olduğu gerçeklikten daha fazlası değildir. Bu nedenle, isimlendirme, hem antik yunan felsefesinde hem de modern dinlerde, tanrısal bir yetkidir.

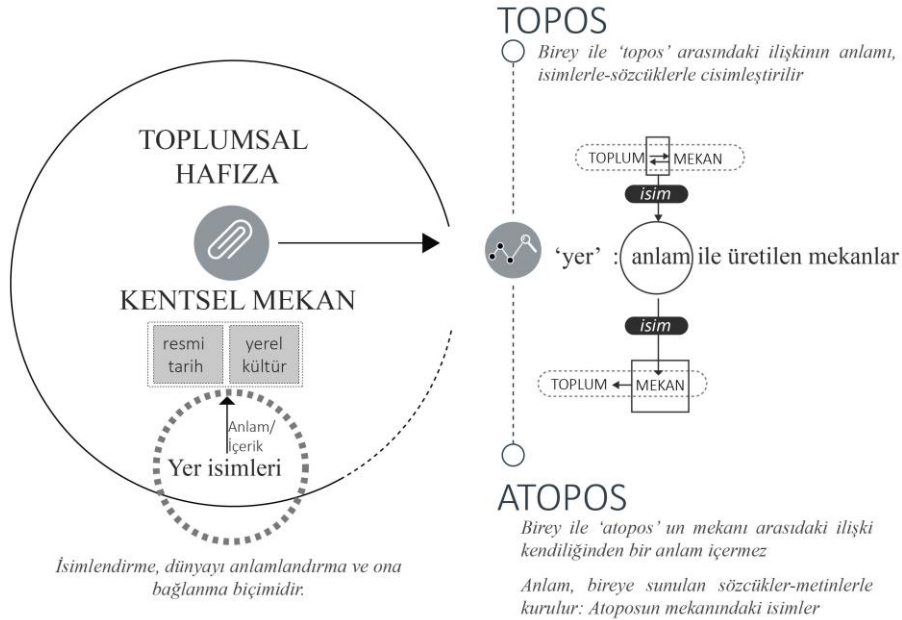
Şekil 2.2 : Mekanın yere, ismin hafızaya dönüşmesi.

Toplumlar, mekanda anlamlandırdıkları konumlara bağlanarak o konumu yere dönüştürmektedir ve bu bazen anlamlandırma isimlendirmeyle gerçekleşmektedir (Lefebvre, 1975/2014). Dünyayı anlamlandırma ve ona bağlanma biçimi olan isimlendirme ile bir duyguyu tanımlamak, bir nesneyi anlamlandırmak, ait ya da sahip olmak ve anlamı isim ile dışsallaştırarak bir mekanı yere dönüştürmek mümkündür (Şekil 2.3). Toplumlar doğası gereği sürekli olarak kendisini ve çevresini anlamlandırarak kendini tanımlayacağı bir kimlik kurma eğilimindedir. Neyzi (1996, s.5)’nin belirttiği gibi, “Kendimizi kaybettiğimiz oranda anlamlandırma gereksinimimiz artıyor”. Ancak tarihsel ve kültürel birikimin, dolayısıyla toplumsal hafızanın kesintiye uğradığı yirmi birinci yüzyılda, toplumun anlamlandırma ve kimlik kurma çabası hala sürekliliğini korumaktadır.

Auge (1997)’ye göre, sadece onları hatırlatan ve imgeleyen sözcükler var ise var olabilen bazı yerler vardır. *Hilton* ya da *Starbucks* gibi zincir kuruluşlar tanıdık hissini vermek için tasarlanmıştır ancak, tanıdıklığı çağrıştıran anlam ilişkisi yerden ve toplumdan bağımsız olduğundan modern dünyanın aidiyet hissini barındırıyor da olsa yok-yerlerdir. Buna göre, anlamın isimler aracılığıyla resmedilmesi ilişkisi tersine dönerek; bulunduğu coğrafyadan, yerel kültür ve tarihten değil dünyanın farklı bir konumundan bambaşka bir coğrafyadan referans alan yer isimleri kentsel metne

eklemektedir. Birey ile 'topos' arasındaki ilişki, o yerin isimlerle -sözcüklerle- cisimleştirilen anlamını oluştururken, birey ile 'atopos' un mekanı arasındaki ilişki kendiliğinden bir anlam içermemekte; aksine bireye sunulan sözcükler –metinlerle- kurulmaktadır (Şekil 2.3).

Özetle, her biri bir anlam üreten ilişkilerin mekanı olan 'yer' toplumsal hafızanın mekanıdır. Toplamların mekanı anlamlandırarak bağlanması ile üretilen 'yer'deki anlamlandırma ise bazen isimlendirmeyeyle gerçekleşmektedir (Lefebvre, 1975/2014). İsimlendirilen mekan, sınırları belirlenmiş olan anlamı ile toplumun diline, yerel kültürüne ve dolayısıyla hafızasına dahil olarak, ismi aracılığı ile gelecek nesillere aktarılmaktadır. Bu nedenle, mekandaki anlamın taşıyıcısı olan isimler, yani toponimler, yerin hafızası olarak değerlendirilmektedir.

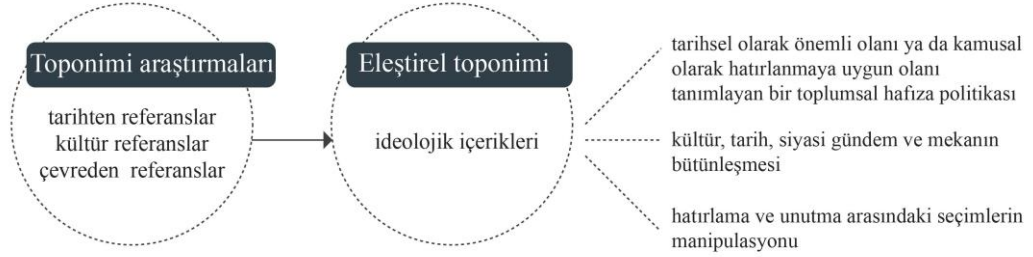

Şekil 2.3 : Toplumsal hafızanın mekansal kodları.

2.4 Eleştirel Toponimi: Toplumsal Hafıza, Yer İsimleri Ve Güç

Yer isimlerinin, mekanın üretimi üzerindeki politik, ekonomik ve sosyal mücadelelerden bir şekilde kopuk ve tamamen kültürel bir fenomen olduğu görüşünün ötesinde bir eleştirel politika teorisi ancak yirminci yüzyılın sonlarında ortaya konulmuştur. Bazı araştırmacılar, yer isimlerine yönelik klasik sınıflandırmaların ötesine geçerek; yer isimlendirme sürecinin temelini oluşturan eşitsiz güç ilişkilerini inceleyen daha kritik bir perspektife doğru ilerlemeye başlamıştır (Şekil 2.4).

Toplumsal hafızanın kurulması ve yönetilmesinde, yer isimlerinin ideolojik bir araç olarak kullanımına yönelik araştırmalar ‘eleştirel toponimi’ çalışmaları altında yürütülmektedir (Alderman, 1996; Azaryahu, 1992, 1996, 1997; Myers, 1996; Yeoh, 1992, Rose-Redwood vd. 2010 vd., 2010; Light ve Young, 2014).

Şekil 2.4 : Eleştirel toponimi çalışmaları.

Güncel toponimi çalışmaları isimlendirmenin kültür politikasını vurgulamakta; yer isimlendirmek ve isimlere karar vermek gücünün kimde olacağı konusu ile yakından ilgilenmektedir (Rose-Redwood vd, 2010). Yer isimleri, popüler görüşlere ve sıradan ihtiyaçlara cevap olarak sunulmuş bile olsa, her zaman ideolojik düzenin denetiminde belirlenmesi otoritenin belirgin bir özelliğidir (Palonen, 2008). Azaryahu (1992)’ya göre özellikle cadde ve sokak isimlendirmelerinde, yer ismine ilişkin bir hatırlama figürü yaratma ve/veya ya anıtlştırma, belli bir siyasi ihtiyaca ve ideolojik baskıya göre belirlenmektedir.

Tarihsel bir figürün ya da olayın anısına kentsel mekanların isimlendirilmesi, modern siyasetin önemli bir parçasıdır, çünkü sembolik bir mekansal yönlendirme olarak kente dahil olmanın yanında hatırlama ve unutma arasındaki seçimleri etkileyerek, belirli bir geçmiş imgenin meşrulaştırılmasını ve doğal olarak kente katılmasını sağlamaktadır (Azaryahu, 1996). Bu kapsamda, eleştirel toponimi çalışmaları, ekonomik, siyasal ve kültürel değişimleri takip eden yeniden isimlendirmeler ile oldukça yakından ilgilenmiştir. Yeniden isimlendirme eylemlerinin ideolojik yapım ve yıkımlarda rol alması ve yer isimlerinin ideolojik kullanımı literatürde sıkça ele alınmıştır. Bunun en etkili ve bilinen örnekleri, Fransız Devrimi’nden sonra Paris Sokaklarının yeniden isimlendirilmesi, Berlin Duvarı’nın yıkılmasından sonra Berlin Sokaklarının yeniden isimlendirilmesi ve Sovyet ülkelerinin bağımsızlıklarıyla birlikte sokakları yeniden isimlendirilmesi olarak sıralanabilir.

Yer isimlendirme, eylemi iki aşamalı bir eylem olarak tanımlanmaktadır (Pinchevski ve Torgovnik, 2002). İlk olarak, isimlendirme sürecinin otoritelerin elinde olması kamusal alan üzerinde bir hakimiyet kurma biçimidir ve seçilen isim siyasi bir mücadeleyi kazanarak hakim olan ideolojinin gücünü sembolikleştirmektedir. İkinci olarak mevcut toplumsal düzende sınıflandırma ve tanımlama temelli düzenlemeler ile hiyerarşiyi meşrulaştırmaktadır (Pinchevski ve Torgovnik, 2002). Eleştirel toponimi çalışmaları genellikle sıradan ve politik gündemle ilgisiz görünen isimleri dikkate almamaktadır. Ancak nötr ve apolitik görünse dahi, yok edilen bir ismin yerine gelerek başlangıçta bir silme/unutturma eylemini gerektirmektedir. Bunlar, isimlendirme sürecinin temelini oluşturan eşitsiz güç ilişkilerini belirsizleştirmek için araç olarak da kullanılmaktadır (Rose-Redwood ve Alderman, 2011).

Özetle, yer isimleri, resmi tarihten ve yerel kültürden referanslar alarak bu içerikleri mekana kodlamakta ve yer isimlerinin anlamlandığı mekan ‘topos’a dönüşmektedir. Ancak, yer isimlerinin ideolojik araçlar olarak kullanılmasıyla çarpıtılmış ya da eksiltilmiş olan toplumsal hafıza ile anlamlandırılan mekanlar ‘atopos’a dönüşmektedir. Yer isimleri ile mekana kodlanan içeriklerin/anlamaların yok edilmesi ya da çarpıtılmasına yönelik politikaları anıtların silme/unutturma, kamusal alanın kontrolü, siyasi deklarasyon, yere aidiyet ve sembolik dışlama, iletişimsel öğelere müdahale, eşitsiz güç ilişkilerini belirsizleştirme ve imge yaratma şeklinde kategorize etmek mümkündür. Bu kapsamda, toplumsal hafızanın manipülasyonuna yönelik olarak yer isimlendirme politikalarının bir araç olarak kullanılabilme olanakları araştırılmaktadır. Eleştirel toponimi bağlamında yer isimlerinin toplumsal hafızanın manipülasyonuna yönelik bir araç olarak kullanılması üç süreçte incelenmiştir: (i) hakim ideolojiyi ve iktidarın gücünü meşrulaştırmak, (ii) ulus kimliği inşası, (iii) toplumsal gerçeklik ve algılayışın inşası (Şekil 2.5).

2.4.1 Hakim ideoloji ve iktidarın gücünün mekanda meşrulaştırılması sürecinde yer isimlerinin rolü

Yer isimleri ve resmi olarak belirlenen anlamları, kentsel mekandaki hakim ideolojiyi ve iktidarı görünür hale getirmektedir. Bu anlamda mekanda kurumsallaştırılan ideolojik müdahale araçlarının bir diğer formu olarak ortaya çıkmaktadır. Antik Yunan felsefesinde kutsal bir yetki olarak değerlendirilen isimlendirme yetkisinin ideolojiler üzerindeki güç gösterisi sembolü haline gelme sürecini anlamak için mekana isim verme kararının nereden geldiğini ve mekana isim verme hakkının nasıl

kurumsallaştığını anlamak önemlidir. Modern devletlerin gerektirdiği üzere, herkes tarafından aynı şekilde anlaşılacak karmaşayı ortadan kaldıracak, düzenli ve kolay yönetilebilir kentsel mekanlar üretmek için isimlendirme gerekli görülmüştür. 18. Yüzyılda İngiltere’de posta hizmetlerinin kentin düzenlenmesi ve öncü olması ile binaların numaralandırılması ve sokak tabelalarının yerleştirilmesi uygulamalarına başlanmıştır (Azaryahu, 1996). Stockholm, İngiltere, Berlin, Viyana ve ardından Paris numaralandırma sisteminin ilk örneklerindendir. Siyasal otoritenin bir özelliği olarak isimlendirme ise, ilk önce Fransız Devrimi sırasında siyasi olarak motive edilmiş yeniden isimlendirmeler ile açıkça görülür hale gelmiştir. Bu bağlamda, yer isimleri öncelikle hakim ideolojinin ve iktidarın gücünün meşrulaştırılması ile ilgili mekansal kurguları gerçekleştirmek için, (i) kamusal alanın hakimiyetini meşrulaştırma ve sembolik bir kontrol aracı (Althusser, 1970/2016; Azaryahu, 1996; Rose-Redwood vd, 2010) ve (ii) devletin ideolojik unutturma politikaları (Azaryahu 1992; 1997) olarak kullanılmaktadır.

İsimlendirme, iktidarı güçlendirme ve siyasi rejim ve hakim ideolojiyi kurumsallaştırma aracı olarak kullanıldığı gibi, hakim ideolojiye meydan okuyan durumların meşruiyetini ortadan kaldırmak için de kullanılabilir (Azaryahu 1997). Bu bağlamda, hakim ideolojinin görünürlüğü bir diğerinin ya da eskiden olanın görünmemesi ve unutulmasını sağlayacağından ‘ideolojik unutturma’ politikası içermektedir. Yeniden isimlendirme eyleminin kapsadığı, var olan bir ismin yok edilmesiyle gelen unutmaya ve gelecek olan yeni isme ilişkin bir hatırlama figürü yaratma süreçleri duruma özeldir ve belli bir siyasi ihtiyaca ve ideolojik baskıya göre belirlenmektedir. İkisinin birlikteliği ise değişimin kutlanması ve otoritenin meşrulaştırılması, yer isminin değiştirilmesi ile verilen sembolik mesajın önemli parçalarıdır.

Çok aktörlü ve dışsal bir hatırlama eylemi olan toplumsal hafızanın mekansal ögeler ile manipüle edilmesi sıkça kullanılan bir araçtır ve bu durumlarda hafızanın doğruluğu ikinci planda, hizmet ettiği ideoloji birinci planda önem taşımaktadır (Wertsch, 2002). Azaryahu (1996)’ya göre özellikle sokaklara isim verilmesi, kamusal alanın sembolik kontrolü için yarışan çıkarların etkileşimi ile biçimlenen ideolojik ve politik uygulamalardır. Sokakların, meydanların ve başkentlerin cadde isimlerinin ideolojileri meşrulaştırmaya yönelik kullanılması siyasal otoritenin bir özelliği olarak kurumsallaşmıştır.

2.4.2 Ulus inşasında yer isimlerinin rolü

Toplumsal hafızanın zaman ile ilişkisi tek boyutlu değildir; geçmişi bu günde kurgularken aslında, şimdiki zamana ve geleceğe deneyimlerin de kurgulanmasını sağlamaktadır (Assman, 1997/2001). Bu günün koşullarına hizmet edecek şekilde geçmiş imgelerle bağlantı kurarak hafızayı kurgulamak kadar, geçmiş imgelerin bu günün deneyimlerini etkilemesi de söz konusudur (Connerton, 1999). Buradaki çift taraflı bakış açısına göre, geçmiş imgelerimizin bugüne ilişkin deneyimlerimizi çarpıtma eğilimi bulunmaktadır. Bu kapsamda, toplumsal hafıza, güncel çıkarlara hizmet edecek şekilde olumlulaştırılmış bir tarih anlatısı sunmaktan ziyade geleceğe yönelik bir kurguya da işaret eder; hatırlama eylemi ile bu günde kurgulanan geçmiş değil toplumun geleceğidir. Toplumların geleceğini inşa etmeye yönelik başlıca süreçlerden biri ‘ulus’ ve ‘ulusal kimlik’ yaratmaktır.

Ulus terimi, toplumsal bir yapının heterojen grupları arasındaki ortak çıkar kavramlarına işaret etmektedir (Yeoh, 1996). Ulus inşasında, yer isimlerinin bir araç olarak kullanımında (i) siyasi deklarasyon (Azaryahu, 1997) ve (ii) ortak bir ulusal anlatıyı kapsayan tarih yazımı (Nora, 2006) politikaları ön plana çıkmaktadır.

Yeoh (1996), Azaryahu (1997) ve Nora (2006) çalışmaları kapsamında ulus varlığını, meşruiyetini ve kutsallığını kendi mekanını tanımlayarak ortaya koyabildiğinden, toplum ile yer arasındaki bağ, ulus inşasına yönelik tüm bu süreçlerin merkezindedir. Yer isimlerine ilişkin merkezi düzenlemeler bu bağın belirli bir siyasi gündeme sahip kurumlar tarafından kullanımına örnektir. Özellikle ideolojik olarak motive olan yer isimlerinin değiştirilmesi önemli siyasi değişikliklerin gerçekleştiğini sergileyen bir siyasi deklarasyon görevi görmekte ve yeni politik gündemi kurumsallaştırmaktadır. Azaryahu (1996).’ya göre, Fransız Devrimi bu anlamda bir model oluşturmuştur ve yeniden isimlendirme o zamandan beri siyasal rejimdeki büyük değişikliklerin ortak bir özelliği haline gelmiştir.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren ulus inşa etme süreçlerine yönelik yer isimlerinin kullanımı giderek artış göstermiştir. Azaryahu (1996), yirminci yüzyılda sömürge sonrası devlet oluşumları ile yer isimleri ve ulus inşası arasındaki ilişkinin öneminin altını çizmiştir. Resmi tarih anlatısı ile fiziksel çevreyi bütünleştirerek, geçmişin bu günün koşullarında benimsenmesi ve toplumsal hafızaya katılması için yer isimlendirme uygulamaları önemli mekansal anma pratikleridir. Bu anlamda toponimler, ideolojik olarak anılmaya değer görülen hatıra figürleri oluşturmak ve

meşrulaştırmak, ortak tarih yazımı ve bunun gündelik hayata dahil edilmesini sağlamaktadır. Ona göre, ortak tarih anlatısı ve paylaşılmış bir geçmiş duygusu ulusal kimliğin başlıca unsurlarından biridir; ancak, tarih geçmişin kesin bir temsil ve yorumu olarak ele alındığında belirli güç ilişkileri ve ideolojik eğilimleri somutlaştırır; geçmiş anlatıların başka versiyonlarının da olabileceğini gizler ve unutmaya da getirir.

Anıtsal sokak isimleri, geçmişin bugüne taşınması için önemli bir araçtır ve günlük hayatın coğrafi dokusuna tarih kazandırmaya yardımcı olmaktadır (Azaryahu, 1996; 1997; 2009; Alderman, 2002; 2015; Rose-Redwood, 2008; Light ve Young, 2014). Bu çalışmalara göre, yer isimlerinin gücü, geçmişin ulusal anlatısını, farklı şekillerde kentin çok sayıdaki anlatısına dahil etme kabiliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Anıtsallaştırılmış yer isimleri, kitlesel gelenek üretimine katılmaktadır ve kentsel alanların tarihin resmi bir belgesi niteliğinde haritalandırılmak; yaşam pratikleri ve örüntüsünü yeniden anlamlandırarak yeni politik gündemi kurumsallaştırmak için vazgeçilmezdir (Light ve Young, 2014).

Ulus inşası sürecinde toplumların belirli ideolojileri ve kimlikleri içselleştirmesinin sürekli tekrara ve geleneksel hale gelecek olan belli düzenlemelere ihtiyaç duyduğunu söyleyen Hobsbawm (1983) bu kapsamı ‘icat edilmiş gelenekler’ olarak kavramsallaştırmıştır. Buna göre, icat edilmiş gelenekler tekrarlamayı zorunlu kılarak, geçmişe referansla karakterize edilen bir biçimselleştirme ve ritüelleştirme sürecidir. İç içe geçmiş üç tip icat edilmiş gelenekten söz eder. Bunlardan ilk ikisi, sosyal bütünlük ya da gruba aidiyeti üreten ve temsil eden, ideolojik kurumları; statüleri ve otorite ilişkilerini üreten ya da meşrulaştıran, temel amacı toplumsal normları biçimlendirmek olanlardır ve üçüncü tipe hizmet ederler. Bu kapsamda üçüncü tip olarak tanımlanan, icat edilmiş geleneklerin asıl işlevi ‘ulus’ gibi bireyi temsil eden ya da sadece simgeleyen kurumlar ile özdeşleşmektir (Hobsbawm, 1983).

2.4.3 Toplumsal gerçekliğin ve algılayışın inşasında yer isimlerinin rolü

Toplumsal bir dönüşüm sadece kurumları ve diğer üst ideolojik yapıları dönüştürerek başarılı olamaz; gündelik hayat, dil ve mekana yönelik etkili bir örgütlenmeyi gerektirir ve öncelikle yeni bir alan yaratarak toplumsal mekanının sınırlarını belirlemelidir (Lefebvre, 1975/2014). Bu kapsamda Azaryahu (1997)’ya göre, sosyo-politik düzendeki yapısal değişikliklerin çoğunun gerçekleştirilmesi daha zor olsa da, kentsel mekanları yeniden isimlendirmek nispeten basit bir işlemdir ve insan yaşamı

ile algısına doğrudan etkileri vardır. Bir yeri isimlendirmek sadece kentsel alan üzerinde değil, insan tecrübesi ve bilinci üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir. Yer isimleri, toplumlar ve yaşam alanları arasındaki gündelik ve rutinleşmiş ilişkilerine katı bir müdahale getirebilmektedir.

Marx toplumu, altyapı ve üstyapılara yönelik ayrımların yanında, toplumsal gerçeklikle doğrudan ilişkilendirilmiştir (Marx ve Engels, 1976). Buna göre, toplumsal gerçeklik insanın bilinci tarafından şekillendirilmez, aksine toplumsal gerçek insanın bilinci ve algılayışını biçimlendirir. Bunun en önemli nedeni olarak, bireyin düşünme biçiminin toplumsal olandan ve çevresiyle iletişiminden etkilenmesi ve belirli bir toplumsal düşünce sistemine doğal süreçte dahil olması olarak belirtilmiştir. Bu bağlamda hegemonik ideolojik yapıların gündelik hayatın sıradan mekansal uygulamaları ile kesişmesini sağlayan yer isimleri toplumsal gerçekliğin ve algılayışın inşası sürecinde (i) iletişimsel öğelere müdahale etmeye (Fromm, 2005); (ii) eşitsiz güç ilişkilerini belirsizleştirmeye (Rose-Redwood ve Alderman, 2011); (iii) mekan imgesini yeniden üretmeye (Light, 2014, Alderman, 2015, Rose-Redwood, 2008) dayalı politikaları ön plana çıkarmaktadır.

Wittgenstein (1958, s.8)'ın belirttiği gibi “Bir dili hayal etmek bir yaşam biçimi hayal etmektir”. Buna göre dildeki sembollerin temsillerini kavramak, toplumsal olanı anlamak demektir. Dil, bireylerin toplumsallaşması ve içinde bulunduğu dünyayla iletişim kurmasını sağlamasının yanında kültürel sermayenin en önemli taşıyıcısıdır (Assman, 1997/2001). Dolayısıyla toplumsal hafızanın ilk somutlaştırılma girişimi olan dil, hafızanın sembolik kodlarıdır. İnsan hatırladığı kadarıyla konuşur ve siyasal bir varlık olarak konuştuğu kadar hatırlar. Bu nedenle iletişimsel öğelere yapılacak bir müdahale ile toplumsal gerçekliğin ve algılayışın manipülasyonu kaçınılmazdır.

Toplumsal olanın sürekliliği, ancak toplumun üyeleri arasında bir ortaklık; benzer bir bakış açısı var ise mümkündür. Bu yüzden bireylerin bakış açılarını birbirinden farklılaştıracak ve uzlaşmayı zorlaştıracak olan her şeyi unutma eğilimi vardır (Halbwachs, 1925/2016). Toplumlar kullandıkları dil aracılığıyla benzer kabulleri benimser ve doğal olarak bir uzlaşma içinde olurlar. Yani dil aracılığıyla kurulan bir toplumsal uzlaşma, doğru ve yanlış olanı belirler (Wittgenstein, 1958). Bu kapsamda toplumların iletişimine dahil olarak toplumsal uzlaşmayı sağlayan yer isimleri de anılmaya uygun olan ya da unutulması ve dışlanması gereken konusunda bir uzlaşma

ortamı yaratmaktadır. Uzlaşma ortamını sağlamaya yönelik olarak yerelden ve tarihten kopuk isimlendirme uygulamaları ile eşitsiz güç ilişkilerini belirsizleştirilmektedir.

Kelimelerin kullanımı öyküleştiren bir hatırlama figürünü hangi yönleriyle hatırlayacağımız ve bu mirası nasıl meşrulaştıracığımız ile ilgilidir (Alderman, 2015). Bir yer isiminin hangi birey, sosyal grup, tarihsel olay ya da kavramdan referans alacağı kadar, hangi kelime ile referans alacağı da önemlidir çünkü isimlendirme, toplumsal olanı yeniden üretirken kentsel mekanın imgesinin yeniden üretimi için bir olanak sağlamaktadır. Bireyin mekan ile kurduğu ilişkide ortaya çıkan anlamın manipüle edilmesi ile mekanın algılanış biçimini, dolayısıyla imgesini yeniden üretilmesi gerçekleşmektedir (Light, 2014, Alderman, 2015, Rose-Redwood, 2008).

İmge, bireyin mekan ile kurduğu ilişkide ortaya çıkmaktadır ve öncelikle, nesneyi diğerlerinden ayırt edilebilir olarak tanımlayan; bireysellik ve kendine haslık veren bir kimlik gerektirmektedir. Kimlik toplumun kolektif bir üretimi olarak (Castells, 2004) ortaya çıkar ve mekanda köklenir. İmge ise nesnenin birey tarafından anlamlandırılmasını gerektirir. Burada anlam aslında nesneyle kurulan ilişkidir ancak fiziksel ve somut ilişkiden farklıdır. Bu nedenle, yer isimleri aracılığıyla mekana olumlu ya da olumsuz yansıyacak olan algılar ve uzlaşma ortamları yaratarak mekanın imgesini yeniden üretmek mümkündür. Lynch (1960)'a göre mekansal imge, birey ve çevresi arasındaki iki yönlü bir sürece işaret etmektedir. Birey, kendi bakış açısı ve çıkarları doğrultusunda, mekanın sunduğu farklılıkları ve bağlantılar arasından gördüklerini seçer, sınıflandırır ve anlamlandırmaya çalışır. Dolayısıyla mekanın imgesi farklı bireylerde farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle mekanda fiziksel olana müdahale etmeye gerek olmaksızın, toplumsal olanın manipülasyonu ile anlamı, dolayısıyla imgeyi yeniden üretmek mümkündür. Bu amaçla, anlamın mekana kodlandığı araçlar olarak isimler kullanılmaktadır. Bu tür yeniden isimlendirme uygulamalarıyla toplumsal itibarın gözetilmesi ya da markalaşma ve pazarlama stratejisi olarak karşılaşılmaktadır.

Mekansal ya da tarihsel karakter açısından önemli binalar ve kamusal alanlardan tüm yerleşme ölçeğinde kadar kentsel alandaki birçok mekanın isimlendirilmesi hakkının metalaştığı bir çağda, yer isimleri kentsel alanın neo-liberalleşmesinde bir sonraki sınır haline gelmiştir (bkz. Rose-Redwood ve Alderman, 2011; Light, 2014; Alderman, 2002; 2015). Yer isimleri, ticari değişim ve turizm gelişimi amacıyla yerin markalaşmasında da aktif olarak yer almaktadır. Sosyo-ekonomik düzeni

meşrulaştırmaya yönelik olarak, yerel olmayan ve yereli yansıtmayan bir isimin seçilmesi aynı zamanda yere aidiyeti sağlama ve sembolik bir dışlama politikası içermektedir. Bu strateji çoğunlukla bir mekana değer ve saygınlık yaratmayı sağlamak arzusuyla, olandan ziyade olması istenen durumu yansıtacak, dolayısıyla yerel olmayan, isimler verilerek gerçekleştirilmektedir. Bu tür yeniden isimlendirme uygulamaları, bir sosyal gruba ait yerel ve kültürel özellikleri isimlendirme aracılığıyla mekanda hakim kılarak grubun o mekana aidiyetini meşrulaştırırken, başka bir grubunkini silmeye yöneliktir. Bu nedenle, yeniden isimlendirme agresif bir tavır içermiyor gibi görünse de bir el koyma ve zorla tahliye eylemi olarak da yorumlanabilir (Alderman, 2002). Yer isimleri içerdiği ideoloji ile toplumsal hafızayı manipüle ederek toplumsal gerçeklik ve algılayışı yeniden inşa etmek için bir araç olarak kullanılmaktadır.

2.5 Toplumsal Hafızanın Manipülasyonu: Süreklilik, Kırılganlık ve Yeni Anlamlılık Durumları

Toplumların devamlılığını sağlamak ya da yeni politik gündemi kurumsallaştırmaya yönelik bir araç haline gelen toplumsal hafıza, çoğu zaman devlet tarafından manipülasyona açık olan hatırlama ve unutma arasındaki seçimin sonucunda ortaya çıkmaktadır (Connerton, 1999; Ricoeur, 2004/2012; Schudson, 2007; Althusser, 1970/2016). Toplumsal karakteri belirleyerek, bireysel davranışı olabildiğince tektipleştirmek için üretilen kurumsallaşmış gelenekler, kurallar ve standartlar gibi somut ve soyut kavramlar, bireyler, tarafından doğal bir süreçte içselleştirilerek toplumsal hafızanın kurgulanmasına yardımcı olmaktadır (Schudson, 2007). Schudson (2007)'un 'verilmiş bellek' olarak nitelediği bu manipüle edilmiş hafıza olgusunu, Ricoeur (2012), 'zorunlu bellek' olarak ele almıştır ve çoğunlukla ideolojilerin meşrulaştırılması için manipüle edilen toplumsal hafızanın kurumsallaşarak, toplumun fark etmeyeceği düzeyde normalleştiğini ifade etmektedir. Mekanda kurumsallaşmış olan, devletin bu tür ideolojik müdahale biçimleri, güzel sanatlar ve spor gibi kültürel sistemler, dinsel sistemler, eğitim kurumlarını kapsayan öğretimsel sistemler, aile ve hukuk sistemi, görsel ve yazılı basından oluşan iletişimsel sistemler şeklinde bireyin gündelik hayatına dahil olarak ideolojileri yeniden üretme ya da hakim ideolojiyi koruma işlevlerini üstlenmektedir (Althusser, 1970/2016). Yer isimlerini de bu

kurumsallaşmış ideolojik müdahale biçimlerinden birisi olarak kabul etmek mümkündür.

Yer isimleri, tarihsel olarak önemli olanı ya da kamusal olarak hatırlanmaya uygun olanı tanımlayan bir toplumsal hafıza politikası olarak kullanılmaktadır (Alderman, 2002). Hem tarihsel referanslar hem de mekânsal yönlendirmeler olarak kentsel toponimlerin kapasiteleri kültür, tarih, siyasi gündem ve mekanın bütünleşmesini sağlamaktadır. Hakim ideoloji ve iktidarın gücünün kentsel mekanda meşrulaştırılması, ortak bir ulusal anlatı ve resmi tarih yazımına dahil olarak ulusal kimliklerin inşası ve toplumsal gerçeklik ile algılayışın inşasında kullanılan yer isimleri, hatırlama ve unutmama arasındaki seçimleri etkileyen ideolojik araçlardır. Bu kapsamda toplumsal hafızadan aldığı referansla, içerdği anlamı mekanla bütünleştiren yer isimleri toplumsal hafızayı manipüle ederek (i) süreklilik, (ii) kırılabilirlik ve (iii) yeni anlamlılık durumlarını yaratmaktadır (Şekil 2.5).

Süreklilik çerçevesinde toplumların devamlılığı, toplumun üyeleri arasında bir ortaklık, benzer bir bakış açısı var ise mümkündür. Bu yüzden bireylerin bakış açılarını birbirinden farklılaştıracak ve uzlaşmayı zorlaştıracak olan her şeyi unutmama eğilimi vardır (Halbwachs, 2016). Ortak anılara sahip olmayan bir toplumun bireylerinde ‘yabancılaşma’ ortaya çıkmaktadır. Fromm (2005),’a göre bireyin varlığı toplumsal düzen tarafından belirlenir ve ancak toplumsal ilişkileri ile varlığını gerçekleştirebilir. Bu nedenle bireyi belirleyen toplumsal düzenin kaybolması durumunda yabancılaşma gerçekleşmektedir. Eğitim sistemleri, basın-medya gibi görsel ve yazılı iletişim sistemleri, dinsel sistemler gibi birçok kurumsallaşmış yapı aracılığıyla bireysel karakter ve toplumsal karakter birbirine dönüştürülerek tek boyutlu davranış ve düşünce modelleri yaratmak amaçlanmaktadır. Böylece ait olduğu toplum ile hatırlayan bireyin neyi nasıl hatırlayacağını biçimlendirmek, unutmama-hatırlama seçimlerine yön vermek mümkün olmaktadır. Halbwachs (1950/2017)’a göre bu seçimlere yönelik herhangi bir müdahale toplumsal hafızaya müdahale anlamına gelmekte olduğu gibi, seçimleri kısıtlanan ve manipüle edilen bireyin kendi geçmişi ve anıları sandığı, aslında hiç deneyimlemeden anısına sahip olduğu bir toplumsal hafızayı edinmesi ve bakış açısını ait olduğu topluma göre yönlendirmesi de mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, toplumlar, kabullendiği tarihsel anlatıyı kutsallaştırıp, çeşitli ritüeller ve gelenekler ile tekrara dayalı bir unutmama pratiği yaratarak toplumsal hafızasının sürekliliğini garanti altına almaktadır (Halbwachs, 1925/2016).

Connerton (2006)'a göre toplumsal hafıza, genel anlamda tarihin yeniden kurulmasıdır, ancak tam tersi de geçerli olup devlet tarihi yeniden kurmak için toplumsal hafızaya başvurmaktadır. Toplumsal hafızanın zaman ile ilişkisi tek boyutlu değildir; geçmişi bu günde kurgularken aslında, şimdiki zamana ve geleceğe dair deneyimleri de kurgular (Assman, 2001). Geçmiş aracılığı ile geleceğin kurgulanması toplumların 'ulus'a dönüşmesi sürecine işaret eder ve artık tarih yazımına dahil olan hafıza kutsal olan 'ulus'a hizmet etmektedir (Nora, 2006). Ulusal kimlik inşasına hizmet eden yer isimleri, yeni bir siyasi dönüşüm yaşanmadığı sürece sürekli olacak bir toplumsal hafızayı temsilen süreklidir.

Kırılganlık söz konusu olduğunda ise toplumsal hafıza, geçmiş edinimlerimizi ve deneyimlerimizi 'şimdiki an'da, bu günün koşullarına ve algılayışına bağlı olarak biçimlendirdiğimiz bir kurgudur ve dolayısıyla unutmayı da içermektedir (Göle, 2007). Hatırladıklarımız kadar unuttuklarımız da toplumsal hafızanın önemli bileşenleridir. Öyle ki, bir toplumdaki hatırlama kültürünün başlangıcı 'neyi unutmamalıyız' sorusundadır (Assman, 1997/2001). Nietzsche (1984) unutma ve hatırlamanın ilişkisel dinamiklerine değinerek, hatırlamanın ve tarihe bağlı olmanın bir sınırı olması gerektiği kadar unutmanın da bir sınırı ve derecesi olması gerektiğini öne sürmektedir. Yani hem geçmişe hem de geleceğe bir ışık tutmak için geçmişin bugünde kurgulanmasıyla oluşan toplumsal hafıza, hatırlama ve unutma arasındaki dengenin bir sonucu olduğundan kesintiye uğraması ya da sürdürülmesi mümkündür.

Hem tarihsel referanslar hem de mekansal yönlendirmeler olarak yer isimlerinin kapasiteleri kültür, tarih, siyasi gündem ve mekanın bütünleşmesini sağlar (Azaryahu, 1996). Mekanları isimlendirme girişiminin kendisi de mekansal yönlendirmeyi kolaylaştırmaktan ziyade ideolojik bir içeriğe sahiptir, ancak eleştirel toponimi bağlamında isimlerin toplumsal hafızanın manipulasyonuna yönelik ideolojik kullanımları çoğunlukla yeniden isimlendirme pratiklerinde çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İdeolojik olarak motive olan yeniden isimlendirme uygulamaları iki aşamalı bir prosedür gerektirir: unutturma ve hatırlatma (Azaryahu, 1996). Buna göre yeniden isimlendirme bir geçmiş imgenin hatırlanarak, hatırlama figürüne dönüştürülmesi kadar bir başkasının unutturulmasını da içerdiği için toplumsal hafızanın kesintiye uğramasına neden olmaktadır.

Nesiller arası aktarımın kesintiye uğraması unutmaya neden olsa da toplumların varlıklarını sürdürme eğilimleri nedeniyle unutma beraberinde yeni bir hatırlamayı

getirmektedir (Nora, 2006). Yani unutma da hatırlama gibi sosyal bir olgudur (Halbwachs, 2016). Toplumsal olarak hatırlamak ve unutmak ideolojilerin sürekliliğini sağlar. Bu nedenle, yer isimlerini değiştirmenin dışlayıcı boyutları, ancak bir bütün olarak ‘kentsel metin’ ile ilişkili olarak belirginlik kazanmaktadır (Azaryahu 1996). Bir yer isminin anlamı ve sahip olduğu ideolojik unutturmanın ölçeği, konumlandığı sosyo-mekansal bağlama bağlı olarak büyük farklılık göstermektedir (Alderman, 2003).

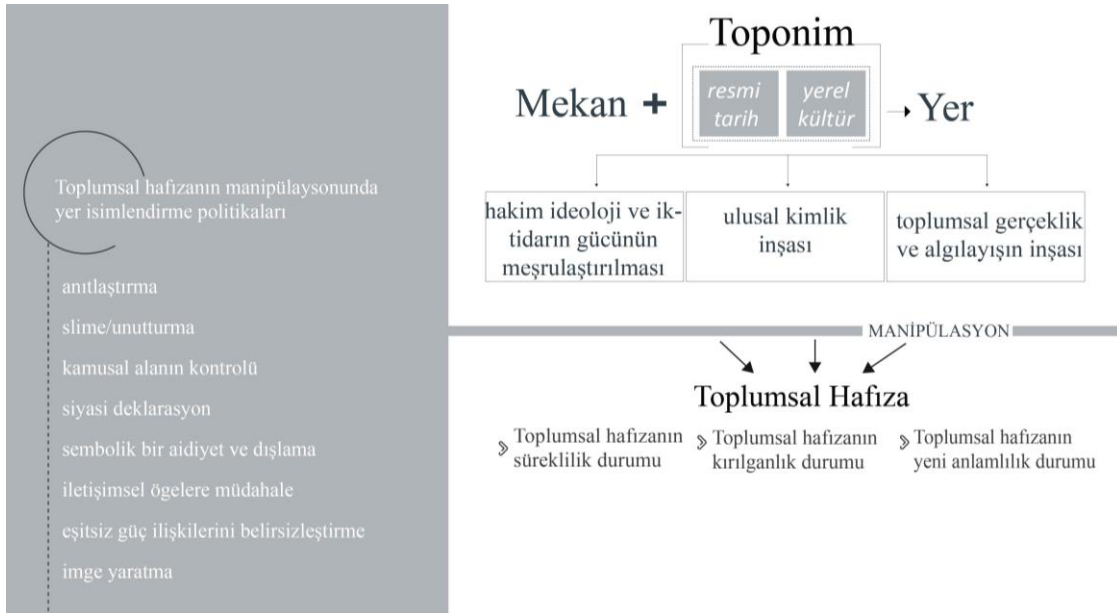
Bu kapsamda, nötr ve apolitik görünen yer isimleri çoğunlukla gözardı edilmektedir ancak yeniden isimlendirme uygulaması ile kentsel mekana eklenen, sıradan ve politik gündemle ilgisiz görülen bu yer isimleri bir yapım-yıkım sürecine dahil olmuş, eski ismi yok ederek onun yerine gelmiştir. Başlangıçta bir yıkım eylemi gerçekleştiren isimler ideolojik bir unutturma içermekte olduğu gibi yer isimlendirme sürecinin temelini oluşturan eşitsiz güç ilişkilerini belirsizleştirmek için de araç olarak kullanılmaktadır (Rose-Redwood ve Alderman, 2011).

Yeni anlamlılık boyutunu anlamak için Nora (2006)’ın tarih vurgusu önemlidir. Nora (2006), toplumları unutmaya karşı örgütlemek ve ulusal kimliklerini tanımlamak için yüceltilmiş bir tarih anlatısı oluşturma eğilimi olduğundan bahsetmektedir. Toplumlar doğası gereği sürekli olarak kendisini ve çevresini anlamlandırarak kendini tanımlayacağı bir kimlik kurmak eğilimindedir. Ancak, Akpınar (2007, s.93)’ın belirttiği gibi “Günümüzde [...] hatırlamak sosyal değerlerin erozyona uğradığı karmaşık ortamda daha da önem kazanmakta...”

Tarihsel ve kültürel birikimin, dolayısıyla toplumsal hafızanın kesintiye uğradığı yirmibirinci yüzyıl kentlerinde, toplumun anlamlandırma çabası farklı bir duruş sergilemektedir. Bu gün, kentsel metine eklenen mekandan bağımsız olarak üretilen kavramlar, semboller ve deneyimlerin; yerel tarih ve kültür ile bir bağı olmadığını gözlemlemek mümkündür. Bunlar çoğunlukla, doğrudan ekonomik sermaye tarafından şekillendirilen toplumsal örgütlenme, bireysellik ve küreselleşme ile ilgilidir. Bu yeni toplumsal hafızayı kodlayan yerler ise bulunduğu coğrafyadan, yerel kültür ve tarihten referans almazken dünyanın farklı bir konumundan bambaşka bir coğrafyadan aldığı referansları kentsel metine eklemektedir (Auge, 1997). Küreselleşmenin üretim ve tüketim alışkanlıkları, sermayenin, malın ve bilginin serbest dolaşımını sağladığı gibi sembol ve kavramların da serbest dolaşımının sağladığını ve ithal edilen ‘uyarlama anlamlar’ ile kolaj kentler üretildiğini söylemek

mümkündür. Bu kapsamda yeniden anlamlandırılan toplumsal hafıza, küreselleşme sürecinde üretilen yeni fakat orjinal olmayan imgelerin algılanmasını içermektedir (Postalıcı vd. 2006).

Toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumu ile kastedilen, hafızanın yeniden üretilmesi değildir. Hafıza ideolojik bir amaca yönelik olarak ulusal kimlik inşa etmek, hakim ideolojiyi meşrulaştırmak için unutturma ve anıtlştırma süreçleri ile yeniden üretilebilmekte ve yeni üretilen hafızanın sembolik sürekliliği sağlanabilmektedir. Ancak hafızanın yeni anlamlılık durumu, sürekli olarak yeniden anlamlandırılmaya açık, aslında ‘anlamı olmayan’ ve küreselleşmenin gözenekli yapısına adapte olabilecek geçici bir hafızayı kapsamaktadır. Hafıza hala toplumsaldır; ancak, bireyselliği ön plana çıkararak ve toplumsallığın toplum ile beraber unutulmasını sağlayarak toplumların süreklilik eğilimi ya da ulusal kimliklerini hafızaları üzerinden kurgulama pratiklerini zedelemektedir. Toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumu, geleneksel olandan farklı olarak toplumun kendi kimliğini tanımlamasına olanak sunmaz, ‘yerel’ olandan çok ‘öteki’ olana referans vererek yersiz/yurtsuz-ya da aslında çok yerli- sembolik bir aidiyet ve tanıdıklık hissi sunmaktadır. Başka bir deyişle, günümüz dünyasında “[...] insan her zaman kendi evindedir ve artık asla kendi evinde değildir.” (Auge, 1997, s.93).

Şekil 2.5 : Toplumsal hafızanın manipülasyonunda yer isimlerinin ideolojik bir araç olarak kullanımı.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ: BOMONTİ KENTSEL METNİNİN HERMENEUTİK BİR OKUMASI

Araştırma kapsamında, hatırlama ve unutma arasındaki seçimleri manipüle eden yer isimlendirme politikalarının toplumsal hafızanın sürekliliği ve kırılganlığı ve yeniden anlamlandırılması çerçevesinde ideolojik bir araca dönüşme süreci sorgulanmaktadır. Yer isimleri, toplumun mekanda ve mekanla kurduğu ilişkilerin, öznel ve toplumsal deneyimlerin, edinimlerin ya da çağrışımların hafızasıdır. Anlamı ve dolayısıyla toplumsal hafızayı mekanda görünür kılan isimler, kentsel mekanı anlamlı/hafızası olan yerlere (topos) dönüştürdüğü gibi, hafızayı manipüle ederek ya da kesintiye uğratarak aynı zamanda anlamsız/hafızası olmayan yerlere (atopos) dönüştürdüğü savunulmaktadır. Literatür taraması ile oluşturulan kavramsal ve teorik çerçeveye dayanarak, eleştirel toponimi bağlamında yer isimlerinin toplumsal hafıza ile ilişkisini sorgulayan çalışmada, toplumsal hafızanın süreklilik, kırılganlık ve yeni anlamlılık durumlarının hermeneutik yaklaşım ile okunması Bomonti semti üzerinde gerçekleştirilmektedir (Şekil 3.1). Bu kapsamda yapılan kentsel okuma ile ele alınan kentsel kesit bir metin olarak incelenmektedir.

Ne?	Eleştirel toponimi bağlamında, yer isimlerinin toplumsal hafıza üzerindeki gücü
Neden?	İdeolojik bir araç olarak, hatırlama ve unutma arasındaki seçimleri etkileyerek toplumsal hafızayı manipüle etmesi sonucu ortaya çıkan (i) toplumsal hafızanın sürekliliği, (ii) toplumsal hafızanın kırılganlığı ve (iii) toplumsal hafızanın yeniden anlamlandırılması durumlarının kentsel mekandaki görünürlüğünü sorgulamak.
Ne zaman?	1925-1950 // 1950-2000, yirmibirinci yüzyıl
Nasıl?	Temel yaklaşım : Hermeneutik yaklaşım ile kentsel metnin okunması Temel yöntem : Alan çalışması
Nerede?	Toplumsal hafızanın kentsel mekandaki izlerinin yer isimleri üzerinden okunması, toplumsal hafıza katmanlarının görünürlüğün ve kırılganlığının tartışılabilirdiği aynı zamanda yenin de görünür olduğu Bomonti Semti
Kim	Okuyucu rolündeki araştırmacı

Şekil 3.1 : Araştırmanın tasarımı.

3.1 Hermeneutik Yaklaşım

Yer isimleri toplumsal hafızanın kaynağını aldığı hikayeleri mekana kodlayarak kentsel metni oluşturan mekansal öğelerdir. Her metinde olduğu gibi, kent de özgün bir hikayeyi içselleştirmiş ve deneyimleyenin tecrübesine bırakmıştır. Tarihten, kültürden ve ideolojilerden referanslar içeren kentsel metin, deneyimleyen için çağrışımsal anlamlar üretmeye de olanak tanımaktadır. Bu doğrultuda, toplumsal hafızanın kentsel mekandaki kodlarını yer isimleri üzerinden okumak ve yer isimlendirme politikalarının toplumsal hafıza üzerindeki gücünü sorgulamak için araştırmada, ‘kentsel metni’ bütüncül bir şekilde okumaya ve eklemlendiği metnin bütünü içinde değerlendirmeye yol gösteren bir anlam bilimi olan ‘hermeneutik’ yaklaşım benimsenmiştir.

Hermeneutik etkinlik aydınlanma hareketi ile ivme kazanmış olup kutsal kitapların okunmasında ve yorumlanmasına yön veren bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Teoloji ve tarih disiplinlerinin yanı sıra felsefede sıkça ele alınan hermeneutik yaklaşımın felsefe bilimlerindeki ilk temsilcileri Dilthey (1968) ve Heidegger (2002) olarak bilinmektedir. “Her anlama bir yeniden üretimdir.” görüşünü savunan Dilthey (1968, s. 35) hermeneutik yaklaşımdaki anlama ve yorumlama sorununu *epistemoloji* -bilgi felsefesi- kapsamında ele alırken, Heidegger (2002) *ontoloji* –varlık felsefesi- kapsamında ele almakta olup bir varlık olarak bireyin var olan ön kabullerinden yola çıkarak anladığı kadar yorumlama eylemini gerçekleştirebileceğini öne sürmektedir. Hermeneutik yaklaşımın temsilcilerinden Gadamer (1996) ise bu yaklaşımı herhangi bir disipline yönelik olarak tanımlanmasından kaçınmaktadır. Tez araştırması kapsamında benimsenen Gadamer (2008)’e göre hermeneutik yaklaşım, dünyayla ilgili kavrayışı ortaya koyarak, iletişimsel öğeler ve toplumsal olanın manipülasyonunu geleneksel olandan öte bir boyutta açığa çıkarmayı kapsamaktadır. Ona göre anlam, bireyin tecrübesi ve tarihsel koşullar ile şekillenen bir yorumlama ile ortaya çıkmaktadır. Metinlerin yorumlanmasında tarihsel koşulların birincil önem taşıdığını, tarihsel olanın yorumlandığı dönemde yeni imkanları fark etmeye olanak sağladığını belirtmektedir. Bu kapsamda, birey içinde bulunduğu dönemin koşullarına göre metni yorumladığı gibi metin aracılığıyla metnin yazıldığı dönemin koşullarını kavrama şansına sahip olmaktadır. Bireyin tarihsel süreçte çevresi ile birlikte edindiği hafıza doğrultusunda okuduğu metine yaklaştığını ve anlamı bu çerçevede ortaya çıkardığı savunan Gadamer (2008)’e göre okuyucunun görevi, metinde söylenenden

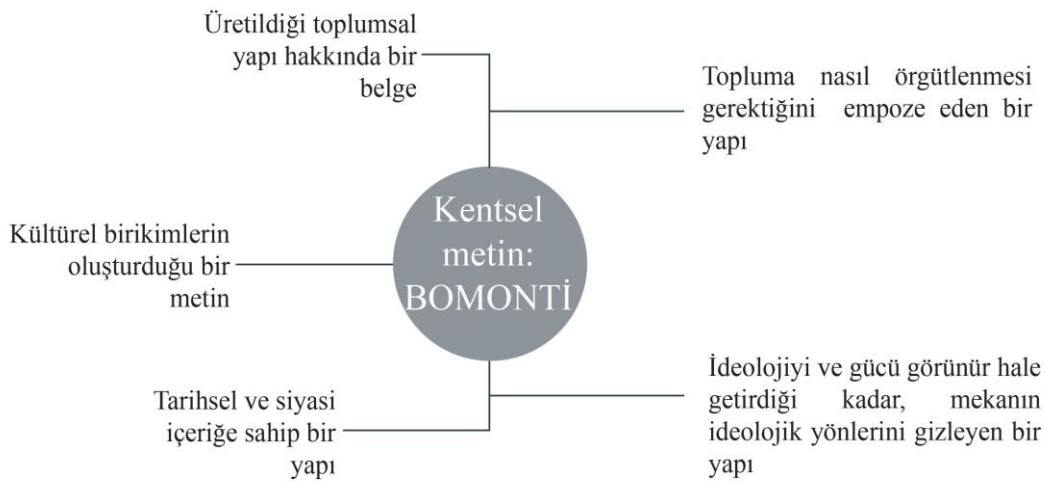
hareketle belirsiz ve eksik noktaları kendi hafızası ile tamamlayarak metinde söylenmeyen anlamı gerçekleştirmektedir.

Geleneksel anlamda bir çevirme, yorumlama, iletme ve açıklama sanatı olan hermeneutik, adını Yunan mitolojisindeki tanrısal mesajları insanlara ileten Hermes'ten almaktadır. Hermeneutik yaklaşım, söylem, yazılı belge ya da resim gibi metinsel bağlamların detaylı bir şekilde okunması ile, metnin içinde gömülü olan anlamları keşfetmeyi vurgulamaktadır (Neuman, 2013). Metindeki anlam bireyin tecrübesi ve tarihsel koşullar ile şekillenen bir yorumlama sonucunda ortaya çıkmaktadır (Gadamer, 2008). Metni inceleyen okuyucu, metnin bütüncül bakış açısını kavradıktan sonra her bir parçanın bu bütüne eklemlenme sürecini yorumlayarak, parçaların bütün ile nasıl ilişkilendiğine dair bir anlayış getirmektedir (Neuman, 2013). Okuyucu içinde bulunduğu dönemin belirlediği sınırlarda kavrama ve yorumlama yeteneğine sahiptir; bu nedenle metindeki anlam ne öznel ne de tam anlamıyla nesnel olarak kabul edilebilecek, gerçekleştirilmesi toplum ve tarihe bağlı olan bir olgudur (Moran, 2014). Gadamer (2008)'e göre, metinlerin yorumlanmasında tarihsel koşullar birincil önem taşımakta, tarihsel olanın yorumlandığı dönemde yeni imkanları fark etmeye olanak sağlamaktadır. Dahası, birey içinde bulunduğu dönemin koşullarına göre metni yorumladığı gibi, metin aracılığıyla metnin yazıldığı dönemin koşullarını kavrama şansına sahip olmaktadır.

Kenti bir metin ya da söylem olarak ele alarak, okuyucu merkezli anlamlandırma ile yorumlama kuramlarının kentsel mekanları okumaya yönelik olarak uygulanabilirliğinden ilham alan kentsel analiz yaklaşımları bulunmaktadır (Duncan vd. 1987; Stock, 1986; Barthes, 1993; Duncan, 2004, Pinchevski vd. 2002). Kentsel mekanın içeriğindeki ideoloji ve bu ideolojileri dönüştürebilme kabiliyetini metinler gibi somut bir form olarak değerlendirilmek mümkündür. Duncan(1990) ideolojiler kadar, kentsel mekanın sosyal süreçlerde oynadığı rolün ortaya çıkarılabileceğini de öne sürmektedir. Bu görüşe göre, kentsel mekan, ürettiği, dönüştürdüğü ve doğal olarak yorumladığı kültürleri ve toplumları ideolojik sistemlere atıfta bulunmaksızın tarif etmek mümkündür. Bir metin hakkında ortak bir kavrayışa sahip, ortak kaynaklardan beslenerek benzer kavramlarla konuşan ya da okuyan ve bu sunulmuş metine ya da hikayeye göre şekillenen 'metinsel toplum' (Stock,1986)'un analizi ile kentsel mekanın üretimini, kentsel metnin inşa sürecini ve davranışa nasıl yansıdığını incelemek mümkündür (Duncan ve Duncan, 1987). Böylece, kentsel metni

demografik, coğrafik, sosyolojik ve psikolojik bir içeriğe koyarak mekanda kodlanan toplumsal hafıza katmanları analiz edilebilecektir. Ancak, yer isimlerinin ‘hermeneutik’ bir okumasının yön verdiği araştırmalar literatürde oldukça kısıtlı bir çerçevede yer almaktadır.

Sokak haritalarının kentsel metinler olarak incelenmesi ile hermeneutik yaklaşım için gizli bir potansiyel açığa çıkarmak mümkündür (Neuman, 2013). Üretildiği toplumsal yapı hakkında bilgi veren kentsel metin, tarihsel ve siyasi içeriğinden daha fazlasını kapsamaktadır. Kentsel mekan, kültürel birikimlerin oluşturduğu bir metin olmasının yanı sıra dolaylı yoldan topluma nasıl örgütlenmesi gerektiğini de empoze eden bir yapıya sahiptir (Duncan ve Duncan, 1987). Bu yönüyle Duncan ve diğerlerine göre ideolojiyi ve gücü görünür hale getirdiği kadar, mekanın ideolojik yönlerini gizlemeyi de başarmaktadır. Bu nedenle, kentsel metnin okunması ile gerçekleştirilecek bir analiz, kentsel metni dönemsel koşullara göre yorumlamayı ve kentsel metinde silinen, varsayılan ya da deneyimlenmeden kabul edilmiş olanı sorgulayarak bir anlam bütünlüğü ortaya koymak ve metinde söylenenden öteye giderek söylenmeyen anlamı ortaya çıkarmayı gerektirmektedir. Alan çalışması, genellemek ve tek bir doğruya ulaşmak üzerine kurulu tümevarımcı bir yaklaşımdan ziyade, kuramsal altyapısı oluşturulan durumun ele alınan kentsel kesitte test edilmesine yönelik olarak çalışma alanı olarak seçilen Bomonti’nin kavramsal çerçeveye katacağı olanaklar çerçevesinde değerlendirilmesini kapsamaktadır (Şekil 3.2).

Şekil 3.2 : Kentsel metin olarak Bomonti kent kesiti.

3.2 Hermeneutik Yaklaşım Çerçevesinde Alan Çalışmasının Tasarımı

Son araştırma sorusuna yanıt vermek üzere, toplumsal hafızanın mekana kodlanmasını mekanların anlamlandırılması ve isimlendirilmesi üzerinden açıklayarak, ‘topos’, toplumsal hafıza ve ‘toponimler’in ilişkisini eleştirel toponomi bağlamında irdeleyen kavramsal çerçeve, alan çalışması ile ele alınan kentsel metni yorumlamaya ve geçerli çıkarımlarda bulunmaya yol gösterici olmaktadır. Literatür taramaları ile kurgulanan kavramsal ve teorik çerçeveye dayanarak yer isimlerinin toplumsal hafıza ile ilişkisini ortaya koymak için toplumsal hafızanın süreklilik, kırılmalık, yeni anlamlılık durumlarının hermeneutik yaklaşım ile okuması Bomonti semti üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda alan çalışmasını gerçekleştirmek için örneklem alan olarak seçilen Bomonti semtinin coğrafik konum, kentsel makraform, demografik yapı ve sosyo-kültürel yapısına yönelik verilerin eşsüremlili bir şekilde okunması ile bölge için öne çıkan tarihsel kırılma noktaları belirlenmektedir. Bu kapsamda Bomonti kentsel metninin hermeneutik okumasının gerçekleştirileceği alan çalışmasının tasarımı üç bileşen ile tanımlanmaktadır: (i) Bomonti kentsel metninin kurgulanması; (ii) kentsel metnin okunması; (iii) kentsel metinde ortaya çıkarılan kodların ve kategorilerin temalara dönüştürülerek sunulması (Şekil 3.3).

İlk aşamada, Bomonti’de yer isimleri tarihsel kırılma noktası olarak belirlenen dönemlere göre ortaya konulmaktadır. Bomonti semtindeki toplumsal yapıya ve ideolojilere yönelik anlamlar içeren tarihsel metinler olan sokak haritaları (1924 Pervititch haritaları, 1934 Şehir Rehberi ve 1948-1949 Kadastral Haritaları, 1989 İstanbul Şehir Rehberi gibi), ansiklopedik bilgi, otobiyografik yazı, tarihi arşivler gibi belgelerden faydalanılarak kurgulanan kentsel metin otobiyografik yazılar ve altı kişiyle yapılan yapılandırılmamış görüşmelerden elde edilen kentsel kesiti deneyimleyenin hikayeleri ile desteklenmektedir (Şekil 3.9, Şekil 3.10).

İkinci aşamada, on dokuzuncu yüzyıldan günümüze kadarki süreçte, belirlenen tarihsel kırılma noktalarına göre değişimleri ortaya konulmuş olan, Bomonti’de yer isimlerinin referans aldığı özellikler ve isimlendirme politikaları değerlendirilmiştir. Karma veri toplama tekniği ile toplanan verilerin derlenmesi için kullanılan içerik analizi yöntemi ile pek çok dinamiği barındıran kentsel metin içerisinde, araştırmada yanıt aranan sorulara yönelik anlamlar, belirli bir sistematik içerisinde tespit edilerek kategorize edilmektedir.

Bomonti semtinin bir üretim merkezinden maddenin ve kavramların tüketildiği bir çekim merkezine ve çok kültürlü bir demografik yapıdan homojen bir yapıya evrilmesi ile gerçekleşen sosyo-mekansal dönüşümü sürecinde katmanlaşan toplumsal hafızanın yer isimleri üzerinden okunması mümkündür. Bu amaçla gerçekleştirilen okumada, tarihsel kırılma noktası olarak belirlenen dönemleri temsil eden haritalar üzerinden cadde ve sokak isimleri karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda Cumhuriyet'in ilanından önceki dönemi temsil eden sokak ve cadde isimleri 1924-1925 Pervititch Haritaları üzerinden, Cumhuriyet'in ilanı ile gelişen dönemi temsil eden sokak ve cadde isimleri ise 1934 haritası üzerinden okunmaktadır. Bir diğer tarihsel kırılma noktası olarak belirlenen 1950-1990 yılları arasında geçerli olan cadde ve sokak isimlerinin resmi olarak belirlenen anlamlarına ulaşmak için 1948-49 kadastral haritalarına bakılmış olup; Şişli Belediyesi'nden sayısal ortamda elde edilen haritalardaki cadde ve sokak isimleri 1934 haritalarındaki isimler ile karşılaştırılmıştır. Son olarak 1989 İstanbul Şehir Haritası ile günümüzdeki cadde ve sokak isimleri karşılaştırılmıştır. Yirmi birinci yüzyılda değişen kentsel mekanın öznesi konumundaki diğer yer isimleri ise güncel haritaların okumasının sahada yapılan gözlemler ile desteklenmesi sonucunda belirlenmiştir (Şekil 3.8, Şekil 3.9, Şekil 3.10).

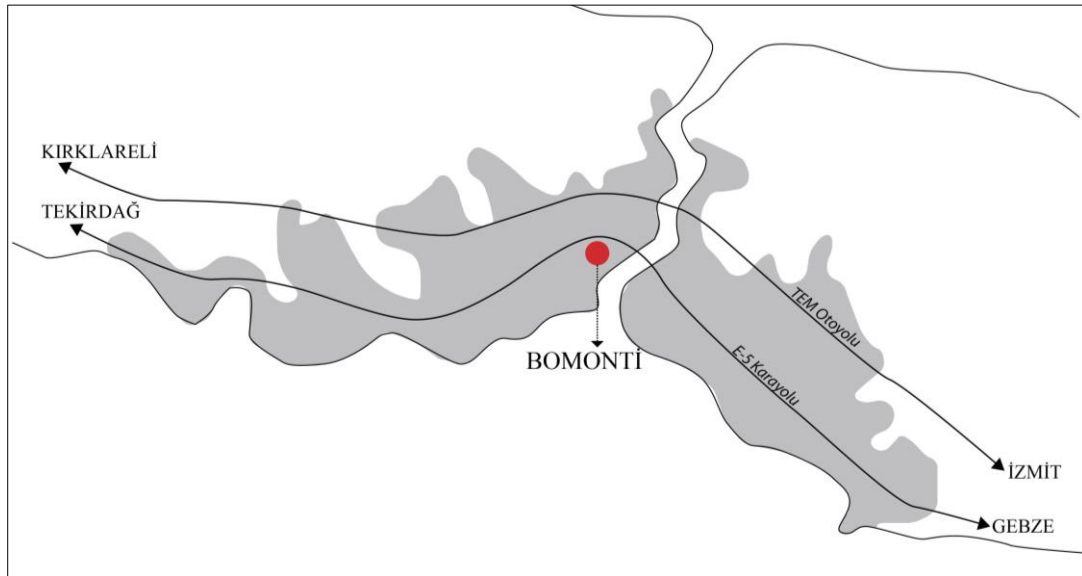
Alan çalışmasının son aşamasında, mekandaki anlam ve kodları kategorize edilen Bomonti'de yer isimlerinin okunması, çalışma alanının sosyo-ekonomik ve mekansal gelişimine yönelik olarak elde edilen veriler ve literatür taramaları ile oluşturulan kuramsal altyapı ışığında, gerçekleştirilmektedir. Belirlenen tarihsel kırılma noktalarında yer isimlerinin değişimleri toplumsal hafızanın manipülasyonu çerçevesinde değerlendirilerek Bomonti'deki toplumsal hafıza katmanları ile yer isimlerinin ilişkisine yönelik detaylı bir okumanın kavramsal çerçeveye katacağı olanaklar sorgulanmaktadır.

Hermeneutik yaklaşım ile gerçekleştirilen bu okuma ve yorumlama süreci sonunda hakim ideolojinin ve iktidarın gücünün meşrulaştırılması, ulus inşası, toplumsal gerçekliğin ve algılayışın inşası süreçleri ile toplumsal hafızanın manipülasyonunda bir araç olarak kullanılan yer isimleri üzerinden, toplumsal hafızanın süreklilik, kırılma ve yeni anlamlılık durumları sorgulanmaktadır.

İndirgemeci ve pozitivist bir yaklaşımın benimsenmediği araştırmada kentsel metinden elde edilen geçerli yorumlar, yer ismi ile mekana kodlanan anlam ve içeriğin yanında, kaynağını bu anlamdan alan toplumsal hafıza üzerindeki etkisini kavramaya ve değerlendirmeye yöneliktir.

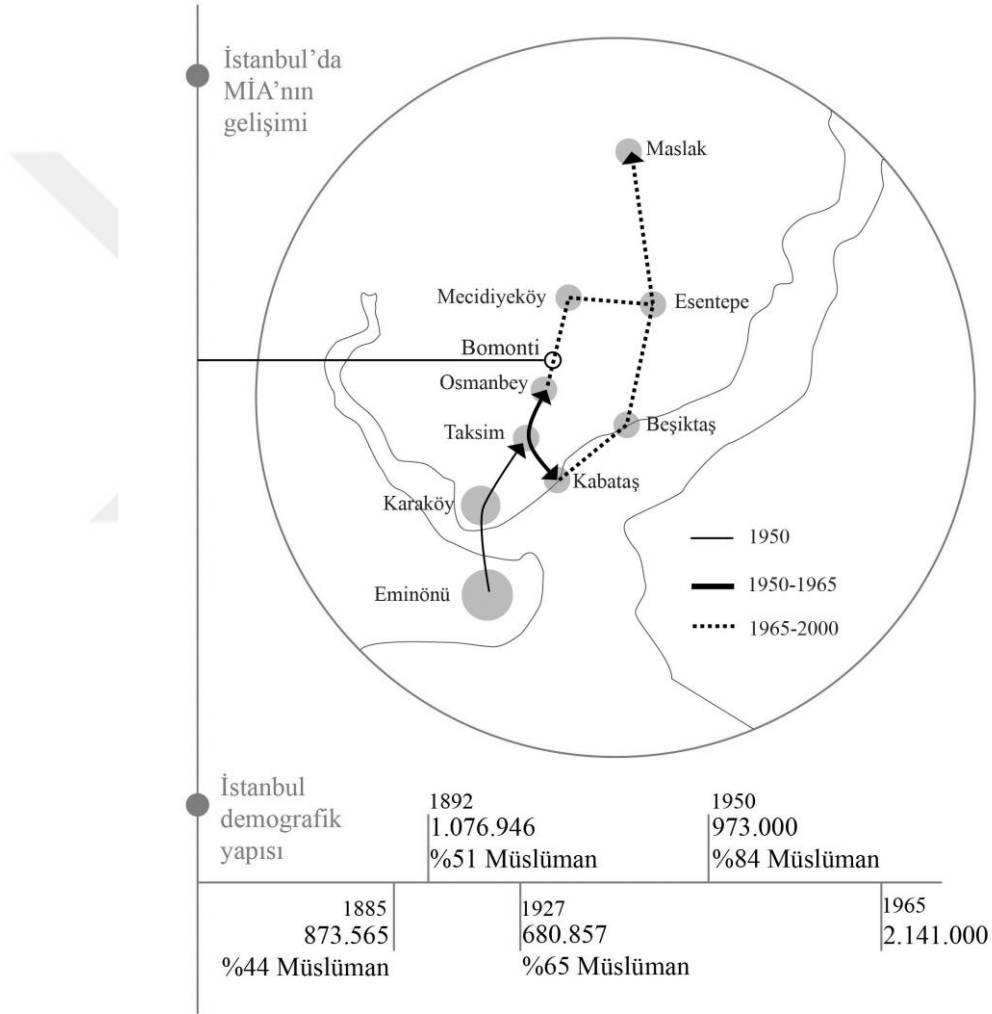
3.3 Çalışma Alanı: Bomonti

Alan çalışmasını gerçekleştirmek için örneklem alan olarak seçilen Bomonti semti, gerek çok kültürlü yapısı gerekse merkeze yakın konumu nedeniyle on dokuzuncu yüzyıldan günümüze sosyal ve mekansal olarak eşsürekli okumalara imkan veren; toplumsal hafıza katmanlarının görünürlüğün ve kırılma noktasının tartışılabilirdiği aynı zamanda yeninin de görünür olduğu bir kentsel kesittir. Bomonti'nin konumsal özelliklerinin tanıtılmasının ardından kentsel makraformun ve demografik yapının değişim süreçleri özetlenerek tarihsel kırılma noktaları tespit edilmiştir (Şekil 3.8). Bomonti semti, İstanbul ili Şişli ilçesi sınırlarında yer almaktadır. 1954 yılında Şişli'ye ilçe statüsü verilmiş olup, 1987 yılında Kağıthane'nin, 2012 yılında Ayazağa, Maslak ve Huzur Mahallelerinin Şişli Belediyesi'nden ayrılmasıyla ilçe sınırları bu günkü halini almıştır. Bomonti Senti'nin resmi olarak kabul görmüş sınırları olmamakla birlikte semtin bilinen sınırları Cumhuriyet Mahallesi ve Merkez Mahallesi'nin bir kısmını içine almakta olup, Batıda Halide Edip Adıvar Mahallesi ile sınırlanmaktadır (Şekil 3.4).

Şekil 3.4 : Bomonti Senti'nin İstanbul İli içindeki konumu.

Üst çerçeveden elde edilen genel bir kavrayış ile Bomonti'nin tarihsel sürecini ortaya koymak için, gerçekleştirilecek olan hermeneutik okumaya bir altlık oluşturacak biçimde öncelikle kentsel metnin bütününe bakılmıştır. Çalışma alanı olarak belirlenen Bomonti için bu İstanbul Metropoliten Alanı'dır. Bomonti üst ölçekte bir kentsel metnin anlamlı bir parçasıdır ve bütüne eklemlendiği süreçleri kırılma noktası olarak görmek mümkündür. Bu kapsamda, kentsel alan ölçeğindeki sosyo-ekonomik, mekansal ve demografik değişimler ortaya koyularak, Bomonti'nin bu süreçlere dahil olmasında ortaya çıkan durumlar ele alınmıştır (Şekil 3.5).

Şekil 3.5 : Kentsel metnin bütünü içerisinde Bomonti semtine bakmaya yönelik merkezi iş alanının değişimi ve demografik yapı verileri.

Bomonti oldukça merkezi bir konumda olduğundan İstanbul kentsel makraformunun değişiminde doğrudan etkilenmiş olup 1965-2000 yılları arasında Merkezi İş Alanı (MİA) etki alanında kalmıştır. Bunun yanında, MİA'nın değişimine paralel olarak İstanbul Anadolu'dan yoğun bir şekilde göç almış olup sosyo-ekonoik yapısı da

değişmiştir. Bu kapsamda, Bomonti semtine yönelik nüfus verilerine ulaşmak söz konusu olmadığından İstanbul Metropolitan Alanı ölçeğinde yapılacak bir araştırma ile semtin demografik yapısı kavranmaktadır.

Bomonti’de toplumsal hafıza katmanlarının biçimlenmesinde tarihsel, mekansal, siyasi ve ekonomik faktörlerin yanı sıra nüfus dinamikleri de önemli bir bileşen konumundadır. Bomonti’nin çok kültürlü yapısı ve merkezi konumu, onu İstanbul kentinin sosyo-mekansal yapısını etkileyen politikalara karşı kırılgan hale getirmiştir.

Tarihi 1892’ye dayanan Bomonti, tekstil atolyeleri ve çikolata gibi ağır hammadde kullanmayan üretim faaliyetlerinin sürdüğü, yoğunlukla Rum, Ermeni ve Gürcü’lerin yaşadığı bir yerleşim iken Cumhuriyet’in ilan edilmesi sürecinde karşılaşılan siyasi ve ideolojik politikalar nedeniyle demografik yapısında köklü değişimler yaşanan bir yerleşmedir. Bu nedenle bir on dokuzuncu yüzyıl yerleşmesi olan Bomonti için Cumhuriyet’in ilanı ile gelişen süreç olarak 1925 yılı ilk tarihsel kırılma noktası olarak belirlenmiştir. Bu dönemde milliyetçi politikalar nedeniyle gayrimüslim nüfusun bölgeyi terk etmeye başlaması ve 1940’lı yıllarda artan sanayi nedeniyle Anadolu’dan göçün yoğunlaşması Bomonti’nin değişim sürecini tetiklemiştir.

1950’li yıllara kadar heterojen ve kozmopolit bir yapı gösteren Bomonti Rum, Gürcü ve Ermeni gibi gayrimüslim topluluklara ev sahipliği yapmıştır; ancak, günümüzde birçoğunun artık bölgede yaşamadığı bilinmektedir. Artan sanayi ve kentleşme dinamikleri ile yükselen nüfusun dönemsel hareketleri incelendiğinde çok kültürlü kent dokusundan homojen bir nüfus yapısına evrildiği, Müslüman nüfusunun oranındaki artışın toplam nüfus artışından daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Bomonti’de yaşayan Rum, Ermeni ve Gürcülere yönelik resmi nüfus kayıtları bulunmamakla birlikte, İstanbul genelindeki nüfus dinamiklerini Bomonti semtine indirmek mümkündür. Bu kapsamda İstanbul’un nüfus sayımlarına bakılmış olup 1950 yılı sonrası gayrimüslim nüfus kayıtları bilinmediğinden Cumhuriyet dönemi sonrası 1950 yılına kadar olan nüfus değerlendirmeye alınmıştır. 1885’te ilk kez Bomonti çevresini de dahil ederek yapılan nüfus sayımına göre 873.565 olan toplam nüfus içerisinde Müslüman nüfus oranı yüzde 44, 1897’de toplam nüfus 1.076.946’ya yükselirken Müslüman nüfus oranı yüzde 51 oranına ulaşmıştır (Tekeli, 2013).

Öncelikle 1900’lü yıllardan sonra savaş ortamı nedeniyle azalan nüfusla birlikte nüfusun çok kültürlü yapısı da azalmıştır. 1927 yılında gerçekleştirilen Cumhuriyet

dönemi sonrası ilk nüfus sayımlarında İstanbul sınırları içerisinde 680.857 kişi yaşadığı kaydedilmiştir. İstanbul'daki Müslüman ve gayrimüslim nüfuslarının kent içindeki oranlarına göre, Müslüman nüfusu 1927'de %65 iken 1950 yılında %84'e yükselmiştir (Tekeli, 2013). Kent nüfusu 1935, 1940, 1945 ve 1950 yıllarında yapılan sayımlara göre düzenli olarak artış göstermektedir; ancak, artan nüfusla birlikte nüfusun homojenliği artış göstermeye devam etmiştir. Bunun en önemli nedenleri olarak 1955 yılında yaşanan 6-7 Eylül olayları, 1964 tehciri ve 1970 Kıbrıs Harekatı'ndan bahsetmek mümkündür. Bu süreçte gerek sanayideki gelişmeler nedeniyle artan kırdan kente göç, gerekse sosyo-politik olaylar nedeniyle gayrimüslim nüfusun İstanbul'dan göç etmesi ile gerçekleşen demografik yapıdaki değişimleri Bomonti'de doğrudan takip etmek mümkündür. Cumhuriyet'in ilanından 1950'li yıllara kadar uzanan bu dönemde hoşgörü ortamı ve çok kültürlü yapı Bomonti'de ve civarındaki yerleşmelerde dışlayıcı ve tektipleştirici politikalar ile yok edilmiştir. Bu süreçte yaratılan korku ortamı nedeniyle 1980'li yıllara gelindiğinde yerini görünürde barışçıl bir ortama bırakmış ve artık öteki olmanın korkusu azalmıştır (Öğüt, 2011, s. 45). “Sükut (sessizlik) ve nisyan (unutuş) vatandaşlık göreviydi adeta” sözleriyle durumu özetleyen Öğüt (2011)'ün aktardıklarına göre semtte yaşayan Rumlar, Ermeniler ve Gürcüler resmi bayramlarda bayraklarını ilk asanlar durumuna gelmiştir.

Artan nüfus ve sanayileşme nedeniyle bölgenin kent planlarına bir sanayi yerleşmesi olarak girdiği 1950'li yıllar diğer bir kırılma noktası olarak tespit edilmiştir. 1950 yılında artan Anadolu'dan kente göç, 6-7 Eylül olayları, 1964 tehciri ve ardından 1970 Kıbrıs harekatı gibi politik nedenlerle değişen demografik yapı, bölgede artan sanayi yatırımları ve buna bağlı olarak artan gecekondulaşma, Şişli'nin ilçe statüsüne geçmesi, ulaşım yatırımları ile Bomonti'nin kent merkezine yaklaşması gibi sosyo-ekonomik ve mekansal politikalar ile değişen fiziksel yapı, 1990 yılında Bomonti'nin MİA ilan edilmesi ile sonuçlanmıştır.

1950'li yıllarda artan göç olgusuyla İstanbul nüfusunun hızlı nüfus artışı, yoğun bir biçimde merkeze yakın konumu nedeniyle Şişli'de de yaşanmış olup, Beyoğlu İlçesinde bağlı olan Şişli 1954 yılında ilçe statüsü kazanmıştır. 1954 yılında onaylanan Beyoğlu Nazım İmar Planı'nda sanayi bölgesi olarak gösterilen Bomonti semti için 1955 yılında 1/10.000 İstanbul Sanayi Bölge Planı onaylanmıştır. 1892 yılına Bomonti Bira Fabrikası'nın kurulmasıyla başlayan sanayi gelişimi, Cumhuriyet sonrası kurulan tekstil ve şekerleme-çikolata fabrikaları ile devam etmiş; ancak asıl gelişimini 1955

yılından sonra tamamlamıştır (Tekeli, 2013). Bu süreçte gıda ve tekstil fabrikaları başta olmak üzere birçok sanayi işletmesine ev sahipliği yapmıştır. Tümertekin (1967)'in çalışmasına göre, 1967 yılında bölgede yer alan 119 adet tesis sonucunda Bomonti'de elverişli ve ucuz arsa kalmamıştır. (Şekil 3.9).

1956 yılında açılan Büyükdere Bulvarı, 1973 yılında Boğaziçi Köprüsü'nün ve Piyale Paşa Bulvarı'nın açılması gibi faaliyetlerle gelişen ulaşım ilişkileri kent makraformunda büyük değişiklikler yaratmıştır (bknz. İBB, 1995). 1955 yılında Harbiye'de Cumhuriyet Caddesi aksı boyunca yer seçen Hilton ve Divan Otel ile MİA etki alanı İstiklal Caddesi, Tepebaşı, Gümüşsuyu ve Halaskargazi Caddesi'ne kadar genişlemiştir (Çelik, 1993). Halaskargazi Caddesi MİA etkisinde dönüşerek ticaret işlevinin hakim olduğu özellikle mağazacılığın geliştiği bir ana aks durumuna gelmiştir (Sönmez, 1996). Ancak, Şişli ilçesi ise özellikle toptancılık alanında yoğunlaşan bir bölge durumundadır (Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1992). Bu nedenle sanayi işlevi devam eden Bomonti, bu mağazalar tarafından üretim merkezi olarak tercih edilmiştir (Tümertekin, 1972).

1980'li yıllarda hizmet sektörünün yükselişe geçmesiyle İstanbul'da artan uluslararası yatırımlar Büyükdere Bulvarı'nın dokusunu değiştirmiş; sanayi işletmelerinin çoğu otel ve plazalara dönüşmüştür (Sönmez, 1996). Bu süreçte Büyükdere aksında yer seçen Sabancı Holding, İş Bankası, Yapı Kredi gibi ulusal ve uluslararası kurumlar kentin değişen makraformunun ve ekonomik yapısının göstergeleri olmuştur (Tekeli, 2013). MİA'nın Osmanbey, Mecidiyeköy ve Maslak hattı boyunca yer değiştirmesi sürecinde Bomonti de, şehrin merkezinde yer alan bir semt konumuna gelmiş, dolayısıyla artan nüfus ihtiyacı, konut ihtiyacını her geçen gün arttırırken çarpık kentleşmeyi ve artan arazi değerlerini de beraberinde getirmiştir.

Kent planlarında 1955 yılından 1990 yılına kadar sanayi bölgesi olarak geliştiği gözlenen Bomonti, Dolapdere-Piyalepaşa Bulvarı Nazım İmar Planı ile 1989 yılında MİA ilan edilmiştir. Bununla birlikte sanayinin desantrliazyonuna konu olan bölge, 1998 yılında bölge *Şişli Bomonti Turizm Merkezi* olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle bu değişiklikleri içeren yeni bir nazım imar planı hazırlanarak 1/5.000 ölçekli *Dolapdere-Piyalepaşa Bulvarı ve Yakın Çevresi Revizyon Nazım İmar Planı* 2005 yılında onaylanarak 'turizm tesis alanı' kararı eklenmiştir (Şekil 3.9).

(a)

(b)

Şekil 3.6 : Bomonti Bira Fabrikası: (a) Fabrikanın kültür ve kongre merkezi projesinden önceki durumu (Kayar, 1998); (b) Günümüzdeki durumu.

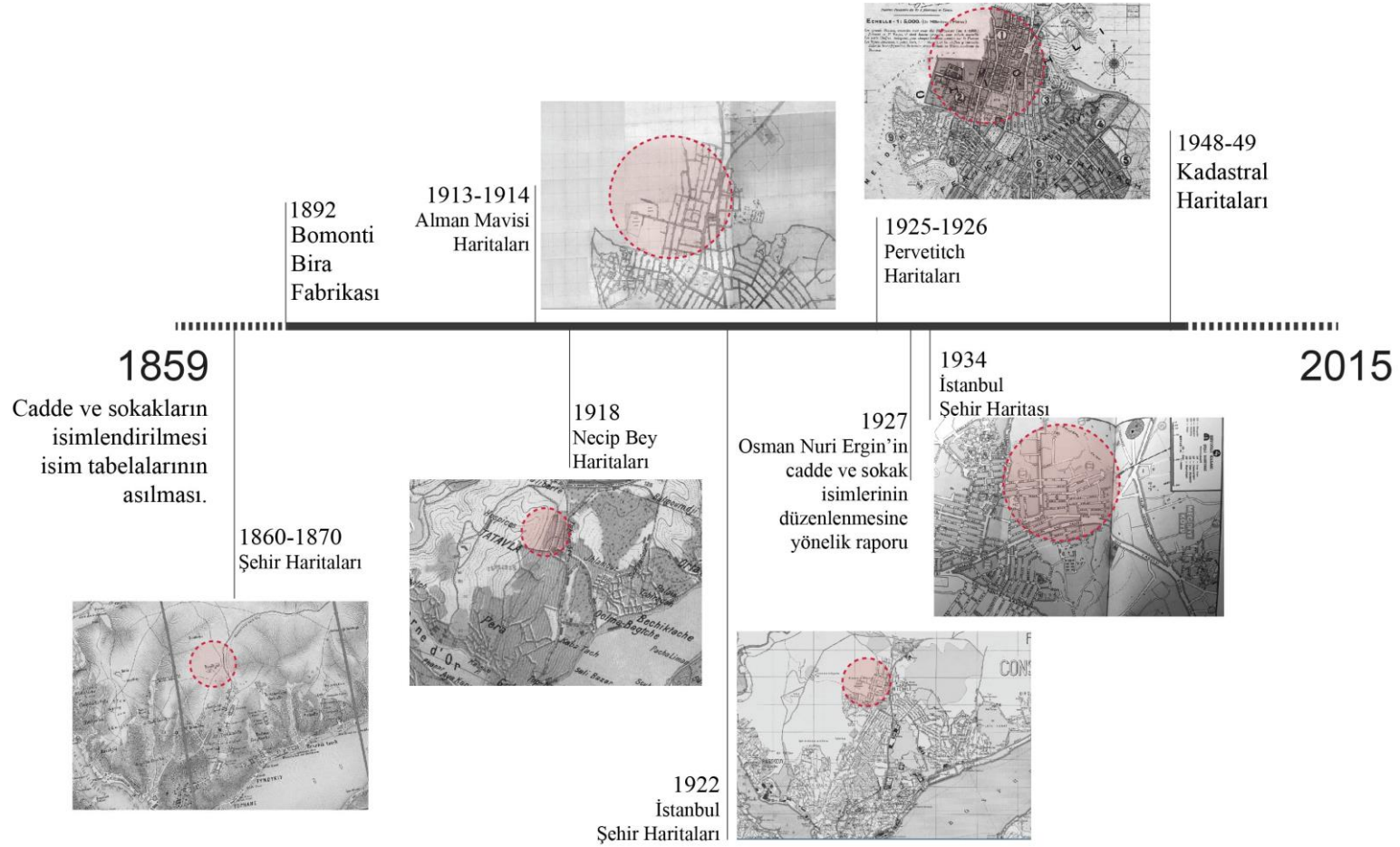
Şekil 3.7 : Bölgeyi bir kültür ve sanat merkezine dönüştürme politikaları (İstanbul'un çağdaş yüzü, 2003).

1990'lı yıllar neoliberal kentleşme pratikleri ve sermaye birikiminin bir aracı olarak kentsel dönüşüm uygulamalarının gündeme geldiği yıllar olarak ön plana çıkmaktadır (Yalçınan vd. 2014). Buna paralel olarak Bomonti'de de mekansal dönüşüm kavramı görülmeye başlanmıştır (Kovanlıkaya, 2017). Öncelikle 1940 yılında kamulaştırılarak Tekel Bira Fabrikası olan ve işlevine bu şekilde devam eden Bomonti Bira Fabrikası, Bomonti'nin MİA ilan edilmesinin ardından 1991 yılında kapatılarak işlevsiz hale getirilmiştir. 2005 yılında onaylanan plan ile eklenen 'turizm tesis alanı' kararını takiben, bakımsızlıktan yıkılacak durumda olan fabrikanın IC Holding'e 49 yıllığına kiralandığı duyurulmuştur. Bu kapsamda, 2010 yılında temeli atılan Bomonti Tekel Bira Fabrikası'nı Hilton Otel ve Kongre Merkezi'ne dönüştürme projesi, 2015 yılında tamamlanmıştır (Şekil 3.6, Şekil 3.7).

Hilton Otel ve Kongre Merkezine projesi, diğ er uluslararası otel, plaza ve konut yatırımlarını da bölgeye çekmiştir. Bu yatırımlardan ilki, 2004 yılında inşa edilen Oftan Elysium Rezidans'tır. Takip eden yıllarda bölgede inşa edilen Anthill Rezidans (2006), iTower Bomonti (2011), Divan Rezidans (2012), ve The House Rezidans (2017) gibi projelerle rezidans sayısı artmıştır. Günümüzde hala devam eden projelerden birisi *Queen Central Park Bomonti* isimli rezidans projesidir. Tüm bu uluslararası rant yatırımlarının yanında bölgenin çehresini değiştirmeye katkıda bulunacak başka fonksiyonlar da bölgeye girmiştir. Bunlardan birincisi üst gelir grubuna hitap eden Ekolojik Halk Pazarı ve Antika Pazarının alanda yer bulması, diğ eri Bomonti Bira Bahçesi'nin yerine açılan Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Kampüsü'dür. 2015 yılında Babylon tarafından devralınan Bomontiada işletmeye sunulmuştur. Bomonti'nin gelişimini etkileyen önemli gelişmelerden biri olan Bomontiada bölgeyi üniversite öğrencileri, sanatçılar, girişimciler ve beyaz yakalılar için oldukça cazip bir hale getirerek çehresini büyük ölçüde değiştirmiş ve semtin etki alanını arttırmıştır (Şekil 3.9).

Cumhuriyet dönemi öncesi sokak isimleri	1925	Cumhuriyet döneminde yeniden isimlendirilen sokaklar	1950	1950-1990 yeniden isimlendirilen sokaklar	1990	1990-2015 yeniden isimlendirilen sokaklar	2015	21.yüzyılda kentsel metne eklenen yer isimleri
1924-25 Pervititch Haritaları		1934 Osman Nuri Ergin İstanbul Şehir Haritaları		1948-49 Belediye Kadastral Haritaları		Güncel şehir haritaları		
Arpa Suyu Sokak	-	-	-	-	-	Sadık Şendil Sokak	-	
Bahçe Sokak	-	Havuzlubahçe Sokak	-	-	-	-	-	
Bilecik Sokak	-	Bilgiç Sokak	-	-	-	-	-	
Bomonti Caddesi	-	Silahşör Caddesi	-	-	-	-	-	
Bülbül Sokak	-	İskete Sokak	-	-	-	-	-	
Celal Bey Sokak	-	Harzemşah Sokak	-	-	-	-	-	
Çiftecevizler Caddesi	-	Sıracevizler Caddesi	-	-	-	-	-	
Feriköy Ermeni Kilisesi Sokak	-	Feriköy Fırın Sokak	-	-	-	-	-	
Feriköy Hamamı Sokak	-	Ergenekon Caddesi	-	-	-	-	-	
Gürcü Kilisesi Sokak	-	Havariyun Sokak	-	Kazım Orbay Caddesi	-	-	-	
Hacı İbrahim Sokak	-	Tokaloğlu Sokak	-	-	-	Oktay Cebeci Sokak	-	
Halepli Şükrü Sokak	-	-	-	-	-	-	-	
Hanımaga Sokak	-	Hanımefendi Sokak	-	-	-	-	-	
Harman Sokak	-	Hasat Sokak	-	-	-	-	-	
Hasop Sokak	-	Perihan Sokak	-	-	-	-	-	
Hoca Mansur Sokak	-	Koca Mansur Sokak	-	-	-	-	-	
İskenderoğlu Sokak	-	-	-	-	-	-	-	
İzzetpaşa Sokak	-	-	-	-	-	-	-	
Kaypak Sokak	-	-	-	-	-	Sağlam Sokak	-	
Ortakır Sokak	-	Ortanca Sokak	-	-	-	-	-	
Sağdıç Sokak	-	-	-	-	-	-	-	
Şişli-Kağıthane Caddesi	-	Abide-i Hürriyet Caddesi	-	-	-	İncirli Dede Caddesi	-	
		Şişli Deresi Caddesi	-	-	-	Reha Yurdakul Sokak	-	
			-	Ayazma Deresi Caddesi	-	-	-	
			-	Eskercioğlu Sokak	-	-	-	
			-	Bomonti Arkası Sokak	-	-	-	
			-	Birahane Sokak	-	-	-	
			-	Duçi Sokak	-	-	-	
			-	Huzur Sokak	-	-	-	
			-	Güvenç Sokak	-	-	-	
			-	İyiniyet Sokak	-	-	-	
			-	Yeni yol Sokak	-	-	-	
			-	Düzoğlu Sokak	-	-	-	
			-	Şahmeran Duçi Sokak	-	-	-	
			-	Lalaşahin Sokak	-	-	-	
			-	-	-	Semtpazarı Sokak	-	
			-	-	-	Gökkuşağı Sokak	-	
			-	-	-	Harika Sokak	-	
			-	-	-	Hekim Sokak	-	
			-	-	-	Lavanta Sokak	-	
			-	-	-	Ahenk Sokak	-	
			-	-	-	Nehir Sokak	-	

Şekil 3.8 : Tarihsel kırılma noktalarına göre Bomonti’de sokak ve cadde isimlerinin değişimi

Şekil 3.10 : Bomonti Semti'nin 1859-2015 yılları arasında tarihi haritalarda gelişimi

4. ALAN ÇALIŞMASI: ELEŞTİREL TOPONOMİ BAĞLAMINDA BOMONTİ KENTSEL METNİNİN HERMENEUTİK BİR OKUMASI

Bomonti semti üzerine bir kentsel metin oluşturmak ve Bomonti'nin toplumsal hafızasının kentsel mekandaki kodlarını yer isimleri ve isimlendirme politikaları üzerinden okumayı hedefleyen alan araştırması “Bomonti’de yer isimlerinin toplumsal hafızanın süreklilik, kırılabilirlik ve yeni anlamlılık durumlarındaki araçsal rolü nedir?” sorusuna yanıt aramaktadır.

4.1 Bomonti’de Yer İsimleri

Semte adını veren Bomonti Bira Fabrikası, 1892 yılında İsviçreli Bomonti Kardeşler tarafından kurulmuştur (Şekil 4.1). Osmanlı’da bira kültürü ve birahaneler oldukça yaygın olup Cumhuriyet Dönemi ile birlikte artan bir arada yaşama kültürü 1930’larda bira bahçelerini oldukça popüler hale getirmiştir (Fatma’nın helvasından, Bomonti biraderlere, 1997). Dönemin en popüler bira bahçesi Bomonti Bira Bahçesi olarak bilinmektedir (Şekil 4.2). Sanatçıların, ailelerin, gençlerin toplanma mekanı; liselerin mezuniyet kutlamaları, doğum günleri, yıldönümleri gibi önemli kutlamaları paylaşma mekanı olarak anılan Bomonti Bira Bahçesi 1960’lara kadar popülerliğini korumuştur (S.T., Kişisel görüşme, 24 Nisan 2018).

Şekil 4.1 : Bomonti Bira Fabrikası (Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1992).

Bomonti, yakın çevresindeki Feriköy ile bir bütünlük içinde, gelişmiş komşuluk ilişkileri ile barış ve hoşgörü ortamının hakim olduğu bir yerleşim olarak bilinmektedir. Küçük bir Rum köyü olarak bilinen bölge on sekizinci yüzyıldan itibaren Mösyö Feri'nin köyü olarak anılmaya başlanmış ve bölgeye yerleşen Ermeni, Rum ve Gürcü asıllı insanlarla birlikte gelişimini sürdürmüştür. Çocukluğunu Bomonti'de geçirmiş olan, Hande Öğüt (2011) *Bomonti'den Harbiye'ye* adlı kitabında Bomonti'nin bu heterojen yapısını şu sözlerle açıklamıştır:

Minareleri, gökyüzüne dikilmiş kılıç silüetleri gibi görünen camilerden yayılan ezan sesine karışan çan sesleri, birlikte ve yan yana yaşıyor olduğumuzun kutsal işareti, ruhani sedasıydı. Evimizin penceresinden rahatlıkla görülebilen manastırı, demir kapılı kiliseleri, gotik şatoları andıran bira fabrikası, minarelerin arasında ramazan günlerinde ışıldayan mahyalarıyla, çöplüğün yamacındaki gecekondular ve pis kokulu deresiyle çingene mahallesi, Ermenizi, Lazı, Yahudi'si, Gürcü'sü, Rum'uyla hiçbir temanın birbirinden ayrılmayarak aynı perspektifin içine sıkıştırıldığı bir ortaçağ resmini andırıyordu Bomonti (s.20).

Şekil 4.2 : Bomonti Bira Bahçesi'ne bira içmeye gelen aileler (Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1992).

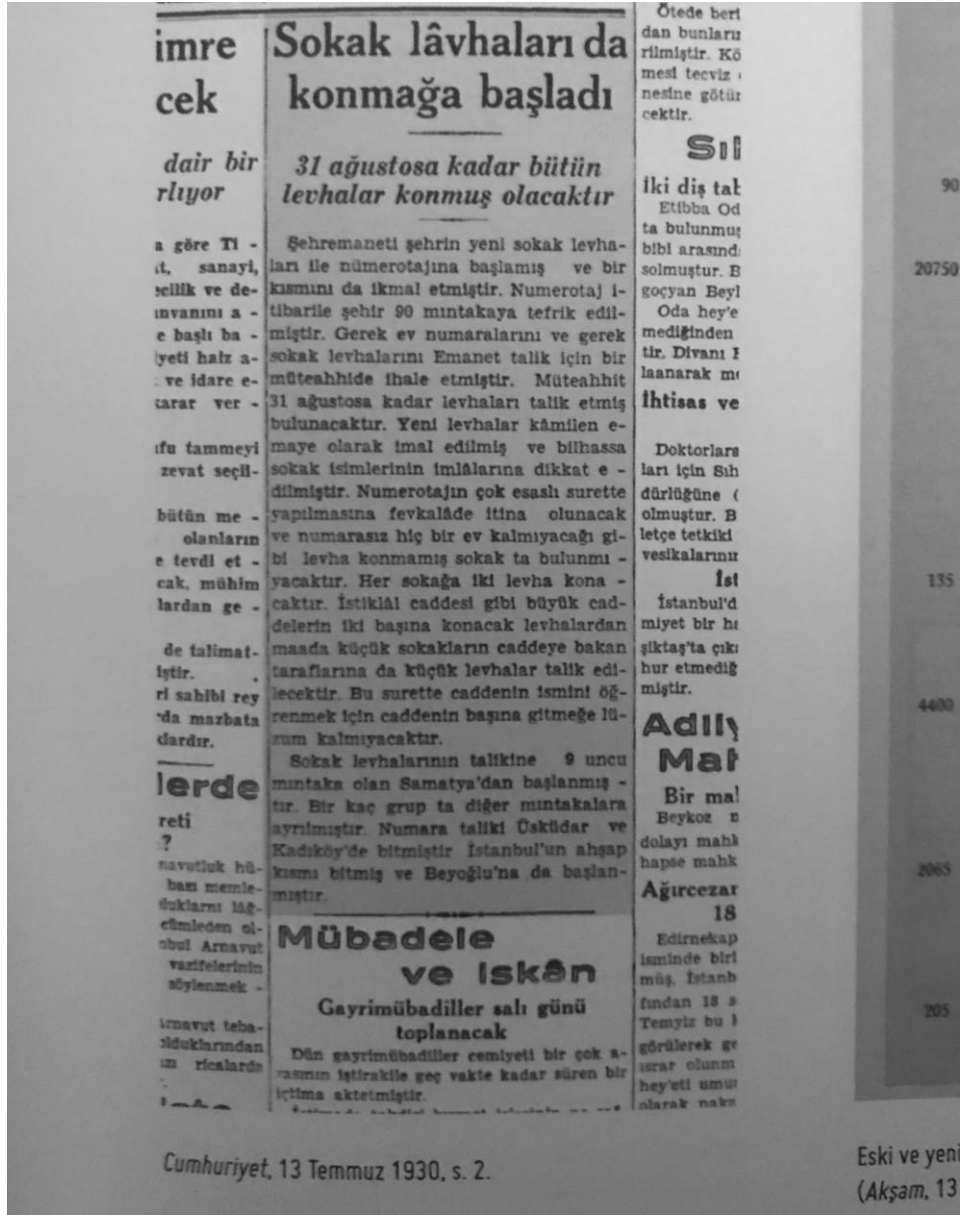
Bomonti semtindeki çok kültürlü yapıyı dönemin sokak ve cadde isimlerinden okumak mümkündür. Bu amaçla kentsel metin olarak ele alınan Bomonti'de yer isimlerinin araştırılmasında başvuru birincil kaynaklar sokak haritalarıdır (Şekil 3.10). İstanbul'un haritalandırılmasına yönelik çalışmalar öncelikle Tanzimat'ın ilanı ile başlayan mahalli idarelerin kurumsallaşması ve şehirlerin gelişmesine dayanmaktadır. Bu kapsamda gerçekleştirilen çalışmalarda öncelikle 20 Nisan 1859 yılında Beyoğlu ve Galata bölgesini temsil eden 6. Belediye Dairesi tarafından cadde ve sokakların düzenlemesine ilişkin bir düzenleme yürürlüğe konularak sokak ve caddelerin

isimlendirilmesi, verilen isimlerin ise sokak levhaları şeklinde asılması sağlanmıştır. Tarihi haritalarda Şişli İlçesi 1850'lerde hala yerleşme alanı olarak görülmemekle birlikte, 1860-1870 Şehir haritalarında, bu gün Bomonti olarak kabul gören Feriköy sınırları içerisinde ilk yapılaşmalar görülmektedir. Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren Şişli'de yapılaşma başlamış olup 1913-1914 Alman Haritaları ile bölge ilk kez Şehir Haritalarında yer bulmuştur. Bu nedenle Bomonti semtindeki sokak isimlerini okuma imkanı veren ilk haritalar 1913-1914 Alman Mavileri haritaları, 1922 Şehremaneti Haritacısı Necip Bey Haritaları ve 1924-1925 Pervititch Haritalarıdır (Ölçer, 2014). İstanbul'da yangın sigortacılığının geliştiği dönemde, Pervitich haritaları, kadastral parsel düzeyinde yangın risklerini belirtmek amacıyla hazırlanmıştır. 1/5000 ölçeğinden 1/250'ye kadar farklı ölçeklerde hazırlanan haritalar, tek yapı bazında ayrıntılı veriler de içermekte, sokak isimlerinin ve kapı numaralarının belirtildiği Cumhuriyet öncesi dönemdeki yer isimlerini yansıtan en detaylı haritalar olarak ön plana çıkmaktadır (Şekil 3.10).

Cumhuriyet dönemine kadar Osmanlıca ve Fransızca dillerinde üretilen İstanbul haritalarının ve sokak tabelalarının yeniden üretilmesi ihtiyacı Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ortaya çıkmıştır (Şekil 4.3). Cumhuriyet döneminde sokak ve cadde isimlerinin yeniden düzenlenmesine yönelik ilk girişimler 1925 yılında başlamış olsa da Cumhuriyet sonrası ilk isim değişiklikleri 1934 yılında gerçekleştirilmiş olup tekrar eden isimlerin değiştirilmesi ve isimlerin Türkçeleştirilmesi hedeflenmiştir. Osman Nuri Ergin'in 1927 yılında hazırladığı raporlara göre gerçekleştirilecek olan sokak ismi düzenlemeleri "[...] gayr-ı milli ve gülünç sokak ve cadde isimlerinin [...]" (Ölçer, 2014, s. 40) değiştirilmesini kapsamaktadır. Bu süreçte Cami Sokak, Hamam Sokak gibi birçok birbirinin aynısı olan sokak isimleri ve 'gayri milli' isimlerin olduğu tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda 1934 yılında İstanbul'da yazı işleri müdürü Osman Nuri Ergin İstanbul sokaklarını isimlendirerek, yapılan değişiklikleri 1934 İstanbul Şehir Rehberi'nde de sunmuştur (Ölçer, 2014).

Cumhuriyet'in ilanı ile gelişen süreçte, Osmanlı dilinde ya da Fransızca olan sokak isimlerinin Türkçeleştirilmesini kapsayan değişiklikleri içeren yeniden isimlendirme uygulamaları hakimdir. Bu kapsamda 1934 haritaları önceki haritalarla karşılaştırıldığında tekrar eden isimlerin kaldırılmasına yönelik merkezi düzenlemeler kadar, ulusal kimlik inşası ve hakim ideolojiyi meşrulaştırma niyetleri dikkat çekmektedir. Cumhuriyet dönemine yönelik olarak gerçekleştirilen yer ismi

değişiklikleri 1925-1934 haritaları arasındaki farkların okunması ile görünür olmaktadır (Şekil 3.8).

Şekil 4.3 : Sokak isimlerine yönelik uygulamaların 13 Temmuz 1930 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde halka duyurulması (Ölçer, 2014).

Cumhuriyet döneminde sokak ve cadde isimlerinin yeniden düzenlenmesine yönelik girişimlerin başladığı 1925 yılından sonra cadde isimlerinde hakim ideolojinin meşrulaştırılması ve ulus inşasına yönelik köklü değişimler yapılmış olup sokak isimlerine yönelik de değişikliklere gidildiği görülmektedir. 1924-25 Pervetitch Haritaları üzerinden okunan Cumhuriyet öncesi 22 adet cadde ve sokak ismi 6 adedinin korunduğu, diğer 16 adet cadde ve sokak isminin değiştirildiği görülmektedir. Bunun yanında 1925 haritalarında dere durumunda olan Şişli Deresi Caddesi'nin 1934 şehir

haritalarına eklendiği görülmektedir (Şekil 3.8). Bu dönemdeki isimlendirme uygulamalarında siyasi rejimin değişimini ve yeni politik gündemi mekanda meşrulaştırmaya yönelik anıtların ve ideolojik bir unutturmanın amaçlandığı görülmektedir. Çok kültürlü yapının homojenliğe doğru evrildiği bu dönemdeki ideolojik çatışmalar nedeniyle, siyasi gündemi mekan ile bütünleştiren cadde ve sokak isimlerinin toplumsal olarak yansıması yere aidiyeti sağlamak ve sembolik olarak bir dışlama politikası içermektedir.

1950’li yıllarda artan sanayileşmeye bağlı olarak Anadolu’dan yoğun göç ve kentleşme baskılarıyla kent planlarında ‘sanayi bölgesi’ olarak yer alan Bomonti bölgesine 11 adet yeni sokak eklenmiştir. 1948-1949 kadastral haritaları üzerinden okunan bu dönemde yeni eklenen sokakların isimlendirilmesi ön plana çıkmaktadır (Şekil 3.8). Çoğunlukla eşitsiz güç ilişkilerini belirsizleştirmeye yönelik olarak mekanın imgesini yeniden üretmeyi ya da toplumsal itibarı onurlandırmayı amaçlayan, yerelden ve tarihten kopuk isimlendirme uygulamaları ile toplumsal hafızanın kesintiye uğratıldığı görülmektedir. Bunun yanında, mevcut ideolojiye karşı bir duruş sergilemeyen, hatta güçlendiren isimler sürdürülmekte olup, eski ismi gayri milli bir isim olan Havariyun Sokak olan yer, mevcut politik gündeme uygun bir biçimde Kazım Orbay Caddesi olarak yeniden isimlendirilmiştir.

1990’lı yıllardan sonra gerçekleştirilen isim değişiklikleri de oldukça kısıtlı olup 6 adet yeni sokak isminin kentsel metne eklendiği görülmektedir. İlk isimlendirme uygulamaları ve yeniden isimlendirmelerdeki yaklaşımın aksine kentsel alana 1950’li yıllardan sonra eklenen ‘yeni’ sokakların isimlerinin yerel kültürden, resmi tarihten ya da çevresel özelliklerden referans almadığı görülmektedir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında nötr ve apolitik sokak ve cadde isimlendirme uygulamaları ile boş bir zemin hazırlanarak, içerikten yoksun bırakılan kentsel alanları *tabula rasa* olarak tariflemek mümkündür. Bu alanlara yirmi birinci yüzyılda inşa edilen ikonik yapılar geniş parsel kullanımı ve kat yüksekliği ile fiziksel anlamda; kullanım biçimi ve hitap ettiği gelir grubu ile sosyo-ekonomik anlamda olarak yatayda ve dikeyde Bomonti’nin sosyo-mekansal yapısından ayrışan ‘atopos’ları temsil etmekte olup yerel kültürden, tarihten ya da mekandan referans almayan ve çoğunlukla yerele yönelik bir anlam da üretmeyen imgesel isimleri ile kentsel metne eklenmiştir Şekil 3.8). Bomonti’de Yer İsimlerinin Mekandaki Anlamları ve Kodları

Yer isimleri aracılığı ile mekana kodlanan anlamın referansı, amacı ve toplumsal hafızaya etkisi Bomonti'deki yer isimleri kapsamında ele alınarak, alandaki cadde ve sokak isimlerinin analizi ile kentsel metindeki kodlar ve kategoriler ortaya çıkarılmıştır. Bu kapsamda, yerel kültürden ve resmi tarihten referanslar alarak, içeriğindeki anlamı mekana kodlayan yer isimleri Bomonti'de altı tipte kategorize edilmiştir (Çizelge 4.1, Şekil 4.12, Şekil 4.13)

Çizelge 4.1 : Bomonti Semtinde yer isimlerinin kategorileri.

Kategoriler
(i) Mekanın yerel ve özgün karakteristiklerini yansıtan yer isimleri
(ii) Nüfus yapısına yönelik karakteristikleri yansıtan yer isimleri
(iii) İsmi verildiği dönemdeki güncelik hayata iz bırakmış olan kişilerin anısını sembolleştiren isimler
(iv) Dönemin resmi tarih anlatısına iz bırakmış kişiler
(v) Cumhuriyet ile ilgili karakteristikleri yansıtan olay ve kişiliklerin anısına verilmiş olan isimler
(vi) Yeniden anlamlandırmaya yönelik imgesel isimler

Bomonti'de yer isimlerinin mekana kodladığı anlama göre belirlenen kategorilerden birincisi mekanın yerel ve özgün karakteristiklerini yansıtan yer isimleridir. Bunlar, Şişli-Kağıthane Caddesi, Bomonti Caddesi, Feriköy Hamamı Sokak, Bomonti Arkası Sokak, Birahane Sokak, Yeniyol Sokak ve Semtpazarı Sokak gibi mekansal yönelimlerden, Çifte Cevizler Caddesi, Sıracevizler Caddesi, Kaypak Sokak, Ortanca Sokak, Bülbül Sokak, Arpasuyu Sokak, Harman (Hasat) Sokak gibi özgün mekan karakteristiklerinden referans alan isimler olup çoğunlukla yeniden isimlendirme uygulamalarına konu olmadıkları görülmektedir.

İkincisi nüfus yapısına yönelik yerel karakteristikleri yansıtan yer isimleri olup bunlar; Gürcü Kilisesi Sokak, Feriköy Ermeni Kilisesi Sokak, Bilecik Sokak ve Hasop Sokak gibi ismin verildiği dönemdeki gayrimüslim nüfusun bölgedeki etkinliğini ortaya koyan isimler olduğundan, Cumhuriyet dönemi sonrası gerçekleşen ulusalcı politikalar nedeniyle değiştirilmiş olan isimlerdir. 1950'lere kadar geçen süreçte demografik yapıda ciddi bir düşüş ile azalan gayrimüslim nüfus oranına paralel olarak, gayrimüslim nüfusa yönelik yer isimlerinin de azaldığını gözlemek mümkündür. Üçüncüsü, ismin verildiği dönemdeki gündelik hayata iz bırakmış olan kişilerin anısını

sembolleştiren isimlerdir. Bunlar Hoca Mansur, Halepli Şükrü, Hacı İbrahim Sokak olup günümüzde hala kullanımları devam etmektedir.

Dördüncüsü, dönemin resmi tarih anlatısına iz bırakmış kişilerdir. İzzet Paşa Sokak, Celal Bey Sokak ve İskenderoğlu Sokak Cumhuriyet öncesi dönemden günümüze ulaşan ve hala kullanılan sokak isimleridir. Ancak resmi tarihten referans alarak isimlendirilen bir diğer sokak olan Celal Bey Sokak'ın adı 1934 yılında değiştirilmiştir.

Cumhuriyetin ilanı ile gelişen dönemde yeniden isimlendirilen sokaklardan cadde statüsüne geçirilmiş olanlarında bir anıtlarştırma politikası gözlenmektedir. Bunlar çoğunlukla Cumhuriyet ile ilgili karakteristikleri yansıtan olay ve kişiliklerin anısına verilmiş olan Abide-i Hürriyet Caddesi, Ergenekon Caddesi, Silahşor Caddesi ve Kazım Orbay Caddesi isimleridir.

Son olarak 1950'li yıllardan sonra yeni eklenen sokakların isimlerinin ve 1990'lardan sonra yeni eklenen ya da değişen sokak isimlerinin yerelden kopuk anlamları ile mekanı yeniden anlamlandırmaya yönelik imgesel isimler olduğu tespit edilmiştir. Bu imgeler çoğunlukla bir isim aracılığıyla var edilmekte ve 'atopos'ları temsil etmektedir. Tez kapsamında 'topos' ve 'atopos' birbirinin zıttı olarak tanımlanmaktan öte, tanımlanmaları için birbirini gerektiren iki mekan temsili olarak ele alınmış olup; aralarındaki farklılıklara odaklanılmıştır. Bu kapsamda 'atopos'un en önemli farkı 'topos'un aksine kendisini hiç bir zaman gerçekleştirmemesi, geçici kimlikler, tüketilen ve değişime açık anlamlar içeren, imgesel mekanlar olmalarıdır. Bu yerler imgesinin gücünü küresel ölçekteki isimleri ile arttırarak mekansal temsilleri aracılığıyla toplumun algısına, metinsel temsilleri ile iletişimine katarak toplumsal gerçekliği yeniden inşa etmiştir. Bunun en güçlü örneği Hilton Otel ve Bomontiada'nın çelişkili görüntüsünden okunmaktadır (Şekil 4.4). 'Bomontiada', Bomonti Bira Bahçesi'nde gerçekleştirilen çok kültürlü yapının karşılaşmaları ve bira adalığını temsil eden etkinliklere verilen isimdir (Sezen Türkoğlu, kişisel görüşme, 20 Ocak 2018). *Bomontiada* ve *Hilton* isimlerinin bir aradalığı yerel olan ve küresel olan arasındaki çekişme ile işbirliğinin mekansal bir temsilini sunmaktadır.

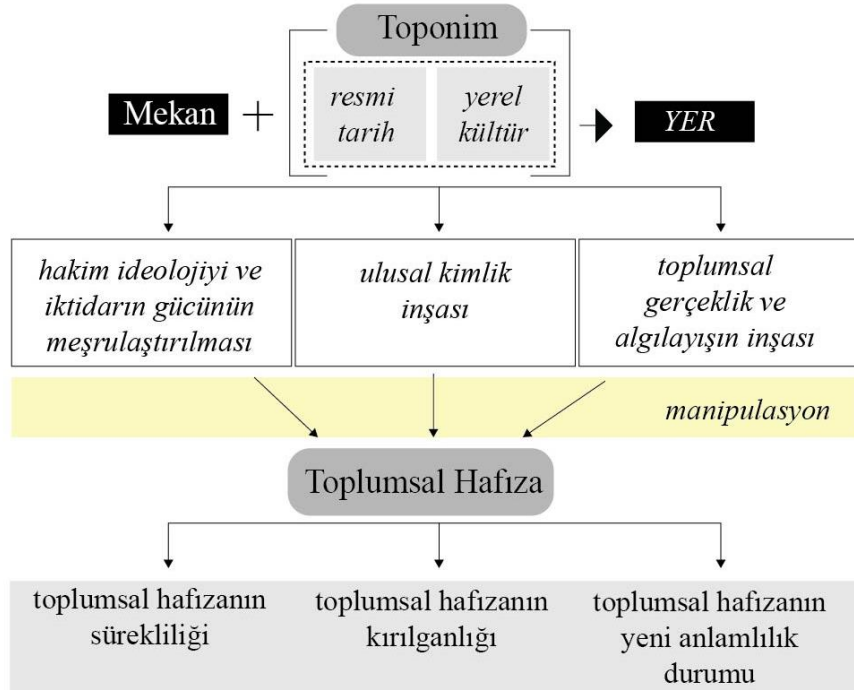

Şekil 4.4 : Bomontiada(Eski Bomonti Bira Fabrikası) ve Hilton Otel'in Silahşor(Bomonti) Caddesi'nden görünüşü.

4.2 Bomonti’de Yer İsimlerinin Toplumsal Hafıza Üzerindeki Gücü

Bomonti’deki toplumsal hafıza katmanları ile yer isimlerinin ilişkisine yönelik yapılan detaylı bir okumanın kavramsal çerçeveye katacağı olanaklar üç çerçevede irdelenmektedir: (i) toplumsal hafızanın süreklilik durumları, (ii) toplumsal hafızanın kırılma durumları, (iii) toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumları (, Şekil 4.5).

Resmi tarihten ve yerel kültürden referans alan bir toplumsal hafıza ile mekanı anlamlandırarak yere dönüştürme gücüne sahip olan yer isimleri, hakim ideolojiyi ve iktidarın gücünü meşrulaştırmak, ulus kimliği inşası ya da toplumsal gerçeklik ve algılayışın inşasına yönelik olarak hatırlama ve unutma arasındaki seçimleri etkileyerek manipüle edilmiş olan toplumsal hafızadan referans alan anlamları da mekana kodlayarak kentsel metinde toplumsal hafızanın süreklilik, kırılma ve yeni anlamlılık durumlarını görünür kılmaktadır. Bu kapsamda Bomonti kentsel metnine yönelik verilerin eşsüremlili bir şekilde okunması sonucunda belirlenen tarihsel kırılma noktalarında yer isimlerinin değişimleri ve isimlerin referans aldığı özelliklerine göre kategorize edilen yer isimlerinin toplumsal olanda yansıması değerlendirilmiştir (Şekil 4.14, Şekil 4.15).

Şekil 4.5 : Toplumsal hafızanın manipülasyonu ve manipülasyon sonucunda gerçekleşen süreklilik, kırılma, yeni anlamlılık durumları.

4.2.1 Toplumsal hafızanın süreklilik durumu

Kentsel mekanla kurulan ilişkideki anlam, isimler aracılığı ile gelecek nesillere aktarılmaktadır. Başka bir deyişle, isimler toplumun hafızası haline gelmektedir. Ancak toplumsal hafızanın sürekliliğinden bahsetmek için yalnızca bir yer isminin değiştirilmediği ve fiziksel olarak sürekliliğinin korunduğu durumlar ile sınırlı kalmak yetersiz olmaktadır. Bu kapsamda yer isimlerinin mekansal olanda ve toplumsal olanda sürekliliğinden bahsedilen bir durumda toplumsal hafızanın da sürekliliğinden bahsetmek mümkün olacağı yaklaşımı ile Bomonti’de sürekliliğini koruyabilen ya da sürekliliği ‘yaratılan’ isimler ele alınmakta olup, toplumsal hafızanın sürekliliğini temsil eden üç tip isimlendirme uygulaması olduğu tespit edilmiştir (Çizelge 4.2).

Çizelge 4.2 : Bomonti’de toplumsal hafızanın sürekliliğini temsil eden yer isimleri.

1925-1950 İsimler	1950-1990 Değişen isimler	1990-2018 Değişen isimler
Arpa Suyu Sokak	-	-
Bomonti Caddesi	Silahşor Caddesi	-
	Bomonti Arkası Sokak	-
	Birahane Sokak	-
Bülbül Sokak	İskete Sokak	-
Çiftecevizler Caddesi	Sıracevizler Caddesi	-
Feriköy Hamamı Sokak	Ergenekon Caddesi	-
Gürcü Kilisesi Sokak	Kazım Orbay Caddesi	-
Halepli Şükrü Sokak	-	-
Hanımaga Sokak	Hanımefendi Sokak	-
Harman Sokak	Hasat Sokak	-
Hoca Mansur Sokak	Koca Mansur Sokak	-
İskenderoğlu Sokak	-	-
İzzetpaşa Sokak	-	-
Sağdıç Sokak	-	-
Şişli-Kağıthane Caddesi	Abide-i Hürriyet Caddesi	-

Bomonti kentsel metni okunduğunda öne çıkan ilk süreklilik durumu ideolojik bir süreklilik olup Abide-i Hürriyet Caddesi, Ergenekon Caddesi, Kazım Orbay Caddesi gibi mevcut politik gündemi kurumsallaştıran ideolojik aygıtlar olan yer isimleri bu duruma örnek teşkil etmektedir. Hakim ideolojinin görünürlüğünü ve meşruiyetini sağlamanın yanında, güçlü bir ulusal kimlik inşası gerçekleştiren isimlerin, yeni bir siyasi dönüşüm olmadığı sürece mevcut politik gündemin kurumsallaştırılmış hafızaları olarak sürekliliklerini korumalarını kapsamaktadır. İkinci olarak, Silahşor Caddesi olarak isimlendirilmiş olan yerin hala Bomonti Caddesi olarak kullanıldığı tespit edilerek, dolayısıyla bu ismin yere olan aidiyetin sürekliliğini temsili olarak

değerlendirilmiştir. Literatür taramalarında da ortaya konulduğu gibi toplumsal hafızanın mekanla ve mekanda evrimi sürecinde ortaya çıkan bazı yerler resmi olarak belirlenen anlamlarının dışında sivil bir aidiyet ile anlamlandırılmakta olup bu yerlerde toplumsal hafızanın sürekliliğini yerelin dilinde korunan yer ismi üzerinden okumak mümkündür. Alan çalışmasında tespit edilen üçüncü süreklilik durumunu değişmeyen yer isimleri temsil etmektedir. Buna göre, hakim ideolojiye aykırı bir içerikleri olmayan ve mekansal görünürlüğü caddeden daha az olan sokak ölçeğindeki yerlerde yeniden isimlendirme uygulamalarına çoğunlukla gerek görülmediği tespit edilmiştir (Şekil 4.13, Şekil 4.15). Bunların bir kısmı mekana özgü yerel karakteristiklerin sürdürülmesini sağlayan yer isimleridir (Çizelge 4.2).

Öncelikle 1934 ya da 1950 yılında değişerek günümüze kadar ulaşan, bir anlamda kendi sürekliliklerini yarattıkları düşünülen yer isimlerinin, temsil ettiği toplumsal hafıza katmanını anlamak önemlidir. Cumhuriyet sonrası dönemi temsil eden 1950 öncesinde, yeniden isimlendirme eylemlerinin ideolojik niyetini okumak mümkündür. Bu dönemdeki yeniden isimlendirme uygulamaları ile verilen isimler olan Abide-i Hürriyet Caddesi, Kazım Orbay Caddesi, Silahşor (Bomonti) Caddesi, ve Ergenekon Caddesi isimlerinin hakim ideolojiyi görünür kılmanın yanında bir siyasi deklarasyon işlevi görmekte olup yeni düzeni meşrulaştırarak ulus inşa etmeye yönelik oldukları açıktır (Şekil 4.6). Osman Nuri Ergin'in hazırladığı raporlarda da belirtildiği gibi ulusal olmayan-Ölçer (2014)'ün aktardığı üzere raporlarda 'gayri milli' olarak tanımlanmıştır- isimlerin değiştirilmesi ile ortak bir ulusal anlatıyı kapsayan tarih yazımı ve yeni politik gündemin meşrulaştırılması sağlanmıştır.

1934 yılında Silahşor Caddesi olarak adı değiştirilen Bomonti Caddesi yerel kültür ve resmi tarih çatışmasının bir ürünü olan toplumsal hafızayı temsil etmektedir. Bomonti Caddesi, yerleşme var olduğundan beri gerek Bomonti Bira Fabrikası'nı gerekse Bomonti Bira Bahçesi'ni taşıyan oldukça önemli bir aks olmuştur. Bu nedenle Bomonti Caddesi'ndeki isim değişikliğinde, resmi olana direnen bir sivil aidiyet ve politik olmayan bir direniş gözlenmektedir. Resmi olarak kabul edilmiş sokak isimlerine direniş konusu, farklı formlarda ortaya çıkabilir ancak isimlendirmenin başarısız uygulamalar olarak yer aldığı her yerde kasti bir direniş olduğunu açıklamaz. Bomonti Caddesi örneğinde olduğu gibi, yer isimleri politik olmayan ve gündelik alışkanlıklardan kaynaklanan tutumlar nedeniyle de gerçekleşebilir. Kentlinin yere

aidiyet duygusu ve yerel olanı doğal bir süreçte sahiplenmesi eğilimini Basa (2015) şu sözlerle açıklamaktadır:

Her türlü siyasal veya idari otoriteden soyutlanmış bir kentsel sahiplenme en yüksek ifadeli olandır. Başka bir deyişle, resmi dillerce ifade edilende değil, kentlinin gündelik üslubunda kendine özel yer edindikleri ölçüde, kentsel alanlar kendi gerçekliklerini sürdürebilirler. Bu anlamda, sosyal bağlar kurabilen mekanlar, kentsel sürekliliği ve nüansları yutucu dönüşümlerin önünde direnç noktaları oluşturabilirler (ss.32-33).

Bomonti Caddesi, yerelin dilinde ve hafızasında yer etmiş, gündelik hayatının önemli bir ritüeli haline gelmiş bir ismin, resmi bir irade tarafından değiştirilmesinin her zaman başarılı sonuçlar vermediğinin bir örneği olmuştur (Şekil 4.6). Alanda gerçekleştirilen görüşmelere göre, Silahşor Caddesi olarak isimlendirilen yer, gündelik hayatta çoğunlukla Bomonti Caddesi olarak anılmaktadır (S.T., kişisel görüşme, 03 Nisan 2018). Feriköy Hamamı Caddesi yerine Ergenekon Caddesi, Gürcü Kilisesi Sokak yerine Kazım Orbay Caddesi, Feriköy Ermeni Kilisesi Sokak yerine Feriköy Fırın Sokak demeyi kabullenen bir toplumda Bomonti Caddesi yerine Silahşor Caddesi demek neden geçişi daha zor olan bir süreç olmuştur? Bunun birincil nedenlerinden biri olarak 1955-1980 yılları arasındaki korku terörizmini göstermek mümkündür. Yani, yukarıda bahsedilen diğer eski isimler unutulması gereken, söylenmesi ‘ayıp’ olan kelimeleri taşıırken ‘Bomonti’ isimi böyle bir algıya sahip olmadığından, toplum onu sahiplenmekte bir sakınca görmemiştir.

Şekil 4.6 : 1934 ve 1950 yıllarında yeniden isimlendirilen Gürcü Kilisesi Sokak (Kazım Orbay Caddesi) ve Bomonti Caddesi (Silahşor Caddesi).

Bomonti Caddesi'ndekine benzer bir yeniden isimlendirme örneği olan Abide-i Hürriyet Caddesi'nde ise farklı bir dinamik ortaya çıkmaktadır. Pervititch Haritalarında adı Şişli-Kağıthane Caddesi olan bu yer, 1934 İstanbul Rehberi'nde Abide-i Hürriyet Caddesi olarak okunmaktadır ve yerelin diline yerleşmiş kullanımı Abide-i Hürriyet ismidir. Abide-i Hürriyet, şimdiki Kağıthane ilçesi sınırlarındaki Hürriyet-i Ebediye tepesinde konumlu, Osmanlı'nın Anıtkabiri olarak bilinmekte olan bir anıttır (Koçu, 1961). Bomonti'de yer almasa bile bölgedeki insanların toplumsal hafızasında kodlanmış bir yer olan Hürriyet-i Ebediye Tepesi ve Abide-i Hürriyet Anıtı'na referans veren cadde ismine karşılık, ortak bir tarihsel hikaye ya da yerel karaktere referans vermeyen Şişli-Kağıthane Caddesi isminin tercih edilmesi ve Bomonti Caddesi'nde olduğu gibi bir süreklilik içermesi beklenmemektedir. Caddenin isimlendirme uygulamasının Cumhuriyet'in ilanından sonraki döneme denk gelmesi ve ismin ulusal bir mitem referans alması nedeniyle isimlendirme uygulaması hakim ideoloji ve iktidarın gücünün mekanda meşrulaştırılması ve ulus kimliği inşasına yönelik bir ulusal anlatının anıtleştirilmesinde bir araç olarak değerlendirilmektedir. Günümüze kadar ulaşmış olan isim, kilise, Hristiyan Mezarlığı ve azınlık okullarının da hala konumlu olduğu, tekstil mağazalarının yoğunlaştığı bir ticaret bölgesi olan bu yerde, Abide-i Hürriyet ismi sembolik bir yere aidiyet ile üretilen toplumsal hafızanın sürekliliğini görünür kılmaktadır (Şekil 4.7).

Ulusal kimlik inşasına yönelik olarak toplumsal hafızanın yönetilmesini kapsayan diğer isimlendirme uygulamaları Ergenekon Caddesi ve Kazım Orbay Caddesi'dir. Bir Türk destanı ve ulusal bir anlatı olan Ergenekon Destanı'nın anısına verilen Ergenekon Caddesi ismi ve militer gücü temsil eden Kazım Orbay Caddesi ismi ulusal tarihi kutsamayı ve meşrulaştırmayı içeren bir anıtleştirme amacı gütmektedir.

Ergenekon Caddesi, Abide-i Hürriyet Caddesi ve Kazım Orbay Caddesi gibi ortak bir ulusal anlatıyı kapsayan tarih yazımını mekanda meşrulaştıran ve anıtleştiren isimler 'ulus inşası'nda araç olarak kullanılmaktadır (Şekil 4.6). Ulusal kimlik inşasına hizmet eden isimler, yeni bir siyasi dönüşüm yaşanmadığı sürece sürekli olacak bir toplumsal hafızayı temsilen sürekliidir. Referans aldıkları anlatılar ve mekansal konumları nedeniyle ölçeği önem kazanan yer isimlerine müdahale etmek ancak köklü bir değişim ile mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, Bomonti'deki söz konusu isimlerin meşrulaştırdığı politik gündem ve inşa ettikleri ulusal kimlik sürekli olduğu sürece

isimlerin ve toplumsal hafızanın sürekli olmasının yanında siyasi değişimlere karşı kırılgan olmaları da kaçınılmazdır.

(a)

(b)

(c)

(d)

Şekil 4.7: Abide-i Hürriyet Caddesi'nin çok kültürlü yapısını gösteren örnekler: (a) Fransız Latin Kilisesi; (b) Feriköy Protestan Mezarlığı; (c) Özel Saint Michel Fransız Lisesi; (d) Tekstil ürünleri mağazası.

Tersi bir durumda da yer ismi hakim ideolojiye meydan okuyan bir durumu temsil etmiyor ve ölçeği gereği anıtsal isimlerin verilmesi için yeterli etkiye sahip olduğu düşünölmüyorsa sahip olduğu yerelliği ve toplumsal hafızayı sürdürmemesi için bir sebep olmadığından, yer ismi değiştirilmemektedir. Çiftecevizler (Sıracevizler) Caddesi, Hanımağa (Hanımefendi) Sokak, Hacı (Koca) Mansur Sokak, Hamam (Hasat) Sokak, İzzetpaşa Sokak, İskenderoğlu Sokak, Sağdıç Sokak, Halepli Şükrü Sokak, Arpa Suyu Sokak, Birahane Sokak, Bomonti Arkası Sokak isimleri değişmeden ya da tekrar eden isimler olmasından kaynaklanan bir takım merkezi düzenlemeler ile küçük değişiklikler ile günümüze kadar ulaşan isimlerdir. Gündelik hayata ve mekana özgü karakteristiklerden ya da ortak tarih anlatısından referans alan bu isimler ideolojik olarak unutturulması gereken bir içerikte olmadığından kentsel

metinde sürekliliğini okuma imkanı sunan bir toplumsal hafızayı temsil etmektedir (Şekil 4.8).

Şekil 4.8 : Toplumsal hafızanın süreklilik durumunun mekana kodlanmasına bir örnek.

Bomonti kentsel metni üzerinden gerçekleştirilen hermeneutik okumaya göre mekanın yerel ve özgün karakterinden ya da gündelik hayata iz bırakan kişilerden referans alan yer isimleri çoğunlukla değişen politik gündemleri tehdit eden ideolojik anlamlar içermediğinden toplumsal hafızanın sürekliliğinin okunmasına imkan sunmaktadır. Bomonti’de yer isimlerinin değişimlerine yönelik olarak geliştirilen mekansal temsillerde görüldüğü üzere toplumsal hafızanın süreklilik durumunun yoğunlaştığı iki bölge mevcuttur. Bunlardan birincisi, alanın kuzeyinde Abide-i Hürriyet Caddesi’nin paralelindeki konut bölgeleridir. Bu alan Nişantaşı semtine komşu olup İstanbul Metropoliten Alanındaki ilk apartmanlaşmaların gözlendiği bölgeler olup günümüzde hala mahalle dokusunu koruyan bir konut alanı olması ile de toplumsal hafızanın süreklilik durumunu destekler niteliktedir. İkincisi Bomonti Bira Fabrikasının konumlu olduğu yapı adasını çevreleyen sokak ve caddelerde gözlenmektedir. Bu bölgede bira fabrikasından referans alan Bomonti Caddesi, Birahane Sokak ve Bomonti Arkası Sokak isimleri toplumsal hafızanın süreklilik durumunu okumaya imkan sunmaktadır (Şekil 4.13, Şekil 4.15).

4.2.2 Toplumsal hafızanın kırılma durumu

Bomonti’de toplumsal hafızanın kırılma durumu tespit etmek için kentsel metnin bütününe bakıldığında nüfus yapısına yönelik karakteristiklerden referans alan isimlerin çoğunlukla kaldırılarak, yeniden anlamlandırmaya yönelik, çoğunlukla mekanla ve yerel kültürle bir ilişki kurmayan isimleri ile bu yerlerin yeniden isimlendirildiğini görmek mümkündür (Şekil 4.13, Şekil 4.15). Bu yeniden isimlendirme uygulamalarında mevcut ismi silmeye yönelik bir unutturma ve sembolik dışlama politikası mevcuttur.

Toplumsal hafızanın kırılma durumu Bomonti’de yer isimleri üzerinden okunduğunda, iki farklı durum ortaya çıkmaktadır. Birincisi, ulus kimliği ve toplumsal gerçekliğin inşası için bir araç olarak kaldırılan yer isimlerinin içerdiği sembolik dışlama ve yerine gelen isme yönelik kurulan yere aidiyet; ikincisi kamusal alanın sembolik kontrolüne yönelik isimlendirmeler ile yer isimlerinin yerelden ve tarihten kopuk bir yaklaşımla değiştirilmesi sonucu kültürel birikimlerin kesintiye uğramasıdır (Çizelge 4.3).

Çizelge 4.3 : Toplumsal hafızanın kırılma durumu temsil eden yer isimleri.

1925-1950	1950-1990	1990-2018
İsimler	Değişen isimler	Değişen isimler
Bahçe Sokak	Havuzlubahçe Sokak	Sadık Şendil Sokak
Bilecik Sokak	Bilgiç Sokak	-
Celal Bey Sokak	Harzemşah Sokak	-
Feriköy Ermeni Kilisesi Sokak	Feriköy Fırın Sokak	-
Feriköy Hamamı Sokak	Ergenekon Caddesi	-
Gürcü Kilisesi Sokak	Kazım Orbay Caddesi	-
Hacı İbrahim Sokak	Tokaloğlu Sokak	Oktay Cebeci Sokak
Hasop Sokak	Perihan Sokak	-
Kaypak Sokak	-	Sağlam Sokak
	Eskercioğlu Sokak	Reha Yurdakul Sokak

Birinci durumu temsil eden, Gürcü kilisesi sokak, Feriköy Ermeni kilisesi sokak, Celal Bey Sokak, Hasop Sokak, ve Bilecik Sokak ulus inşa sürecinin bir parçası olan ideolojik bir unutturma politikasını içerdiği gibi kültürel olarak biriken anlamı ve toplumsal hafızayı yok ederek, yeni gelene yönelik bir yere aidiyet ve unutturulana yönelik bir dışlama ile toplumsal olanda yer bulmuştur. Söz konusu sokaklarda gerçekleştirilen yeniden isimlendirme uygulamaları hakim ideolojiye meydan okuyan durumların meşruiyetini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, hakim ideolojinin görünürlüğü bir diğerinin ya da eskiden olanın görünmemesi ve

unutulmasını sağlayacağından ‘ideolojik unutturma’ politikası içermektedir. Özellikle yeniden isimlendirme uygulamalarında belirginleşen, mevcut ismin kaldırılması ile ortaya çıkan unutma ve yeni ismin toplumsal hafızada bir imge oluşturmaları için benimsenecek olan yaklaşım önem kazanmaktadır.

1948-49 yılında Havariyun Sokak, Feriköy Fırın Sokak, Harzemşah Sokak ve Perihan Sokak olarak yeniden adlandırılmış yerlerdeki yeniden isimlendirme uygulamaların da ise yerlerini alan isimlerde bir ideolojiyi meşrulaştırma çabası görülmemektedir. Bu nedenle Bomonti’de ideolojik bir unutturma ve eşitsiz güç ilişkilerini belirsizleştirmek amaçlı yer isimlendirme politikaları bulunduğu söylemek mümkündür. Bunun yanında, ‘kilise, Hasop gibi gayri milli isimleri’ ve tarihte Osmanlı Devleti’nin önemli bir devlet adamı olarak bilinen ancak günümüzde tarafsız bir açıklamaya kavuşmamış olan Celal Bey’in ismi mekandan ve dolayısıyla toplumsal hafızadan silinerek yerine gelen isimlerin tarafsız ve apolitik görünmesi sağlanmıştır.

İkinci durumun okunabildiği sokak isimleri Reha Yurdakul Sokak, Sadık Şendil Sokak, Oktay Cebeci Sokak ve Kaypak Sokak’tır. Kültürel ve tarihi olarak önemli görülen merkezi ya da yerel yönetim kararları ile verilen bu isimlerin gerçek anlamda toplumsal hafızada kalıcı, sürdürülebilir ya da kırılabilir olma durumlarından söz ettirebilecek bir anlamı olup olmadığı alanda yapılan yüz yüze görüşmeler ile sorgulanmıştır. Bölgenin eski esnaflarından birisi olan 1960 doğumlu mahalle sakinin belirttiği görüşe göre bu isimler çoğunlukla yerel yönetimlerin kendi ekonomik çıkarları nedeniyle verilmiş isimlerdir (S.T., kişisel görüşme, 03 Nisan 2018). Yeniden isimlendirilen bu sokakların eski isimlerine bakıldığında Eskercioğlu (Reha Yurdakul) Sokak, Havuzlubahçe (Sağdı Şendil) Sokak ve Tokaloğlu (Oktay Cebeci) Sokak hakim ideolojiye aykırı bir durumu temsil eden, dil bilgisi ya da ahlaki olarak uygun bulunmayan bir sözcük bileşeni olmadığı görülmektedir. Bu nedenle bu isimlerin içerdiği yer isimlendirme politikasını kamusal alanın sembolik kontrolü olarak yorumlamak mümkündür.

Aynı şekilde eski ismi Kaypak Sokak olan Sağlam Sokak’ın isimlendirme süreci de iktidarın kamusal alan üzerinde bir denetim ve güç gösterisine dönüşen isimlendirmelere örnektir. Alanda gerçekleştirilen görüşmelerde edinilen bilgilere göre, yerel yönetim kararı ile ‘kaypak’ isminin kelime anlamlarından biri-dönek-nedeniyle ‘sağlam’ olarak yenilenmiştir. Kelimenin ilk anlamına bakıldığında kaygan ya da kestirme bir yolu nitelediği görülmekte ve 1925 haritalarına bu anlamıyla

işlenmiş olduğu düşünülmektedir. Sokak Sıracevizler Caddesi ile Sağdıç Sokak arasında Halepli Şükrü Sokak'ın paralelinde yer almakta olup, 1925 haritasındaki en kısa sokak olduğundan konut blokları arasında geçişe imkan veren küçük bir geçiş yolu olarak mekana eklendiği ve bu nedenle ya psikolojik ya da fiziksel etkenlerle 'Kaypak' olarak isimlendirildiği yorumunu getirmek mümkündür. Ancak bu gün aynı sokaktan geçerken, bu hikayeye dahil olmak söz konusu değildir (Şekil 4.9).

Şekil 4.9 : Bomonti semti, Sağlam (Kaypak) Sokak'ın günümüz görüntüsü.

Son durumu temsil eden, Havuzlu Bahçe Sokak ve Hacı İbrahim Sokak'ta yapılan yeniden isimlendirme uygulamalarında ise eski ismin kültürel birikimini göz ardı eden bir yaklaşım sergilenmiştir. Ancak bu sırada silinen eski isimler mekanda biriken toplumsal hafızanın en saf örneklerini sunmaktadır. Yeniden isimlendirilen Feriköy Hamamı (Yeni adı Ergenekon Caddesi) ya da Havuzlu Bahçe (Yeni adı Sadık Şendil Sokak) isimleri ideolojilerden soyutlanmış olup; mekana dair bir betimleme, bir deneyim ve bir 'yer' hissi sunmaktadır. Alanda yapılan geziler sırasında bir esnafın "Havuzlu Bahçeydi eskiden buranın adı çünkü bu evlerin arka bahçeleri hep havuzdu." (S.T., kişisel görüşme, 03 Mart 2018) demesi gerekmezdi eğer sokağın adı Havuzlu Bahçe kalsaydı. Dahası, yeni adı olan 'Sadık Şendil' hakkında bilinenler; 'burada öyle birinin yaşamadığı, yaşıyorsa da kimsenin onu tanımadığı'dır. Bu nedenle sokak tabelasında Sadık Şendil'in ismi görüldüğünde, burada yaşamış ve belki de sevilen biri olduğuna dair romantik bir fikre kapılmadan önce düşünmek gerekmektedir. Ancak benzer bir isimlendirme örneğinde farklı bir durumla karşılaşılmıştır. Reha Yurdakul Sokak'ta gerçekleştirilen yüz yüze görüşmelerde, Reha Yurdakul'un daha önce söz konusu sokaktaki bir apartmanda yaşadığı, yaklaşık 20 yıl önce sokağın isminin

değiştirildiği bilgisi alınmıştır (S.T., kişisel görüşme, 03 Mart 2018). Bu iki durumun tezatlığı kesintiye uğrayan hafızanın yeniden üretilmesine neden olmakta ve yirmi birinci yüzyıl kentlerinde yalancı çoban hikayeleri doğurmaktadır.

4.2.3 Toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumu

Bomonti kentsel metninde toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumunu birbirini gerektiren bir yıkım-yapım ilişkisi sunacak şekilde iki yönlü okumak mümkündür. Öncelikle yeni gelecek olan için yer açmak ve *tabula rasa* yaratmayı; daha sonra eşitsiz güç ilişkilerinin belirsizleştirildiği bu içerikten yoksun zemine ‘uyarlama anlamlar’ ithal etmeyi kapsayan bir süreçtir (Şekil 4.13, Şekil 4.15)..

Çizelge 4.4 : Bomonti’de toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumunda *tabula rasa*’yı temsil eden sokak isimleri.

1950-1990	1990-2017
Değişen isimler	Değişen isimler
Şişli Deresi Caddesi/	İncirli Dede Caddesi
Huzur Sokak	-
Güvenç Sokak	-
İyiniyet Sokak	-
Yeniyol Sokak	-
Düzoğlu Sokak	-
Lalaşahin Sokak	Gökkuşağı Sokak
	Harika Sokak
	Hekim Sokak
	Lavanta Sokak
	Ahenk Sokak
	Nehir Sokak

Gerek ideolojik unutturma politikaları gerekse eşitsiz güç ilişkilerini belirsileştirmeye yönelik olarak kente eklenen sokakların nötr ve apolitik isimlendirmeleri ile anlamı eksiltilerek içi boşaltılmış olan kentsel metne yeni anlamların devşirildiği yirmi birinci yüzyıl kentlerinde, bu anlamlar ile beslenen toplumsal hafıza yerini geçici bir zamansallığa bırakmaktadır. Toplumun mekan ile kurduğu ilişkilerin de anlamı ‘kurulan’ değil ‘dayatılan’ bir forma dönüşerek küreselleşmenin ürettiği imgeler olmaktan öteye geçememektedir. Tarihin ve kültürün izleri olmadan yapay çevreyi deneyimleyenlerin oluşturduğu bu yeni toplumsal hafıza anlaktır ve kalıcı olmayan özelliklerden kaynağını aldığından yeniden anlamlandırılmaya açıktır. Küreselleşmenin yarattığı tüketim toplumları sürekli yenilenen ve yenilenmeye açık olan, kalıcılığını ortaya koymayan bir ortamı gerekli hale getirmiştir. Auge (1997)’nin

de tanımladığı gibi bu tür yerleri-atopos-, ‘topos’tan ayıran en belirgin özellikleri kendilerini hiç bir zaman gerçekleştirmemeleridir.

İlk aşama, 1948-49 Şişli Belediyesi kadastral haritalarından okunan, imar çalışmaları kapsamında açılan yeni sokaklar ve yirminci yüzyılın sonlarından günümüze kadar geçen süreçte yeniden isimlendirilen sokaklar ile kentsel metne eklenen sokak isimleri ile tarih, yerel kültür ve mekansal içerikten, dolayısıyla anlamdan arındırılmış ve toplumsal hafızanın takibini zorlaştıran bir kentsel alan yaratmaktadır (Çizelge 4.4).

Bu kapsamda Çizelge 4.4’de sunulan sokak ve cadde isimleri Bomonti kentsel metninin içini boşaltan, toplum ile mekanın kurduğu ilişkilerdeki anlamın üretimi olmamaktan öte, çoğunlukla bir anlam da üretmeyen isimlerdir. Bu isimlerin, İncirli Dede Caddesi, Huzur Sokak, Güvenç Sokak, İyiniyet Sokak, Yeniyol Sokak, Düzoğlu Sokak, Gökkuşağı Sokak, Hekim Sokak, Lavanta Sokak, Ahenk Sokak ve Nehir Sokak gibi Bomonti kentsel metnine yönelik herhangi bir içeriğe sahip olduğundan bahsedilemeyecek yer isimleri olduğu görülmektedir.

Bu sokakların kadastral plan yaklaşımı ile yapı adaları arasındaki ‘yol’lar ve yataydaki fiziksel sınırlar olarak var olmaları aslında kentsel metne kendi isimlerinden çok daha fazlasını eklemeleri ile sonuçlanan ikinci aşamada, Bomonti kentsel metnini kentsel makraformun plan kararları ile değişimi ve ekonomik güçler bağlamında okunması ihtiyacını getirmektedir. Bu nedenle tez çalışması kapsamında yirminci yüzyıl kent haritalarında okunan kentsel mekanlar ile, yirmi birinci yüzyıl kent haritalarında okunan kentsel metnin farklı dinamikleri olacağı düşüncesinden yola çıkılarak, yer isimleri kapsamı cadde ve sokak isimleri ile sınırlı kalmayarak kentsel alanın yeni mekansal ve algısal yönlendiricileri olarak kendi imgeleriyle kente eklenen ikonik yapıların isimleri de dikkate alınmıştır. Bu kapsamda söz konusu sokaklar ise sadece fiziksel sınırlar olarak mekanda yer alan, kentsel metnin tabula rasaları olarak değerlendirilmektedir.

Bomonti’de yer isimlerinin tarihsel kırılmalara göre değişiminin toplumsal hafızanın manipülasyonu çerçevesinde değerlendirilmesinin mekansal temsilinde görüldüğü üzere toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumları Feriköy Fırın Sokak batısında, Bomonti Bira Fabrikası’nın kuzeyi ve güneyi olacak şekilde iki bölgede yoğunlaşmıştır (Şekil 4.13, Şekil 4.15). Bunlardan birincisi günümüzdeki adıyla Bomontiada’nın-eski Bomonti Bira Fabrikası- kuzeyinde kalan bölgedir. Alanın

deneyimlenmesi sırasında bu bölgenin hem topografik özellikler, hem fiziksel çevre kalitesi hem de sosyo-ekonomik yapı bakımından oldukça farklılaştığı gözlenmiştir. Günümüzde hala yoğun olarak tekstil üretiminin sürdüğü fabrikaların konumlu olduğu, 1948-49 kadastro çalışmaları ile ilk kez haritalanan bu sokaklar 1950’li yıllardaki planlama çalışmaları ile sanayi kullanımının yoğunlaştığı bir bölge olmuştur. Ancak bu sürecin aksine sokaklara verilen isimlerin İyiniyet, Huzur, Güvenç gibi isimler olması mekanın gerçek anlamda deneyimlenen içeriğiyle uyuşmamakta ve tezatlık yaratmaktadır. Bu nedenle, sanayi bölgesi olarak gelişecek bu alanın bu şekilde isimlendirilmiş olmasının arkasında bir anlamlandırma ve olumlulama yattığı düşünülmektedir (Şekil 4.10).

(a)

(b)

(c)

(d)

Şekil 4.10 : Bomonti’de üretim faaliyetlerinin yaygın olduğu sokaklar: (a) Huzur Sokak; (b) Güvenç Sokak; (c) Güvenç Sokak; (d) İyiniyet Sokak.

Toplumsal hafızanın yeniden anlamlandırılmasını temsil eden isimlerin yoğunlaştığı ikinci bölge, Bomontiada’nın çeperleri ve güneyinde kalan, sokak yoğunluğu oldukça az olan bölgedir (Şekil 4.15). Bu bölgede aynı şekilde alan çalışmaları ile deneyimlendiğinde topografik, fiziksel ve sosyo ekonomik olarak diğer bölgelerden farklılaştığı tespit edilmiş olup; yatayda ve dikeydeki sınırların, geri kalan Bomonti

mahalle dokusundan keskin bir şekilde farklı olduğu, sokak dokusu oldukça az ve karakteristik olarak ifadesiz olduğu dikkat çekmektedir. 2005 yılında Dolapdere-Piyalepaşa Bulvarları ve Çevresi Nazım İmar Revizyon Planı ile ‘turizm tesis alanı’ olarak işaretlenmiş olan bu bölgeye 1950-1990 yılları arasında Hekim Sokak, Lavanta Sokak, Nehir Sokak, Ahenk Sokak gibi sokakların eklendiği görülmektedir. Bu kapsamda 1990-2005 arasındaki tarihsel süreci anlamak için kent planlarına bakıldığında Bomonti’nin 1990 yılında MİA, 1998 yılında turizm merkezi ilan edildiği görülmektedir. Bu süreçte kentleşen bölgede, sokak hissi vermeyen aralıklar, etrafına konumlu gökdelenler ile ölçeğini kaybetmiş ve geniş açıklıklarda kurulu plazalar ile otellerin arasındaki sınırları tanımlamakta, sokak isimlerinden ziyade mekansal yönelme için bile dikeydeki sınırların isimleri önem kazanmaktadır.

(a)

(b)

(c)

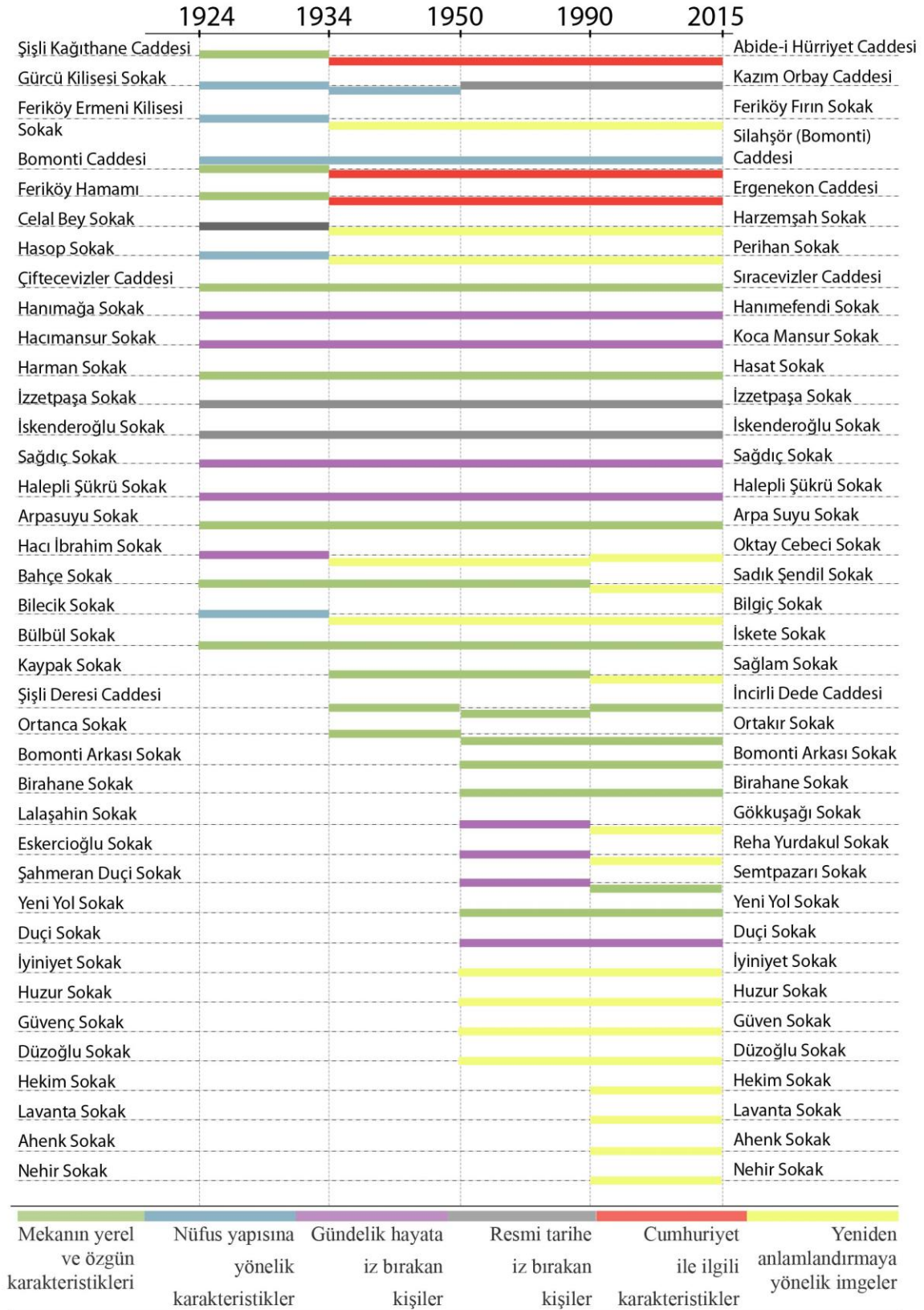
(d)

Şekil 4.11: Toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumlarını temsil eden ‘imgesel yerler’in sokak perspektiflerine girerek vitrine dönüşmesini gösteren örnekler: (a) Silahşor Caddesi ; (b) Sağlam Sokak; (c) Halepli Şükrü Sokak; (d) Oktay Cebeci Sokak.

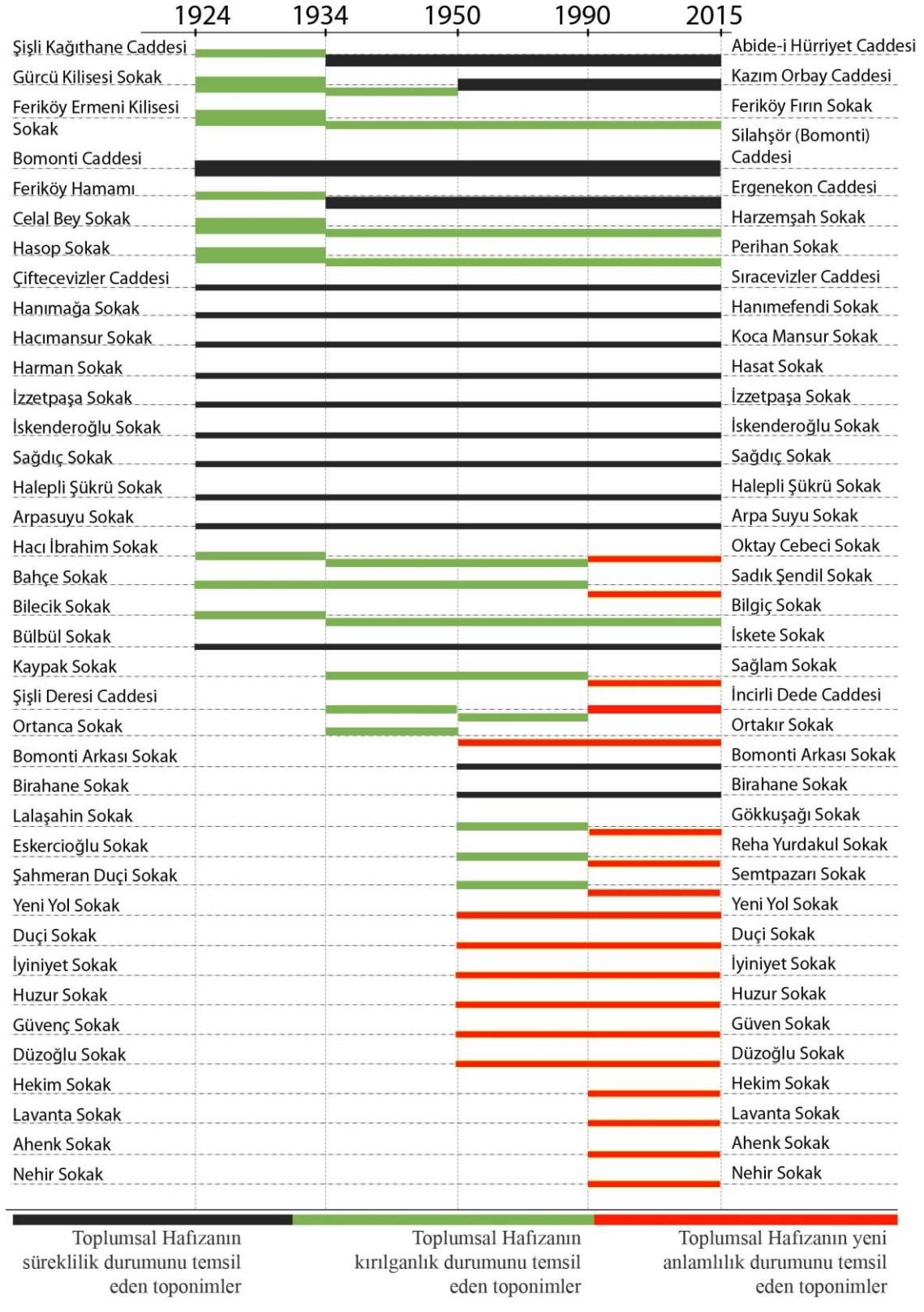
Auge (1997)’nin belirttiği gibi “Bazı yerler, ancak onları anıştıran sözcükler aracılığıyla var olurlar, bu bağlamda yok-yerlerdir, ya da daha iyisi imgesel yerlerdir” (s. 85). Bomonti’de yer isimleri aracılığıyla yaratılan mekansal imgeler, yerel kullanıcı için sadece bir vitrin değeri taşımaktadır ve bu vitrinde sergilenen semboller toplumsal

gerçekliği ve algılayışı yeniden üreterek kesintiye uğrattığı toplumsal hafızanın yerine yeni anlamlar yüklemektedir. Bu isimleri mekana kodlayan isimler, yirmi birinci yüzyıl öncesinde belki yalnızca görsel ve basılı medya aracılığıyla tanıtık olunan sembolleri toplumun sıradan hayatının bir parçası haline getirmekte; günlük hayat içerisinde karşılaşmaları dayatmaktadır ancak hem sembolünü hem de maddesini bir seyirlik olarak tutmaktadır. Böylece yataydaki anlamsız fiziksel sınırların tanımladığı alanlarda yükselen bu imgeler dikeyde anlamlı sınırlar tanımlayarak toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumlarını yaratmaktadır (Şekil 4.11).

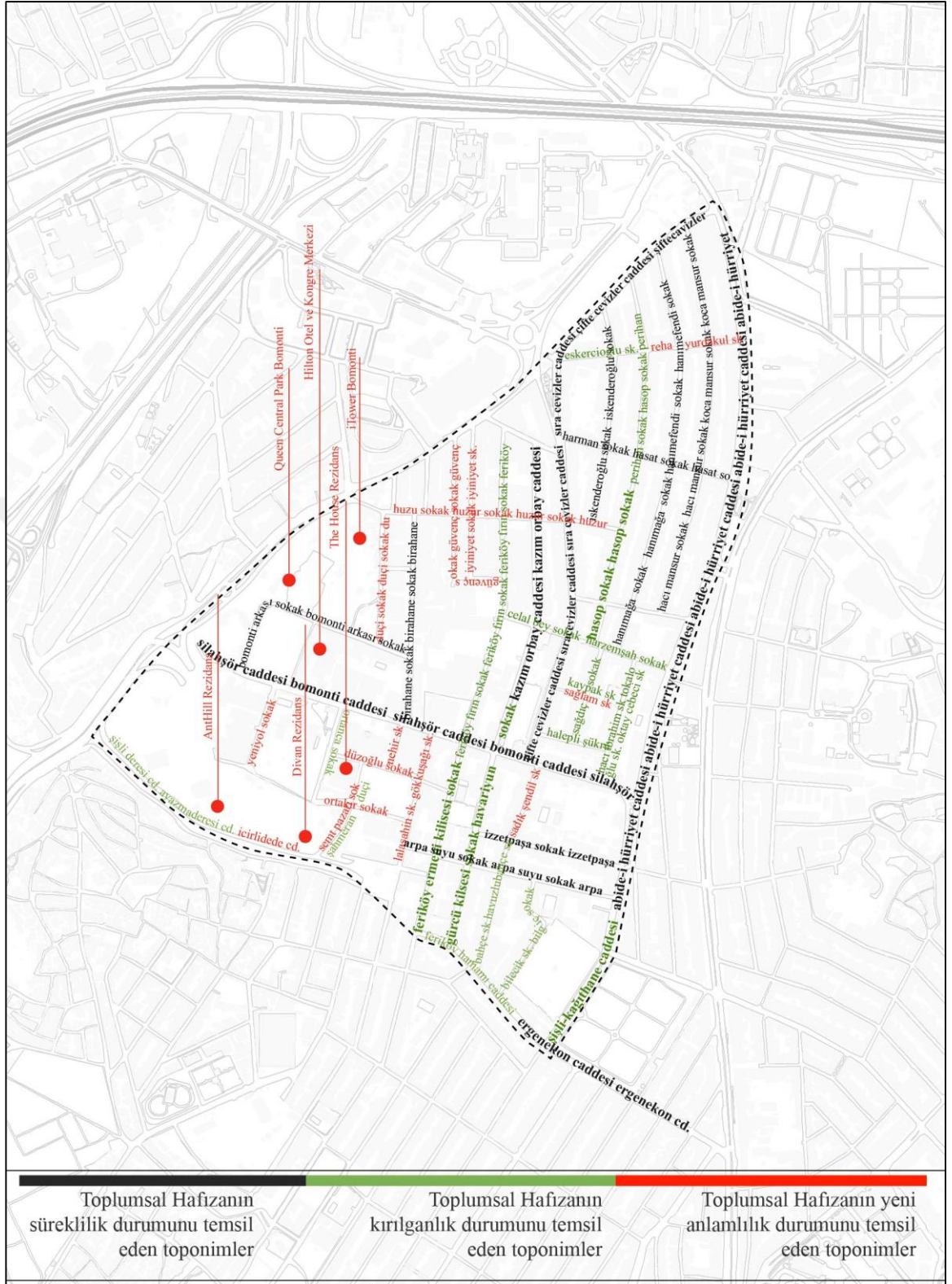
Küreselleşen dünyada, üretilen herhangi bir sembol ya da maddenin yer ile ilişki kurma gerekliliği kalmamıştır; aksine küresel olanla ilişki kurması bir avantaja dönüşmüştür. Auge (1997)'ye göre kültürel temas olarak altı çizilen konu genel bir medyum haline gelmiş olup; 'öteyle uğraşmak' bir zorunluluk olarak konuşma dilinin evrensel sözcüklerle istilasına neden olmuştur (s.94). Tamamlanan ve günümüzde işler durumda olan projeler olan *Hilton Otel ve Kongre Merkezi*, *Divan Residence*, *AntHill Residence*, *Rixos Bomonti*, *Elysium Fantastic*, *Elysium Residence* ve yapım sürecinde olan *Queen Central Park Bomonti* isimleri bu bağlamda ele alınan sembollerdir.

Şekil 4.12 : Bomonti’de yer isimlerinin referans aldığı içerikler ve tarihi kırılma noktalarına göre değişiminin analizi.

Şekil 4.14 : Bomonti’de yer isimlerinin tarihsel kırılmalara göre değişiminin toplumsal hafızanın manipülasyonu çerçevesinde değerlendirilmesi.

Şekil 4.15 : Bomonti’de yer isimlerinin tarihsel kırılmalara göre değişiminin toplumsal hafızanın manipülasyonu çerçevesinde değerlendirilmesinin mekansal temsili.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Toplumsal hafızanın kentsel mekandaki kodlarını ve izlerini yer isimleri üzerinden okumak ve yer isimlendirme politikalarının toplumsal hafıza üzerindeki gücünü Bomonti semti örneği üzerinden sorgulayan bu çalışmada “Eleştirel toponimi bağlamında yer isimlerinin toplumsal hafıza üzerindeki gücü nedir?” temel sorusuna odaklanılmıştır. Toplumsal hafızanın mekansallığını, yer isimlerinin ideolojik kullanımlarını ve toplumsal hafızanın yer isimlendirme politikaları ile manipülasyonu irdelenmiştir.

Eleştirel toponimi bağlamında toplumsal hafızanın kentsel mekandaki kodlarını ve izlerini yer isimleri üzerinden okumak ve yer isimlendirme politikalarının toplumsal hafıza üzerindeki gücünü Bomonti semti örneği üzerinden sorgulamayı amaçlayan çalışmada kentsel metin olarak ele alınan kent kesitinin hermeneutik bir okuması gerçekleştirilmiştir. Hermeneutik yaklaşım kapsamında tanımlanan araştırma yaklaşımı ve seçilen çalışma alanı, toplumsal hafızanın manipülasyonunda yer isimlerinin araçsal rolü ile bu manipülasyonların sonucunda gerçekleşen toplumsal hafızanın süreklilik, kırılabilirlik ve yeni anlamlılık durumlarının kentsel mekandaki görünürlüğünü test etme imkanı sunmuştur.

5.1 Yer İsimlerinin Toplumsal Hafıza Üzerindeki Gücü Nedir?

Tanımlanan amaç çerçevesinde öncelikle “Toplumsal hafızanın mekandaki izlerini yer isimleri üzerinden okumak mümkün mü?” sorusuna yanıt arayan kavramsal çerçeve toplumsal hafızanın mekansallığı ve mekansal kodları ‘topos’ (yer), ‘atopos’ (yer olmayan) ve ‘toponim’ (yer isimleri) üzerinden tartışılmıştır. Genel anlamıyla, gerektiğinde geri çağrılarak bu günde kurulmak üzere depolanan edinin ve deneyimler olarak tanımlanan hafızanın toplumsal, mekânsal ve zamansal boyutu, farklı disiplinler bağlamında ele alınarak toplumsal hafızanın mekana isimler aracılığıyla kodlanması sürecine yönelik kuramsal altyapı oluşturulmuştur.

Buna göre, bireyin toplumsal olarak var olması, çevresindeki nesneleri ve sosyal ilişkileri deneyimlemesi ya da üretmesi mekanda gerçekleşmekte ve mekanı üretmektedir. Toplumsal olarak üretilen mekan, toplumların devamlılık eğiliminden kaynaklanan yerel kültür ve tarihlerini; dolayısıyla toplumsal hafızalarını kayıt altına alma girişimleri, toplumları mekana bağlamaktadır. Bu süreçte mekan, toplumların yansıması haline gelen nesnelerin fiziksel sınırlarını oluştururken; mekanda ve mekanla kurulan ilişkilerin anlamları, toplumların çevrelerine verdikleri isimler ile dışsallaşmaktadır. Böylece toplumlar, mekanın anlamını isimler ile var ederek, isimlendirdikleri mekanları anlamlı yerlere dönüştürmektedir. İsimlendirilen mekan, sınırları belirlenmiş olan anlamı ile toplumun diline, yerel kültürüne ve dolayısıyla hafızasına dahil olarak kendini gerçekleştirme imkanı bulmaktadır. Anlamı oluşturan, isim ile nesne arasındaki ilişki ancak bu ismi tanıyan bir toplumsal düzlemde görünür olmaktadır. Bu nedenle mekanla kurulan ilişkideki anlam, isimler aracılığı ile dışsallaşmakta ve gelecek nesillere aktarılmaktadır. Başka bir deyişle, yerdeki hafıza haline gelen isimler üzerinden toplumsal hafızayı okumak mümkündür.

Mekanın yere dönüşme sürecinde yer isimlerinin resmi tarih ve yerel kültürden referans alarak bu içerikleri mekanla bütünleştiren kodlardır ve isimlendirilen mekanın yere dönüşmesi kaçınılmazdır; çünkü o mekana isim ile bir anlam yüklenmiştir ve anlamı barındıran mekanlar bir ‘yer’i tariflemektedir. Ancak, yer isimleri resmi tarihten ve yerel kültürden referans alan toplumsal hafıza ile anlamlandırdığı mekanları ‘topos’a dönüştürdüğü gibi, yer isimlerinin ideolojik kullanımları sonucunda manipüle edilerek eksiltilmiş ya da gizlenmiş olan toplumsal hafıza ile anlamlandırdığı mekanları ‘atopos’a dönüştürmektedir. Her iki uçtaki anlamlandırma süreci de isimlendirme ile gerçekleştirildiğinden bu yerlerin anlamını görünür hale getiren toponimler (yer isimleri) anlamın isimi-cismi- olarak değerlendirilmiştir.

İkinci olarak “Eleştirel toponimi bağlamında, toplumsal hafıza ile ‘topos’ (yer), ‘atopos’ (yer olmayan) ve ‘toponim’ (yer isimleri) arasındaki ilişki nedir?” sorusuna yanıt arayan bölümde yer isimlerinin toplumsal hafıza üzerindeki gücü eleştirel toponimi yaklaşımı ile irdelenmiştir. Yer isimleri, mekanın üretimi üzerinde politik, ekonomik ve sosyal mücadelelerden bir şekilde kopuk ve tamamen kültürel bir fenomen olmaktan öte toplumsal hafızanın yönetilmesinde kullanılan siyasi ve ideolojik araçlardır. Buna göre hakim ideoloji ve iktidarın gücünün kentsel mekanda meşrulaştırılması, ortak bir ulusal anlatı ve resmi tarih yazımına dahil olarak ulusal

kimliklerin inşası ve toplumsal gerçeklik ile algılayışın inşasında kullanılan yer isimleri, hatırlama ve unutma arasındaki seçimleri etkileyerek toplumsal hafızayı manipüle etmekte ve toplumsal hafızanın süreklilik, kırılabilirlik ve yeni anlamlılık durumlarını yaratmaktadır.

Yer isimleri anıtlarlaştırma, silme/unutturma, kamusal alanın sembolik kontrolü, yere aidiyet ve sembolik olarak bir dışlama politikası, eşitsiz güç ilişkilerini belirsizleştirme ve imge yaratma gibi politikalar ile mekana kodlanan anlamların/içeriklerin yok edilmesi ya da çarpıtılmasına neden olarak dahil olduğu hatırlama ve unutma süreçleri aracılığıyla toplumsal hafızanın manipülasyonunda bir araç olarak kullanılmaktadır. Öncelikle hakim ideolojiyi ve iktidarın gücünü mekanda meşrulaştırarak manipülasyonun mekansal kurgusunu gerçekleştiren yer isimlerinin bu kullanımı diğer iki araçsal kullanımı için de bir zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle çoğunlukla her yer isimlendirme politikasının alt metninde yer aldığı görülmektedir.

Yer isimlendirme toplumsal bir mekanın isimlendirilmesi ve ismin ne olacağının kararını vermekle ilgili olduğundan, başlı başına bir kamusal alan üzerinde güç ve hak iddia etme ve bu gücü meşrulaştırma girişimidir. Bu güç hakim ideolojinin meşrulaştırılması için kullanıldığından, yeniden isimlendirme uygulamalarında bir ideolojik unutturmayı da içermesi kaçınılmazdır. İsimlendirme ideolojiye meydan okuyan durumların meşruiyetini ortadan kaldırmak için kullanıldığı gibi siyasi değişimlerin de görünürlüğünü sağlayarak yeni politik gündemi mekanda meşrulaştırmaktadır. Çoğunlukla anıtsallaştırılmış isimleri kapsayan bu uygulamalar önemli siyasi değişikliklerin habercisi olduğu kadar ortak bir ulusal anlatı yaratmak, resmi tarih anlatısını mekanla bütünleştirerek gündelik hayata dahil etmek ve böylece paylaşılmış bir geçmiş duygusu etrafında bir ulus inşa etmekle ilgilidir. Ulus inşasında yer isimlerinin bir araç olarak kullanımı toplumsal hafızanın tarihle çift yönlü ilişkisinden faydalananarak bu günde kurduğu geçmişi ile bu güne ve geleceğe ait deneyimleri yönlendirmeyi amaçlamaktadır.

Toplumsal dönüşümün gerçekleşmesi için gündelik hayat ve toplumsal yapıya yönelik yeni bir örgütlenme gerekliliğinden, gündelik hayata yönelik müdahaleler ile toplumsal gerçeklik ve algılayışın da yönetilmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Buna yönelik olarak yer isimlerinin insan tecrübesi ve bilinci üzerindeki etkisi bir araç olarak kullanılmaktadır. İdeoloji ve gücün mekanında ulusal kimlikleri inşa edebilen isimlendirme uygulamaları, hegemonik ideolojik yapıların sıradan mekansal

uygulamalar ile kesişmesini sağlayarak iletişimsel ögelere, toplumsal karakterin şekillenmesine ve mekanın imgesinin yeniden üretilmesine dahil olmaktadır. Toplumlar, hafızasından geri çağırdıklarını kurgulayarak iletişim kurar ve toplumsal bir varlık olarak iletişimde kullandığı kadarını hafızasına kodlamaktadır. Bu nedenle iletişimsel ögelere yapılacak bir müdahale ile toplumsal hafızanın manipülasyonu kaçınılmazdır. Bu kapsamda yer isimleri mekanın anlamını yeniden üreterek, sosyo-ekonomik düzeni meşrulaştırmakta ve çoğu zaman yere aidiyet ve sembolik bir dışlama politikası içeren imgesel mekanlar yaratmaktadır.

Örnekleme alan olarak seçilen Bomonti'deki, yer isimleri ile manipüle edilen toplumsal hafızanın süreklilik, kırılabilirlik ve yeni anlamlılık durumları çerçevesinde, alan araştırmasında öne çıkan sonuçlara göre, toplumsal hafızanın sürekliliğinden bahsederken, bir yer isminin fiziksel olarak mekandaki kalıcılığından söz etmekle kısıtlı kalmak mümkün değildir. Toplumsal hafıza zamanla ve mekanla tek yönlü ilişkiler kuran iki boyutlu bir iz olmadığından farklı süreklilik durumlarını temsil eden yer isimlendirme politikaları ortaya çıkmaktadır. Bunlar yer ismi ile mekana kodlanan toplumsal hafızanın politik gündemi kurumsallaştırmak için yaratılması, yer isminin yere olan aidiyet nedeniyle toplumun dilinde kalıcı hale gelmesi ya da hakim ideolojiye aykırı bir durum teşkil etmeyen çoğunlukla sokak ölçeğinde olan yerlerde yeniden isimlendirme uygulamalarına ihtiyaç duyulmaması gibi durumlar sonucu ortaya çıkan toplumsal hafızanın süreklilik durumlarıdır.

Yeniden isimlendirme uygulamaları ile toplumsal hafızanın sürdürülmesi kadar kesintiye uğratılması da mümkündür. Mevcut ismi silmeye yönelik ideolojik bir unutturma politikası olarak karşılaşılan yeniden isimlendirme uygulamaları ile sembolik bir dışlamaya neden olan bir 'yıkım' gerçekleştirilirken bazen yeniden isimlendirme uygulamaları bir 'yapım'a yöneliktir ve yeni gelen isme yönelik bir aidiyet yaratılır. Ancak, kamusal alanın sembolik kontrolüne yönelik bu yeniden isimlendirme uygulamaları ile kesintiye uğratılan kültürel birikimleri temsil eden yer isimleri toplumsal hafızanın kırılabilirlik durumunu kentsel metin aracılığı ile okumaya imkan sunmaktadır.

Alan araştırmasında öne çıkan sonuçlardan bir diğerine göre ise, yer isimleri toplumsal hafızayı sürdürmek ya da kesintiye uğratmak kadar yeniden üretmek için de kullanılmaktadır ancak yeniden üretilen hafıza sürekliliğini meşrulaştıran bir iz de ürettiği gibi imgesel anlamları ile mekana eklenen yer isimleri toplumsal hafızada yeni

anlamlılık durumunu da yaratabilir. Bu kapsamda toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumunu iki aşamalı bir süreçte tarif etmek mümkündür. Öncelikle kentsel alana yeni eklenen sokak isimleri ile yerelden ve tarihten referans almayan anlamların kodlandığı içerikten yoksun boş bir zemin hazırlayarak, daha sonra bu zemine uyarlama anlamlar ithal edilmektedir. Böylece toplumun kendi kimliğini tanımlamasına olanak sunmayan bir toplumsal hafızadan referans alarak, ‘yerel’ olandan çok ‘öteki’ olana referans vererek sembolik bir aidiyet ve tanıdıklık hissi sunan yer isimleri kentsel metne eklenmektedir. Günlük hayatta karşılaşmaların dayatıldığı bu imgesel isimler hem sembolik anlamını hem de maddesini seyirlik olarak tutmaktadır. Böylece yataydaki anlamsız fiziksel sınırların tanımladığı alanlarda yükselen bu yerler dikeyde imgesel sınırlar tanımlayarak toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumlarını yaratmaktadır .

Yer isimleri, popüler görüşlere ve sıradan ihtiyaçlara cevap olarak sunulmuş bile olsa, her zaman ideolojik düzenin denetiminde belirlenmesi otoritenin belirgin bir özelliğidir. Karar verme yetkisi çoğunlukla merkezi ve yerel yönetimlerde. İsimlerin resmi olarak belirlenen anlamlarına karşın, politik ya da apolitik bir çerçevede toplum da salt yerel aidiyetten kaynaklanan bir direniş sonucunda isimlendirme sürecine dahil olabilmektedir.

Ancak, tarihsel ve kültürel birikimin kesintiye uğradığı yirmibirinci yüzyıl kentlerinde, mekandan bağımsız olarak üretilen kavramlar, semboller ve deneyimler; çoğunlukla, doğrudan ekonomik sermaye tarafından şekillendirilmektedir. Bu durumda toplumsal hafızanın manipüle edilmesi ile tarihi olmayan, zamansız ve mekansız bir yere dönüşme riski ortaya çıkmaktadır.

5.2 Yer İsimleri İle Toplumsal Hafızanın İlişkisinin Kentsel Tasarım Disiplinindeki Yansıması Nedir?

Kent, fiziksel bir yapı olmanın ötesinde, içerisinde yer alan toplumlarla birlikte, sosyal yapısı ve ekonomik bir temeli olan; sürekli olarak gelişen ve büyüyen bir organizmadır. Kentsel tasarım disiplini, kentsel mekanın ve bileşenlerinin birbirleriyle olan mimari, işlevsel ve estetiksel ilişkisi ile ilgilenirken aynı zamanda kent ve kentlinin ilişkisine odaklanmaktadır. Kentsel mekan ve kentliler zamanın getirdiği koşullara adapte olurken, kentle kurulan ilişkilerinin zayıflaması bir politika ve bir tasarım problemidir.

Toplumsal hafıza ile anlamlandırılmış mekanlar, kent ile kentlinin ilişkisi için önem taşımaktadır. Bu nedenle ortak geçmişe dair kolektif ve bireysel deneyimlerin, resmi tarih ve yerel kültürden referans alan toplumsal hafızanın mekansal kodları olarak kentsel tasarımın temel araçlarından biri haline gelen yer isimleri ile toplumsal hafıza ile ilişkisinin ortaya konulması, mekansal politikalar ile kentsel planlama ve tasarım pratiğine de yol gösterici olması açısından önem taşımaktadır. Kentsel tasarım uygulamaları ile toplumsal hafızayı mekanda görünür kılmak ya da kültürel birikimi kesintiye uğratarak toplumsal hafızanın yeniden anlamlandırılmasını sağlama gücü olan tasarımcı, bu gücü farklı sosyo-politik grupların çıkarlarını gözeterek, mekansal aidiyeti güçlendirecek ve dışlama politikalarına engel olacak tasarım politikaları geliştirmek için kullanılmalıdır.

Mekanın ve anlamın metalaştırılması ya da hegemonik ideolojik söylemlerin meşrulaştırılmasına yönelik olarak yeniden üretilmesi ile manipüle edilen toplumsal hafızanın kentsel mekandaki görünürlüğünden söz etmek her zaman mümkün olmamaktadır. Ancak kentlinin yere aidiyet duygusu ve yerel olanı doğal bir süreçte sahiplenmesi eğilimi ile toplumsal hafıza sürdürülebilmektedir. Siyasal otoritelerin sunduğu resmi dilden öte kentlinin gündelik üslubunda yer bularak toplum ile sosyal bağlar kurabilmiş olan kentsel mekanlar, toplumsal hafızayı kesintiye uğratan dönüşümlere rağmen hafızanın sürekliliğini temsil eden mekanlar haline gelmektedir.

Kentsel dönüşüm projeleri ile inşa edilen yapay ve aldatıcı imgeler ile çarpıtıldığı yirmi birinci yüzyıl kentlerinde toplumsal hafızanın sürekliliğinden ziyade değişiminin sürekliliğinin korunmaktaadır. Kentsel mekandan ve toplumsal yapıdan bağımsız olarak üretilen, tarihten ve kültürden kopuk sembol ve kavramlar kentsel mekana eklenirken, küreselleşme ile birlikte gelişen tüketim alışkanlıkları kimlik kurucu olarak değerlendirilen sembol ve kavramların da hızlı tüketimini getirmektedir. Kültürel birikimlerin kesintiye uğraması, yer ile bağlantı eksikliği ve yerin anlamını kaybetmesine neden olmaktadır.

Kentlerin zaman ile ilişkisi tek yönlü değildir. Başka bir deyişle geçmişi ve bu günü temsil ettiği kadar, gelecek olanı da içinde barındıran, sürekli olarak yapım ve yıkımlara açık olan bir yapıdır. Bu noktada önemli olan yeninin eskiye eklenme süreci ve bu süreçte ortaya çıkan yeni anlamdır. Kentsel mekandaki toplumsal hafızayı ve mekanın anlamını gözeten bir yaklaşımla kentsel alana yeni eklenecek olan yer isminin eskiyi manipüle etmeden ve bir bütünlük sağlayarak eklenmesine dikkat edilmelidir.

Kentsel mekanda kodlanan toplumsal hafıza, toplumun birbiriyle ve kentle kurduğu ilişkilerde ortaya çıkan anlama işaret etmektedir. Bu anlamın isimler aracılığıyla nesneleştigi varsayımı ile yola çıkılmış olup, ismin korunması ile bir nesneden çok anlamın korunması vurgulanmıştır. Ancak, kente yapılan her müdahale, ölçeğı ve içeriğine bağılı olarak değışen kapsamlarda, mekana kodlanan toplumsal hafızayı korumakta, kesintiye uğratmakta ya da yeniden anlamlandırmaktadır. Toplumsal hafızanın korunması ve sürdürölmesi günümüz kentlerinin ekonomi-politik gerçekliğıyle her zaman bağdaşmıyor gibi görünse de, kentsel tasarım pratiğinde kentsel kimlik, mekansal aidiyet ve yerel sahiplenme gibi parametrelerin sağlanması için toplumsal hafızanın sürekliliğı oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR

- Akpınar, I.Y.** (2007). Hatırlamak ancak unutulunca mı mümkün? Myanmar’da Türk Şehitliği, *Arredamento Mimarlık*, 206, s.97-97.
- Assmann, J.** (2001). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* (A. Tekin. Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Özgün eser 1997 tarihli dir).
- Alderman, D.** (1996). Creating a new geography of memory in the South: (re)naming of streets in honor of Martin Luther King, Jr., *Southeastern Geographer*, 36, 51–69.
- Alderman, D.** (2002). Street names as memorial arenas: The reputational politics of commemorating Martin Luther King, Jr. in a Georgia county, *Historical Geography*, 30, 99–120.
- Alderman, D.** (2003). Street names and the scaling of memory: The politics of commemorating Martin Luther King, Jr. within the African American Community. *Area*, 35 (2), 163-173.
- Alderman, D.** (2015). Naming streets, doing justice? Politics of remembering, forgetting, and finding surrogates for African American slavery heritage. *Geographical Names as Cultural Heritage*, 193-228.
- Althusser, L.** (2016). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (A. Tümertekin Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları. (Özgün eser 1970 tarihli dir).
- Auge, M.** (1997). *Yok-Yer* (T. Ilgaz, Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Azaryahu, M.** (1986). Street names and political identity: the case of East Berlin. *Journal of Contemporary History*, 21 (4), 581-604.
- Azaryahu, M.** (1992). The purge of Bismarck and Saladin: the renaming of streets in East Berlin and Haifa, a comparative study in culture-planning, *Poetics Today*, 13 (2), 351-367.
- Azaryahu, M.** (1996). The power of commemorative street names. *Environment and Planning D: Society and Space*, 14 (3), 311-30.
- Azaryahu, M.** (1997). German reunification and the politics of street names: The case of East Berlin. *Political Geography*, 16 (6): 479-93.
- Azaryahu, M.** (2009). Naming the past: The significance of commemorative street names. In *Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming*, 53–67.
- Azaryahu, M.** (2011), The critical turn and beyond: The case of commemorative Street naming, *ACME: An International e-Journal for Critical Geographies*, 10 (1), 28–33.

- Azaryahu, M.** (2012). Renaming the past in post-Nazi Germany: insights into the politics of street naming in Mannheim and Potsdam, *Cultural Geographies*, 19 (3), 385-400.
- Bachelard, G.** (1996). *Mekanın Poetikası* (A. Derman Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Baker, K.** (2012). Identity, memory and place, *The Word Hoard*, 1 (1), 23-33.
- Barash, J.A.** (2007). Belleğin Kaynakları. *Cogito*, 50, 11-22.
- Barthes, R.** (1993). *Göstergebilimsel Serüven* (M. Rifat ve S. Rifat Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Bartlett, F.C.** (1995). *Remembering: A Study In Experimental and Social Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Basa, İ.** (2015). Kentsel Hafızanın Sürdürülebilirliği: Bir Mimarlık Stüdyosu Deneyimi. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1 (15), 27-42.
- Berg, B.L., Lune, H.** (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (H. Aydın, Çev.). İstanbul: Eğitim Kitabevi.
- Bergson, H.** (2007). *Madde ve Bellek* (I. Ergüden Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Berman, M.** (1994). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor* (Ü. Aldağ ve B. Paker Çev.). İstanbul: İletişim.
- Bodnar, J.** (1992). Remaking America: Public Memory, Commemoration, And Patriotism In The Twentieth Century. Princeton: Princeton University Press.
- Castells, M.** (2004). *The Information Age: The Power of Identity*. Blackwell Publishing.
- Connerton, P.** (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar?* (A. Şenel Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Certeau, D.M.** (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi-I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları* (L.A. Özcan Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Cresswell, T.** (2004). *Place: A Short Introduction*. Malden: Blackwell Publishing.
- Çağla, C.** (2007). Bellek üstüne düşünmek. *Cogito*, 50, 217-233.
- Çelik, Z.** (1993). The Remarking of Istanbul Portreit of an Ottoman City in the Nineteenth Century. University of California Press.
- Duncan, J. S.** (2004). The City As Text: The Politics of LandscapeI in The Kandyen Kingdom. Cambridge University Press.
- Duncan, J., Duncan, N.** (1988). (Re) reading the landscape. *Environment and Planning D: Society and Space*, 6 (2), 117-126.
- Durkheim, E.** (1971). *Elementary Forms of the Religious Life*, (J.W. Swain Çev.) New York: Free Press.
- Eagleton, T.** (2014). *Edebiyat Kuramı* (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eisenman, P.** (1989). The Blue Line Text, *Architectural Design*, 58 (7-8), 6-9.
- Fatma'nın helvasından, Bomonti biraderlere** (1997, 6 Temmuz). *Hürriyet Gazetesi Pazar eki*, 11.

- Foucault, M.** (1980). *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*. New York: Cornell University Press.
- Freud, S.** (1923). The edo and ID, Eriřim adresi: <https://www.sigmundfreud.net/the-ego-and-the-id-pdf-ebook.jsp>
- Fromm, E.** (2005). *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, (N.Arat Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Gadamer, H.G.** (2008). *Hakikat ve Yöntem* (H. Arslan ve İ.Yavuzcan, Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Göle, M.** (2007). Doğru olmadığını biliyorum ama öyle hatırlıyorum. *Cogito*, 50, 24-30.
- Gürbilek, N.** (1992). *Vitrinde yaşamak: 1980'lerin kültürel iklimi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D.** (2003). *Sosyal Adalet ve Şehir* (M. Moralı Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hasol, D.** (2005). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul: Yapı Evdüstri Merkezi.
- Halbwachs, M.** (2016). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* (B. Uçar Çev.). Ankara: Heretik.
- Halbwachs, M.** (2017). *Kolektif Hafıza*, (B. Barış Çev.), Ankara: Heretik.
- Hobsbawm, E.** (2012). *The Invention of Tradition*. T. Ranger (Ed.). Cambridge University Press.
- İBB Plan Arşivi** (1995). İstanbul Metropolitan Alanı Planı, İstanbul.
- Kayar, A.** (1998, 19 Kasım). Bakımsızlıktan yıkılacak, *Hürriyet Gazetesi İstanbul eki*.
- Koçu, R. E.** (1961). *İstanbul ansiklopedisi*. İstanbul: Hüsnütablat Matbaacılık.
- Kovanlıkaya, Ç.** (2017). Kentsel dönüşüm ile apartmanlardan rezidanslara Bomonti'de "Yeni Yaşam". *Current Debates in Sociology & Anthropology*, 10, 155-173.
- Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı**, (1992), *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, İstanbul.
- Lefebvre, H.** (2014). *Mekanın Üretimi*, (I. Ergüden Çev), İstanbul: Sel.
- Lefebvre, H.** (2010). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, (Gürbüz, I. Çev.)İstanbul: Metis Yayınları.
- Lefebvre, H.** (2013). *Gündelik Hayatın Eleştirisi II*, (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Light, D.** (2004). Street names in Bucharest, 1990–1997: exploring the modern historical geographies of post-socialist change. *Journal of Historical Geography*, 30 (1), 154-172.
- Light, D. ve Young, D.** (2014). Habit, memory, and the persistence of socialist-era street names in post-socialist Bucharest, Romania, *Annals of the Association of American Geographers*, 104 (3), 668-685.
- Light, D.** (2014). Tourism and toponymy: commodifying and consuming place names. *Tourism Geographies*, 16 (1), 141-156.
- Lynch, K.** (1960). *The Image of the City*. Cambridge: MIT press.

- Marx, K., Engels, F.** (1976). Seçme Yapıtlar, 1. cilt. *Ankara: Sol Yayınları*.
- Myers, G.A.** (1996). Naming and placing the other: Power and the urban landscape in Zanzibar. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 87 (3), 237-246.
- Moran, B.** (2014). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Neyzi, L.** (1996). *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak Birey, Bellek ve Aidiyet*, İstanbul: Tarih Vakfı.
- Neyzi, L.** (2004). *Ben Kimim? Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznelik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Neyzi, L.** (2011). *Nasıl Hatırlıyoruz?: Türkiye'de Bellek Çalışmaları*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Neuman, W.L.** (2013). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. Pearson education.
- Nora, P.** (2006). *Hafıza Mekanları*, (M.E. Özcan Çev.), Ankara: Dost
- Norberg-Schulz, C.** (1980). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. Rizzoli.
- Olick, J.K.** (2014). Kolektif bellek: İki farklı kültür, (M.Güneşdoğan Çev.), *Moment Dergi*, 1 (2), 175-211.
- Öğüt, H.** (2011). *Bomonti'den Harbiye'ye*, İstanbul: Heymola.
- Ölçer, E.** (2014). *Sokak Şehir Hafıza, Kuyulu'dan Biçki Yurdu'na Osman Nuri Ergin ile Sokak Adları*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları.
- Palonen, E.** (2008). The city-text in post-communist Budapest: street names, memorials, and the politics of commemoration. *GeoJournal*, 73 (3), 219-230.
- Pinchevski, A., Torgovnik, A.** (2002), Signifying passages: the signs of change in Israeli Street names, *Media, Culture & Society*, 24 (3), 365-388.
- Postalci, E., Kuruç Ada, A., & Özbek Eren, Y.** (2006). The new urban memory. In *Proceedings of the 42nd international society of city and regional planners congress*, 14-18.
- Rose-Redwood, R.S.** (2008). From number to name: symbolic capital, places of memory and the politics of street renaming in New York City, *Social & Cultural Geography*, 9 (4), 431-452.
- Rose-Redwood, R.S., Alderman D.,** (2011) Critical interventions in political toponymy, *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 10 (1), 1-6.
- Rose-Redwood, R.S., Alderman, D., Azaryahu M.** (2010), Collective memory and the politics of urban space: An introduction, *Progress in Human Geography* 34 (4), 453-470.
- Ricoeur, P.** (2012). *Hafıza Tarih Unutuş* (M.E. Özcan Çev.), İstanbul: Metis
- Schudson, M.** (2007). Kolektif bellekte çarpıtma dinamikleri. *Cogito*, 50, 179-199.
- Sönmez, M.** (1996). *İstanbul'un İki Yüzü: 1980'den 2000'e Değişim*. Ankara: Arkadas Yayinlari.

- Stock, B.** (1986). Texts, readers, and enacted narratives, *Visible Language*, 20 (3), 294.
- İstanbul'un çağdaş yüzü.** (2003). *Şişli Belediyesi Çevre Gazetesi eki*. S. 2.
- Tekeli, İ.** (2013). *İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tuan, Y.F.** (1979). Space and place: humanistic perspective. *Philosophy in Geography*, 387-427.
- Tümertekin, E.** (1967). *İstanbul, İnsan ve Mekan*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Tümertekin, E.** (1972). *İstanbul Sanayiinde Kuruluş Yeri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Yalçın, M.C., Çalışkan, Ç.O., Çılgın, K., Dünder, U.** (2014). İstanbul dönüşüm coğrafyası. *Ayfer Bartu Candan ve Cenk Özbay (Haz.), Yeni İstanbul Çalışmaları: Sınırlar, Mücadeleler, Açılımlar*, 47-70. İstanbul: Metis Yayınları.
- Yeoh, B.S.** (1992). Street names in colonial Singapore. *Geographical Review*, 313-322.
- Yeoh, B.S.** (1996). Street-naming and nation-building: Toponymic inscriptions of nationhood in Singapore. *Area*, 298-307.
- Young, J.E.** (1999). Memory and Counter-memory: The End of The Monument in Germany, *Harvard Design Magazine*, 9, 1-10.
- Wertsch, J.V.** (2002). *Voices of Collective Remembering*, New York: Cambridge University Press.
- Wittgenstein, L.** (1999). *Philosophical investigations*. New York: The Macmillan Company.

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad : Sezen Türkoğlu
Doğum Tarihi ve Yeri : 27.09.1991 / İzmir
E-posta : turkoglu-sezen@gmail.com

ÖĞRENİM DURUMU:

- **Lisans** : 2014, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

MESLEKİ DENEYİM VE ÖDÜLLER:

- İTUNOVA TTO, Şehir Plancısı.
- Hava Kalitesinin İyileştirilmesine Yönelik Kentsel Planlama ve Tasarım İlkeleri Projesi, İTÜ Mimarlık Fakültesi / Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Ortak Hizmet Projesi, Mart 2018- Nisan 2018.
- Kentsel Dönüşüm İlke ve Standartlarının Geliştirilmesi, İTÜ Mimarlık Fakültesi / Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Ortak Hizmet Projesi, Haziran 2017 - Mart 2018.
- Eskişehir Kocakır Mevkii Rezerv Yapı Alanı Ekolojik Kentsel Planlama ve Tasarım Projesi , İTÜ Mimarlık Fakültesi / Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Ortak Hizmet Projesi, Mayıs 2015 - Şubat 2016.
- Eskişehir Metropolitan Alanı Merkez Bölgesi 1/25.000 Ölçekli Nazım İmar Planı, İTÜ Mimarlık Fakültesi / Eskişehir Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı Ortak Projesi Ortak Hizmet Projesi, Haziran 2014 Haziran- Nisan 2015 Nisan.